Pānini Sutras

Study Guide to Laghu Siddhanta Kaumudi Part 9 – Kaaraka including ashtaadhyaayii Suutras on Kaaraka and Vibhakti section

Editor : Medhā Michika, AVG, Anaikatti

E-Published by:

Arsha Avinash Foundation
104 Third Street, Tatabad, Coimbatore 641012, India
Phone: + 91 9487373635
E mail: arshaavinash@gmail.com
www.arshaavinash.in

ॐ

The Study Guide to

Pāṇini-Sūtra

Volume 9

कारकम् & विभक्तिः

Medhā Michika

AVG Anaikkatti, 2022

Copyright © 2022 by Medhā Michika
All rights reserved.

The contents of this work may not in any shape or form be reproduced without permission of Medhā Michika.

All profit from the sales of this book goes towards the activities initiated by Śrī Pūjya Svamī Dayānanda Sarasvatī.

Electronic version of this book is available at:
Arsha Avinash Foundation
www.arshaavinash.in

Printed version of this book is available at:
Arsha Vidya Gurukulam, Coimbatore, TN, India
www.arshavidya.in
Swami Dayananda Ashram, Rishikesh, UK, India
www.dayananda.org
Arsha Vidya Gurukulam, Saylorsburg, PA, USA
www.arshavidya.org
CreateSpace
www.createspace.com (Search by “Medha Michika”)
Amazon of your country
www.amazon.com etc. (Search by “Medha Michika”)

ओम्

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

This book is the ninth volume in a series titled

"The Study Guide to Pāṇini-Sūtra through Laghusiddhāntakaumudī"

As a traditional entry book into Pāṇinian Sanskrit grammar,

the Laghusiddhāntakaumudī of Varadarāja is studied widely, especially in India.

The "Study Guide to Pāṇini-Sūtra through Laghusiddhāntakaumudī" series of books

makes Laghusiddhāntakaumudī easily accessible to students and teachers alike who

desire to gain a good grasp of Pāṇinian Sanskrit grammar in a proper traditional manner.

In this series, each Pāṇinian sūtra is clearly explained in Laghusiddhāntakaumudī

sequence with a diagram, word by word translation,

and translation of the vṛtti (the short commentary on the sūtra).

This series of books has been developed as study material in 39-month Vedanta and

Sanskrit courses conducted under Sri Pujya Swami Dayananda Sarasvati

at Arsha Vidya Gurukulam, Anaikkatti, Tamil Nadu, India.

.

Study Guide to Pāṇini-Sūtra through Laghusiddhāntakaumudī Series

Volume 1. संज्ञाप्रकरणम्, सन्धिप्रकरणम्

Volume 2. षड्लिङ्गाः 1 अजन्तशब्दाः

Volume 3. षड्लिङ्गाः 2 हलन्तशब्दाः

Volume 4. तिङन्तप्रकरणम् 1 भ्वादयः

Volume 5. तिङन्तप्रकरणम् 2 अदादयः ~ जुहोत्यादयः

Volume 6. तिङन्तप्रकरणम् 3 दिवादयः ~ क्र्यादयः

Volume 7. तिङन्तप्रकरणम् 4 चुरादयः ~ लकारार्थप्रक्रियाः with complete सनादिप्रत्ययसूत्राणि

Volume 8. कृदन्तप्रकरणम्

Volume 9. विभक्त्यर्थप्रकरणम् with complete कारक-विभक्तिसूत्राणि

Volume 10. समासप्रकरणम्

Volume 11. तद्धितप्रकरणम्

Volume 12. स्त्रीप्रत्ययाः ~ लिङ्गानुशासनम्

Abbreviations:

AK – अव्ययकोशः Avyaya Kosa, a dictionary of indeclinables – Sri V. Srivatsankacharya – Samskrit Education Society

Bh1 – भैमीव्याख्या प्रथम भाग – भीमसेन शास्त्री

SK – सिद्धान्तकौमुदी

B – बालमनोरमा

(KT) कर्मधारय-तत्पुरुष-समासः

(2-7T) तत्पुरुष-समासः

(NT) नञ्-तत्पुरुष-समासः

(UT) उपपद-तत्पुरुष-समासः

(116B) बहुव्रीहि-समासः

(ID) इतरेतर-द्वन्द्व-समासः

(SD) समाहार-द्वन्द्व-समासः

Introduction to कारक & विभक्ति

In अष्टाध्यायी, the topic of कारक is taught from sūtras 1.4.23 to 1.4.55, and the topic of विभक्ति is taught from sūtras 2.3.1 to 2.3.73 (i.e. the entire 3rd पाद of the 2nd chapter).

Note – before starting this volume, Topic III *Factors of action (कारकम्)* and Topic VIII *Meanings of case endings (विभक्त्यर्थाः)* in *Enjoyable Sanskrit Grammar Volume 1* should be studied thoroughly.

<u>Basic concept of कारक, "factor of action"</u>

With reference to any given action, there are factors which are directly involved in the accomplishment of that action. Sage Pāṇini termed these factors *कारक*s.

कारकs are six in number; 1) कर्ता, 2) कर्म, 3) करणम्, 4) संप्रदानम्, 5) अपादानम्, and 6) अधिकरणम्.

The status of being one of the कारकs can be given to a thing or person based on how it is related to a given क्रिया (action). Thus, कारक is always with reference to a given क्रिया.

Note that "धातु" is a grammatical term which conveys क्रिया as its meaning, धात्वर्थ.

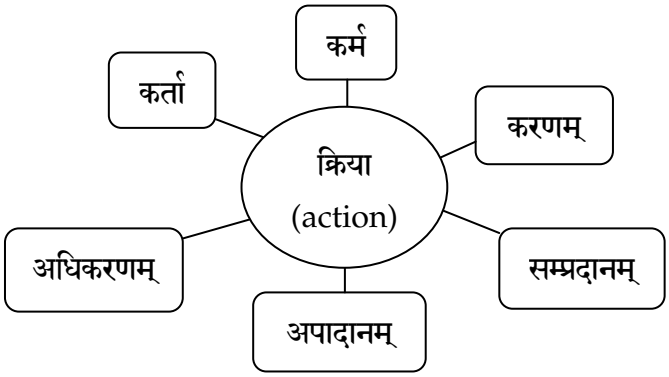

Diagram1: कारकs are centred on क्रिया

In अष्टाध्यायी, each कारक is defined by संज्ञा-सूत्रs from 1.4.23 to 1.4.55. These sūtras constitute कारक-प्रकरणम् (topic of कारक).

<u>How these six कारकs are taught in अष्टाध्यायी</u>

The अधिकारसूत्र 1.4.23 कारके। declares the topic of कारक from this sūtra to 1.4.55. From the sūtra 1.4.24 onward, the six कारकs are defined in the order of अपादानम्, संप्रदानम्, करणम्, अधिकरणम्, कर्म, and कर्ता.

To grasp the topic well, go to कारकसंज्ञा-प्रकरणम् in अष्टाध्यायी (1.4.23 to 1.4.55) and find the अधिकारसूत्र 1.4.23 कारके।. The number 55 to the right of the sūtra indicates that the topic continues up to sūtra 1.4.55. Now, with the help of the diagram below, try to find and circle all the six कारकs in the कारकसंज्ञा-प्रकरणम् .

The sūtra 1.4.24 ध्रुवमपायेऽपादानम्। defines अपादान, the first कारक introduced in the section. The word अपादानम् continues down to 1.4.31as अनुवृत्ति. This means that sūtras from 1.4.24 to 1.4.31 define अपादान-कारक. After 1.4.31, the last sūtra of the definition of अपादान, see sūtra 1.4.32 कर्मणायमभिप्रैतिससंप्रदानम्।. संप्रदान-कारक is defined from here to 1.4.41. In the same manner, करण-कारक is defined from 1.4.42 to 1.4.44. अधिकरण-कारक is defined in 1.4.45. कर्म-कारक for आधार is defined from 1.4.46 to 1.4.48. In 1.4.49, कर्म-कारक is defined again to show that the आधार as अनुवृत्ति is over. The definition of कर्म-कारक continues to 1.4.53. Finally the sūtras 1.4.54 and 1.4.55 define कर्तृ-कारक.

Diagram 2: कारक section

23	कारके	33		44	
24	ध्रुवमपायेऽपादानम् अपादानम् 31	34		45	आधारोऽधिकरणम्
25		35		46	कर्म 48
26		36		47	
27		37		48	
28		38		49	कर्तुरीप्सिततमं कर्म कर्म 53
29		39		50	
30		40		53	
31		41		54	स्वतन्त्रः कर्ता कर्ता 55
32	कर्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानम् संप्रदानम् 41	42	साधकतमं करणम् करणम् 44	55	
		43			

Basic concept of विभक्ति

विभक्ति means division. In the Pāṇini system of Sanskrit grammar, nominal suffixes are twenty-one in number and are divided into seven triplets. Thus विभक्तिs are seven in number. 1) प्रथमा, 2) द्वितीया, 3) तृतीया, 4) चतुर्थी, 5) पञ्चमी, 6) षष्ठी, and 7) सप्तमी.

Table 1: विभक्ति (Division) of सुप्-प्रत्ययs (nominal suffixes)

वचनम् (number) / विभक्तिः (division)	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा (first)	सुँ	औ	जस्
द्वितीया (second)	अम्	औट्	शस्
तृतीया (third)	टा	भ्याम्	भिस्
चतुर्थी (fourth)	ङे	भ्याम्	भ्यस्
पञ्चमी (fifth)	ङसिँ	भ्याम्	भ्यस्
षष्ठी (sixth)	ङस्	ओस्	आम्
सप्तमी (seventh)	ङि	ओस्	सुप्

In अष्टाध्यायी, each विभक्ति is enjoined to प्रातिपदिक in certain meanings by विधि-सूत्रs in the 3rd पाद of 2nd chapter (2.3.1 to 2.3.73). Thus the entire पाद is about विभक्ति (विभक्ति-प्रकरणम्).

How these seven विभक्तिs are taught in अष्टाध्यायी

In Sanskrit language, every noun ends with any one of twenty-one सुप्-प्रत्ययs. सुप् is taught as प्रत्यय, suffix coming after प्रातिपदिक, in sūtra 4.1.2 स्वौजसमौट्छस्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्-ङसिभ्याम्भ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप् । ~ प्रत्ययः परश्च ङ्याप्प्रातिपदिकात्. Note that सुप् is a प्रत्याहार, an abbreviation, of the twenty-one suffixes taught in that sūtra (starting with सु and ending with प्).

These twenty-one सुप् suffixes are divided into triplets and termed एकवचन, द्विवचन, and बहुवचन by 1.4.103 सुपः। ~ त्रीणि त्रीणि तानि एकवचन-द्विवचन-बहुवचनानि एकशः. These seven triplets are not formally defined as प्रथमा, द्वितीया, etc. by any Pāṇini-sūtras, though they are referred by these terms in Pāṇini-sūtras. This is why लघुसिद्धान्तकौमुदीकार, वरदराज gives the definition in the LSK वृत्ति under the sūtra 4.1.2:

[LSK] सु औ जस् इति प्रथमा । अम् औट् शस् इति द्वितीया । टा भ्याम् भिस् इति तृतीया । ङे भ्याम् भ्यस् इति चतुर्थी। ङसिँ भ्याम् भ्यस् इति पञ्चमी । ङस् ओस् आम् इति षष्ठी । ङि ओस् सुप् इति सप्तमी ॥

"प्रथमा" is an ordinal number, meaning "first". It is in feminine because it qualifies the feminine word "विभक्ति", division. Thus, प्रथमा (विभक्ति) means "first division (of सुप्-प्रत्ययs)". The same idea applies to द्वितीया (second), तृतीया (third) and so on.

When suffixing सुप्, one suffix out of twenty-one has to be chosen. According to the number of the meaning of the प्रातिपदिक, three types of सुप्-प्रत्ययs, i.e., एकवचन-संज्ञक, द्विवचन-संज्ञक, and बहुवचन-संज्ञक-सुप्-प्रत्यय are enjoined by the sūtras 1.4.21 बहुषु बहुवचनम्। and 1.4.22 द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने।. There are still seven प्रत्ययs in each वचन. Which one of the seven to choose is decided by the sūtras in विभक्ति-प्रकरणम् from 2.3.1 to 2.3.73.

The sūtras in विभक्ति-प्रकरणम् enjoin seven विभक्तिs to प्रातिपदिक in certain meanings. For example, to a प्रातिपदिक which is in the sense of कर्म, द्वितीया विभक्ति is enjoined by 2.3.2 कर्मणि द्वितीया । ~ अनभिहिते, which means: after a प्रातिपदिक in the sense of कर्म undenoted by तिङ्/कृत्, etc., a सुप्-प्रत्यय termed द्वितीया should be suffixed.

विभक्ति can be divided into two types:

1) कारक-विभक्ति

When the meaning of विभक्ति is one of the कारकs.

2) Non-कारक-विभक्ति

a) When प्रातिपदिक indicates certain things such as हेतु, दूर, अन्तिक, etc.
b) उपपद-विभक्ति – When the meaning of प्रातिपदिक is connected to certain words (उपपदs)
c) कर्मप्रवचनीय-विभक्ति – When the meaning of प्रातिपदिक is connected to certain particles termed कर्मप्रवचनीय found in the section from 1.4.83 to 1.4.98.

See how each विभक्ति is enjoined in the विभक्ति-प्रकरणम् in अष्टाध्यायी (3rd पाद of 2nd chapter). To see which विभक्ति is taught in which areas, take the help of the following Diagram 3, which lists important sūtras and highlights कारक-विभक्ति-सूत्रs.

In अष्टाध्यायी, circle all the names of विभक्तिs in the विभक्ति-प्रकरणम्.

Diagram 3: Sūtras in 2.3. section which enjoin विभक्तिs

1	अनभिहिते 73	26	षष्ठी ... 27	50	षष्ठी शेषे षष्ठी 73
2	कर्मणि द्वितीया 5	27		51	
3		28	अपादाने पञ्चमी 35	52	
4		29		53	
5	कालध्वनोरत्यन्तसंयोगे	30		54	
6	अपवर्गे तृतीया	31		55	
7	सप्तमी-पञ्चम्यौ	32	पृथग्विना... तृतीया 33	56	
8	कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया	33		57	
9	... सप्तमी	34		58	
10	पञ्चमी ... 11	35		59	
11		36	सप्तम्यधिकरणे च 41	60	
12	गत्यर्थकर्मणि द्वितीया-चतुर्थ्यौ	37	यस्य च भावेन भावलक्षणम्	61	
13	चतुर्थी संप्रदाने 17	38	षष्ठी चानादरे 41	62	
14		39		63	
15		40		64	
16	नमःस्वस्ति-स्वाहा...	41	यतश्च निर्धारणम्	65	कर्तृकर्मणोः कृति
17		42	पञ्चमी विभक्ते	66	उभयप्राप्तौ कर्मणि
18	कर्तृकरणयोस्तृतीया 23	43	... सप्तमी 45	67	क्तस्य च वर्तमाने
19		44		68	
20		45		69	न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम्
21	इत्थं भूतलक्षणे	46	प्रातिपदिक... प्रथमा 49	70	
22		47	सम्बोधने च	71	कृत्यानां कर्तरि वा
23	हेतौ	48		72	
24	पञ्चमी 25	49		73	
25					

→ अनुवृत्ति of विभक्ति

⇢ अनुवृत्ति of meaning

Some important points about कारक-विभक्ति are to be noted;

The first sūtra in the विभक्ति-प्रकरणम् is अधिकारसूत्र 2.3.1 अनभिहिते। (in the sense of un-denoted), and this is to be connected to कारक only, i.e. "undenoted *कारक*".

अभिहित means "denoted" and अनभिहित means "undenoted".

What is अभिहित, "denoted"?

तिङ्-प्रत्यय can denote कर्तृ-कारक, कर्म-कारक, and भाव, the action, only. कृत्-प्रत्यय can denote any कारक and भाव depending on the type of the कृत्-प्रत्यय.

If a कारक is denoted by तिङ्-प्रत्यय or कृत्-प्रत्यय [1], that कारक is said to be अभिहित. For example, in कर्तरि प्रयोग, तिङ्-प्रत्यय or कृत्-प्रत्यय are suffixed after a धातु in the sense of कर्ता. Thus, in कर्तरि प्रयोग the कर्तृ-कारक connected to the action of the धातु is said to be अभिहित. For another example, in कर्मणि प्रयोग, तिङ्-प्रत्यय or कृत्-प्रत्यय are suffixed after a धातु in the sense of कर्म. Thus, in कर्मणि प्रयोग the कर्म-कारक connected to the action of the धातु is said to be अभिहित. Other कारकs and also भाव are said to be अभिहित when तिङ्-प्रत्यय or कृत्-प्रत्यय are in their senses.

<u>कारक with reference to तिङन्त :</u>

- If a तिङन्त is in कर्तरि प्रयोग, the तिङ्-प्रत्यय denotes कर्तृ-कारक.

Thus, in the sentence "रामः वृक्षं पश्यति", "Rāma sees a tree", the तिङ्-प्रत्यय of "पश्यति" denotes the कर्ता "राम". Thus the denoted कर्ता "राम" takes प्रथमा विभक्ति. वृक्ष "tree" gains the status of कर्म by 1.4.49 कर्तुरीप्सिततमं कर्म। and, being undenoted, it takes द्वितीया विभक्ति by 2.3.2 कर्मणि द्वितीया। ~ अनभिहिते.

- If a तिङन्त is in कर्मणि प्रयोग, the तिङ्-प्रत्यय denotes कर्मकारक.

For example, in the sentence "वृक्षः रामेण दृश्यते", "a tree is seen by Rāma", the तिङ्-प्रत्यय of "दृश्यते" denotes the कर्म "वृक्ष". Thus the denoted कर्म "वृक्ष" takes प्रथमा विभक्ति, and the undenoted कर्ता "राम" takes तृतीया विभक्ति by 2.3.18 कर्तृकरणयोस्तृतीया। ~ अनभिहिते.

[1] तद्धित and समास can also denote कारकs in very limited circumstances. For the sake of easy understanding, the discussion of these instances is to be deferred.

Some other examples for कारक-विभक्ति and non-कारक-विभक्ति are illustrated in the following sentence: रामः $^{1/1}$ सीतया $^{3/1}$ सह ^{0} जलम् $^{2/1}$ हस्तेन $^{3/1}$ बालाय $^{4/1}$ पात्रात् $^{5/1}$ गृहे $^{7/1}$ ददाति $^{III/1}$ दयावत्त्वात् $^{5/1}$। Rāma with Sītā gives water to the boy by hand from the vessel in the house, because he is compassionate.

With respect to the action of giving (दा):

- राम gains कर्तृ-कारक status by 1.4.54 स्वतन्त्रः कर्ता। and takes प्रथमा विभक्ति because of being कर्ता denoted in कर्तरि प्रयोग by तिङ्-प्रत्यय of the action.
- सीता does not gain any कारक status here, but because सीता has सह as उपपद, it takes तृतीया विभक्ति by 2.3.19 सहयुक्तेऽप्रधाने। ~ तृतीया.
- जल gains कर्म-कारक status by 1.4.49 कर्तुरीप्सिततमं कर्म।. जल, being undenoted कर्म in कर्तरि प्रयोग, takes द्वितीया विभक्ति by 2.3.2 कर्मणि द्वितीया। ~ अनभिहिते
- हस्त gains करण-कारक status by 1.4.42 साधकतमं करणम्।. This undenoted करण takes तृतीया विभक्ति by 2.3.18 कर्तृकरणयोस्तृतीया। ~ अनभिहिते
- बाल gains संप्रसारण-कारक status by 1.4.32 कर्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानम्।. This undenoted संप्रसारण takes चतुर्थी विभक्ति by 2.3.13 चतुर्थी संप्रदाने। ~ अनभिहिते
- पात्र gains अपादान-कारक status by 1.4.24 ध्रुवमपायेऽपादानम्।. This undenoted अपादान takes पञ्चमी विभक्ति by 2.3.28 अपादाने पञ्चमी । ~ अनभिहिते
- गृह gains अधिकरण-कारक status by 1.4.43 आधारोऽधिकरणम्।. This undenoted अधिकरण takes सप्तमी विभक्ति by 2.3.36 सप्तम्यधिकरणे च । ~ अनभिहिते
- दयावत्त्व is not कारक status here. Since it is a हेतु for giving, it takes पञ्चमी विभक्ति by 2.3.23 हेतौ। ~ पञ्चमी.

कारक with reference to कृदन्त :

When कारक is with reference to an action suffixed with कृत्-प्रत्यय, षष्ठी विभक्ति may apply. This type of षष्ठी is called कृद्योगे षष्ठी.

In the case of घटस्य $^{6/1}$ स्रष्टा $^{1/1}$ (maker of pot), सृज् is the action ending with कृत्-प्रत्यय, denoting कर्ता, and घट is undenoted कर्म. For the undenoted कर्म, द्वितीया विभक्ति is enjoined by 2.3.2 कर्मणि द्वितीया। ~ अनभिहिते. However, it is negated by 2.3.65 कर्तृकर्मणोः कृति । ~ षष्ठी. This 6th case is called कर्मणि षष्ठी.

In the case of विष्णोः $^{6/1}$ सृष्टिः $^{1/1}$ (creation of Viṣṇu), सृज् is the action ending with कृत्-प्रत्यय, denoting कर्म, and विष्णु is undenoted कर्ता. For the undenoted कर्ता, तृतीया विभक्ति is enjoined by 2.3.18 कर्तृकरणयोस्तृतीया। ~ अनभिहिते. However, it is negated by 2.3.65 कर्तृकर्मणोः कृति । ~ षष्ठी.

However, for certain कृत्-प्रत्ययs such as लकारादेश (शतृ/शानच्, etc.), अव्यय, निष्ठा, etc., the षष्ठी is negated by 2.3.69 न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम्। ~ षष्ठी, as in विषयान् $^{2/3}$ ध्यायन् $^{1/1}$, नासिकया $^{3/1}$ उच्यमानः $^{1/1}$, गुरुम् $^{2/1}$ नत्वा ^{0}, आचार्येण $^{3/1}$ उक्तः $^{1/1}$, etc. These undenoted कर्म and कर्ता are in द्वितीया and तृतीया by 2.3.2 कर्मणि द्वितीया। and 2.3.18 कर्तृकरणयोस्तृतीया।, respectively. For more details, refer to the section from 2.3.65 to 2.3.71.

कर्वप्रवचनीय

कर्वप्रवचनीय is a संज्ञा, term, given to certain particles which are all found in प्रादिगण. कर्वप्रवचनीयs are defined by संज्ञा-सूत्रs from 1.4.83 to 1.4.98, which constitutes a section of कर्मप्रवचनीयसंज्ञा-प्रकरणम् in अष्टाध्यायी.

Table 2: Sūtras in कर्मप्रवचनीयसंज्ञा-प्रकरणम्

Sūtras defining कर्मप्रवचनीय	Particle given कर्मप्रवचनीय-संज्ञा	विभक्ति given to the कर्मप्रवचनीय
1.4.84 अनुर्लक्षणे ।	अनु	द्वितीया by 2.3.8
1.4.85 तृतीयाऽर्थे ।	अनु	द्वितीया by 2.3.8
1.4.86 हीने । ~ अनु	अनु	द्वितीया by 2.3.8
1.4.87 उपोऽधिके च ।	उप in हीन्	द्वितीया by 2.3.8
	उप in अधिक	सप्तमी by 2.3.9
1.4.88 अपपरी वर्जन ।	अप, परि	पञ्चमी by 2.3.10
1.4.89 आङ् मर्यादावचने ।	आङ्	पञ्चमी by 2.3.10
1.4.90 क्षणेत्थम्भूताख्यानभाग-वीप्सासु प्रति-पर्यनवः ।	प्रति, परि, अनु	द्वितीया by 2.3.8
1.4.91 अभिरभागे ।	अभि	द्वितीया by 2.3.8
1.4.92 प्रतिः प्रतिनिधि-प्रतिदानयोः ।	प्रति	पञ्चमी by 2.3.11
1.4.93 अधिपरी अनर्थकौ ।	अधि, परि	द्वितीया by 2.3.8
1.4.94 सु पूजायाम् ।	सु	द्वितीया by 2.3.8
1.4.95 अतिरतिक्रमणे च ।	अति	द्वितीया by 2.3.8
1.4.96 अपिः पदार्थसम्भावनान्ववसर्गगर्हासमुच्चयेषु ।	अपि	द्वितीया by 2.3.8
1.4.97 अधिरीश्वरे ।	अधि	सप्तमी by 2.3.9

The difference between कारक and विभक्ति

कारक and विभक्ति are two different independent concepts. It is important to be aware that they are not intrinsically connected.

- कारकs are factors involved in the accomplishment of action. कारकs are independent from any language. Thus कारक can be understood without Sanskrit language.
- विभक्तिs are nominal suffixes in Sanskrit grammar. विभक्तिs can express कारकs as well as things other than कारक.

How लघुसिद्धान्तकौमुदी presents this topic

Although all sūtras on कारक, विभक्ति, and कर्मप्रवचनीय are covered in सिद्धान्तकौमुदी, LSK introduces only sixteen sūtras for the entire topic. Both SK and LSK present the topic by the विभक्ति order, starting from प्रथमा.

How this book presents this topic

After this introduction, all sūtras in कारक-प्रकरण, कर्मप्रवचनीय-प्रकरण, and विभक्ति-प्रकरण, are given with commentaries of प्रथमावृत्ति, काशिका, LSK, and SK, as necessary. The विभक्त्यर्थाः section of LSK is given after that.

कारक-प्रकरणम्

(In अष्टाध्यायी-क्रम)

[अधिकारसूत्रम्] 1.4.23 कारके ।

1) In the sense of कारक, factor in accomplishing action, 2) Among कारकs, (each कारक is going to be defined in this section.)

कारके$^{7/1}$ ।

1 word in the सूत्र; no अनुवृत्ति is required.

- कारके 7/1 – कारक, factor of action = कृ + ण्वुल् (कर्तरि) that which accomplishes/brings about the action; क्रियायाः निर्वर्तकम्.

  1) In विषयसप्तमी – e.g. The instrument is termed करण in the sense of a factor of action.

  2) In निर्धारणे सप्तमी – e.g. Among कारकs (कारकेषु), the instrument is termed करण.

[P] अधिकार-सूत्रम् इदम् ।

This is an अधिकारसूत्र.

[P] "तत्प्रयोजको हेतुश्च। (1.4.55)" इति यावत् यत् इतः ऊर्ध्वम् अनुक्रमिष्यामः, कारके इति एवम् तद् वेदितव्यम् ।

Up to 1.4.55 तत्प्रयोजको हेतुश्च।, that which we will bring down from here, that has to be known as "कारके".

[P] यथा – "ध्रुवमपायेऽपादानम् (1.4.24)", इति अत्र कारके इति अनुवर्तते ।

Just as – in this sūtra 1.4.24 ध्रुवमपायेऽपादानम्।, "कारके" comes down.

[P] क्रियायाः$^{6/1}$ निर्वर्तकम्$^{1/1}$ कारकम्$^{1/1}$ क्रियायाम्$^{7/1}$ वा^{0} (क्रिया-निमित्ते$^{7/1}$ सति$^{7/1}$) कारकम्$^{1/1}$, तत्$^{1/1}$ च^{0} विवक्षा-अधीनम्$^{1/1}$ इति^{0} वेदितव्यम्$^{1/1}$ ॥

That which accomplishes action is कारक. Alternatively, that which is the cause of action is called कारक. And it should be known that it is based on the intention of the speaker.

[K] "कारके" इति विशेषणम् अपादानादि-संज्ञा-विषयम् अधिक्रियते ।

"कारके" is an adjective to the terms such as अपादान. It is made to be a topic of this section. (This is in the sense of 1: विषयसप्तमी)

[K] कारक-शब्दस्य निमित्त-पर्यायः । कारकम्, हेतुः इति अनर्थान्तरम् । कस्य हेतुः? क्रियायाः ।

The word कारक is a synonym to निमित्त, a cause. हेतु is another synonym. A cause for what? For an action (to take place).

[N] "कारके" इति निर्धारणे सप्तमी ... कारकेषु मध्ये तद् ध्रुवम् कारकम् तद् अपादान-संज्ञम् भवति ।

The 7th case can be taken in the sense of निर्धारण. For example, this अधिकारसूत्र is used as: "among कारकs, that which is stationary is termed अपादन." (This is in the sense of 2: निर्धारणे सप्तमी)

[B] क्रिया-जनकम् कारकम्, करोति क्रियाम् निर्वर्तयति इति भाष्ये व्युत्पत्ति-दर्शनात् ।

कारक is defined as a producer of action, because the derivation of the word in shown in the महाभाष्य as "that which does, accomplishes an action."

"क्रिया-अन्वयि कारकम् ।"That which is connected to action is कारक. – This sentence is also commonly known to be a definition for the word कारक in this context.

In अष्टाध्यायी, अपादान-कारक is defined first among कारकs.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.24 ध्रुवमपायेऽपादानम् । ~ कारके

When there is a separation, that which is stationary is termed अपादान, in the sense of factor of action/among कारक.

(This sūtra is introduced in LSK.)

ध्रुवम्$^{1/1}$ अपाये$^{7/1}$ अपादानम्$^{1/1}$ । ~ कारके$^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- ध्रुवम् 1/1 – That which is fixed; this is संज्ञी.
- अपाये 7/1 – प्रातिपदिक is अपाय, separation; in विषयसप्तमी.
- अपादानम् 1/1 – This is संज्ञा.
- कारके 7/1 – From अधिकारसूत्र 1.4.23 कारके ।

[P] क्रियायाम्$^{7/1}$ सत्याम्$^{7/1}$ अपाये$^{7/1}$ = विभागे$^{7/1}$ यत्$^{1/1}$ ध्रुवम्$^{1/1}$ तत्$^{1/1}$ कारकम्$^{1/1}$ अपादान-संज्ञकम्$^{1/1}$ भवति$^{III/1}$ ।

When a separation action takes place, that which is the fixed point is a कारक termed अपादान.

[P] वृक्षात्$^{5/1}$ पत्रम्$^{1/1}$ पतति$^{III/1}$ ।

A leaf falls from a tree.

[P] ग्रामात्$^{5/1}$ आगच्छति$^{III/1}$ ।

One comes from a village.

[P] पर्वतात्$^{5/1}$ अवरोहति$^{III/1}$ ।

One descends from a mountain.

Note: As shown in the above examples, a प्रातिपदिक termed अपादानकारक takes पञ्चमी-विभक्ति by 2.3.28 अपादाने पञ्चमी ।

[विधिसूत्रम्] 1.4.25 भीत्रार्थानां भयहेतुः । ~ कारके अपादानम्

When धातुs having the meaning of भी, to be afraid, and त्रै, to protect, are used, a cause of the fear is termed अपादान, in the sense of factor of action/among कारक.

भी-त्रा-अर्थानाम्$^{6/3}$ भय-हेतुः$^{1/1}$ । ~ अपादानम्$^{1/1}$ कारके$^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- भी-त्रा-अर्थानाम् 6/3 – भीः च त्राः च भीत्रौ (ID)। भीत्रौ अर्थौ येषां धातूनां ते भीत्रार्थाः (116B) धातवः, तेषाम् । the धातुs whose meanings are भी, to be afraid, and त्रा, to protect. In सम्बन्धषष्ठी to भयहेतुः.
- भय-हेतुः 1/1 – The cause/source of fear. भयानां हेतुः भयहेतुः (6T) ।. This is संज्ञी.
- अपादानम् 1/1 – This is संज्ञा. From 1.4.24 ध्रुवमपायेऽपादानम् ।
- कारके 7/1 – From अधिकारसूत्र 1.4.23 कारके ।

[K] बिभेति-अर्थानाम्$^{6/3}$ त्रायति-अर्थानाम्$^{6/3}$ च^{0} धातूनाम्$^{6/3}$ प्रयोगे$^{7/1}$ भयहेतुः$^{1/1}$ यः$^{1/1}$ तत्$^{1/1}$ कारकम्$^{1/1}$ अपादानसंज्ञम्$^{1/1}$ भवति$^{III/1}$ ।

The cause of fear when there is a usage of धातुs having the same sense of ञिभी भये (3P) to be afraid of; and त्रैङ् पालने (1A) to protect; is termed अपादान.

[K] चौरेभ्यः$^{5/3}$ बिभेति$^{III/1}$। चौरेभ्यः$^{5/3}$ उद्विजते$^{III/1}$।

He fears due to thieves.

[K] त्रायत्यर्थानाम्$^{6/3}$ चौरेभ्यः$^{5/3}$ त्रायते$^{III/1}$। चौरेभ्यः$^{5/3}$ रक्षति$^{III/1}$।

For the धातुs having the meaning of protection: He protects from thieves.

[K] भयहेतुः$^{1/1}$ इति^{0} किम्$^{1/1}$? अरण्ये$^{7/1}$ बिभेति$^{III/1}$। अरण्ये$^{7/1}$ त्रायते$^{III/1}$।

Why is the "cause of fear" told? – He fears/protects in the forest.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.26 पराजेरसोढः । ~ अपादानम् कारके

When परा + जि, to overwhelm, is used, the unbearable factor is termed अपादान, in the sense of factor of action/among कारक.

पराजेः $^{6/1}$ असोढः $^{1/1}$ । ~ अपादानम् $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- पराजेः 6/1 – प्रातिपदिक is पराजि; परा + जि जये to overwhelm + इक् धातुनिर्देशे ।; indicating परा-पूर्वक-जि-धातु; in सम्बन्धषष्ठी to प्रयोगे; "when धातु पराजि is used,".
- असोढः 1/1 – न सोढः असोढः (NT) ।; असह्यः unbearable, intolerable (नञ् + सह् + ण्यत्); this is संज्ञी.
- अपादानम् 1/1 – This is संज्ञा

[P] परा-पूर्वस्य $^{6/1}$ जयतेः $^{6/1}$ धातोः $^{6/1}$ प्रयोगे $^{7/1}$ असोढः $^{1/1}$ यः $^{1/1}$ अर्थः $^{1/1}$ तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ अपादानसंज्ञम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ॥

That thing which is unbearable or intolerable when a धातु in the sense of overwhelming is used, is a कारक termed अपादान.

[P] अध्ययनात् $^{5/1}$ पराजयते $^{III/1}$ ॥

He is overwhelmed by the study.

Side note:

सह् (10U) to forebear + क्त (कर्मणि)

सढ् + त	8.2.31 हो ढः । ~ झलि
सढ् + ध	8.2.40 झषस्तथोर्धोऽधः ।
सढ् + ढ	8.4.41 ष्टुना ष्टुः । ~ स्तोः
स + ढ	8.3.13 ढो ढे लोपः ।
सो + ढ	6.3.112 सहिवहोरोदवर्णस्य । ~ ढ्रलोपे

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.27 वारणार्थानामीप्सितः । ~ अपादानम् कारके

When धातुs having the meaning of keeping away are used, that which is desired is termed अपादान, in the sense of factor of action/among कारक.

वारण-अर्थानाम्$^{6/3}$ ईप्सितः$^{1/1}$ । ~ अपादानम्$^{1/1}$ कारके$^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- वारण-अर्थानाम् 6/3 – वारणम् = keeping away, preventing; वृ आवरणे (10U) to cover + ल्युट्; वारणम् अर्थः येषां ते वारणार्थाः (116B), तेषाम्।; indicating धातुs whose meaning is "to keep away"; in सम्बन्धषष्ठी to प्रयोगे; "when धातुs in the sense of "to keep away" are used,".
- ईप्सितः 1/1 – आप्तुम् इष्टः; what is desired (आप् + सन् + क्त); this is संज्ञी.
- अपादानम् 1/1 – This is संज्ञा.

[P] वाराणार्थानाम्$^{6/3}$ धातूनाम्$^{6/3}$ प्रयोगे$^{7/1}$ ईप्सितः$^{1/1}$ यः$^{1/1}$ अर्थः$^{1/1}$ तत्$^{1/1}$ कारकम्$^{1/1}$ अपादानसंज्ञम्$^{1/1}$ भवति$^{III/1}$ ।

That object which is desired when a धातु in the sense of keeping away is used, is a कारक termed अपादान.

[P] यवेभ्यः$^{5/3}$ गाम्$^{2/1}$ निवर्तयति$^{III/1}$ ॥

From barleycorn, he keeps the cow away.

Side note:

आप् (5P) to pervade + सन्

ईप् + स	7.4.55 आप्-ज्ञप्यृधामीत् । ~ सनि
ईप्स	3.1.32 सनाद्यन्ता धातवः ।
ईप्स + क्त	
ईप्स + इट् + त	7.2.35 आर्धधातुकस्येड् वलादेः ।
ईप्स् + इत	6.4.48 अतो लोपः । ~ आर्धधातुके

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.28 अन्तर्धौ येनादर्शनमिच्छति । ~ अपादानम् कारके

When one hides oneself from somebody, that somebody by whom one desires not being seen is termed अपादान, in the sense of factor of action/among कारक.

अन्तर्धौ $^{7/1}$ येन $^{3/1}$ अदर्शनम् $^{2/1}$ इच्छति $^{III/1}$ । ~ अपादानम् $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

4 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- अन्तर्धौ 7/1 – प्रातिपदिक is अन्तर्धि; व्यवधानम् hiding, covering from a person; in सति सप्तमी; "when one hides oneself from somebody"; or in निमित्तसप्तमी; "hiding is the cause for अदर्शनम्".
- येन 3/1 – from which person; in कर्तरि तृतीया to अदर्शनम्. Corresponding सः as संज्ञी has to be understood.
- अदर्शनम् 2/1 – न दर्शनम् अदर्शनम् (NT); disappearance; in कर्मणि द्वितीया to इच्छति.
- इच्छति III/1 – इष् + लट्/कर्तरि/III/1; one desires.
- अपादानम् 1/1 – This is संज्ञा.

[P] अन्तर्धौ $^{7/1}$ = व्यवधाननिमित्तम् $^{2/1}$ येन $^{3/1}$ अदर्शनम् $^{2/1}$ आत्मनः $^{6/1}$ इच्छति $^{III/1}$, तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ अपादानसंज्ञम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

By which person one does not want to be seen when one hides himself, is a कारक termed अपादान.

[P] उपाध्यायात् $^{5/1}$ अन्तर्धत्ते $^{III/1}$ ॥

He hides himself from the teacher.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.29 आख्यातोपयोगे । ~ अपादानम् कारके

In formal study the teacher is termed अपादान, in the sense of factor of action/among कारक.

आख्याता $^{1/1}$ उपयोगे $^{7/1}$ । ~ अपादानम् $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- आख्याता 1/1 – आ + ख्या to tell + तृच्; प्रतिपादयिता, अध्यापकः, teacher. This is संज्ञी.
- उपयोगे 7/1 – नियमपूर्वकं विद्याग्रहणम् formal teaching; in अधिकरणे सप्तमी to आख्याता.
- अपादानम् 1/1 – This is संज्ञा.

[P] नियमपूर्वके $^{7/1}$ विद्याग्रहणे $^{7/1}$ यः $^{1/1}$ आख्याता $^{1/1}$ = पाठयिता $^{1/1}$ तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ अपादानसंज्ञम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

The teacher in formal teaching is a कारक termed अपादान.

[P] उपाध्यायात् $^{5/1}$ अधीते $^{III/1}$ ॥

From a teacher he learns.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.30 जनिकर्तुः प्रकृतिः । ~ अपादानम् कारके

The material cause of that which is born is termed अपादान, in the sense of factor of action/among कारक.

जनिकर्तुः $^{6/1}$ प्रकृतिः $^{1/1}$ । अपादानम् $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- जनिकर्तुः 6/1 – जन् + इक् धातुनिर्देशे = जनि; धातु whose meaning is जनि; जनेः कर्ता जनिकर्ता (6T), तस्य।; of the one who is born; in सम्बन्धे षष्ठी to प्रकृतिः.
- प्रकृतिः 1/1 – कारणम्, हेतुः, cause; particularly उपादानकारकम्, material cause. This is संज्ञी.
- अपादानम् 1/1 – This is संज्ञा.

[P] जनि-अर्थस्य $^{6/1}$ कर्ता $^{1/1}$ जायमानः $^{1/1}$, तस्य $^{6/1}$ या $^{1/1}$ प्रकृतिः $^{1/1}$ = उपादान-कारणम् $^{1/1}$ तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ अपादानसंज्ञम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

That material cause of the one who is being born is a कारक which is termed अपादान.

[P] शृङ्गात् $^{5/1}$ शरः $^{1/1}$ जायते $^{III/1}$ ।

Arrowhead is made from a horn.

[P] गोमयात् $^{5/1}$ वृश्चिकः $^{1/1}$ जायते $^{III/1}$ ॥

Scorpion is born of cow dung.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.31 भुवः प्रभवः । ~ कर्तुः अपादानम् कारके

The place of first manifestation of that which is coming into being is termed अपादान, in the sense of factor of action/among कारक.

भुवः $^{6/1}$ प्रभवः $^{1/1}$ । ~ कर्तुः $^{6/1}$ अपादानम् $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- भुवः 6/1 – प्रातिपदिक is भू; धातु whose meaning is भू; in सम्बन्धे षष्ठी to कर्तुः.
- प्रभवः 1/1 – प्रभवति अस्मात् इति प्रभवः।; a place of the first manifestation. This is संज्ञी.
- कर्तुः 6/1 – प्रातिपदिक is कर्तृ; in सम्बन्धे षष्ठी to प्रभवः.

  Together, भुवः कर्ता भूकर्ता, the agent of coming into being. तस्य भूकर्तुः प्रभवः, a place of first manifestation of that which is coming into being.
- अपादानम् 1/1 – This is संज्ञा.

[P] भू-धातोः $^{6/1}$ यः $^{1/1}$ कर्ता $^{1/1}$, तस्य $^{6/1}$ यः $^{1/1}$ प्रभवः $^{1/1}$ = उत्पत्तिस्थानम् $^{1/1}$ तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ अपादानसंज्ञम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

The place of the first manifestation of that which is coming into being is a कारक termed अपादान.

[P] हिमवतः $^{5/1}$ गङ्गा $^{1/1}$ प्रभवति $^{III/1}$ ।

Gaṅgā manifests from Himālaya first.

[P] कश्मीरेभ्यः $^{5/3}$ वितस्ता $^{1/1}$ प्रभवति $^{III/1}$ ॥

Vitastā manifests from Kaśmīra country first.

This type of अपादान is used usually for rivers.

From here सम्प्रदान-कारक is defined.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.32 कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम् । ~ कारके

The person to whom one wishes to connect through an act of giving is termed सम्प्रदान, in the sense of factor of action/among कारक.

(This sūtra is introduced in LSK.)

कर्मणा $^{3/1}$ यम् $^{2/1}$ अभिप्रैति $^{III/1}$ सः $^{1/1}$ सम्प्रदानम् $^{1/1}$ । ~ कारके $^{7/1}$

5 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- कर्मणा 3/1 – प्रातिपदिक is कर्मन्; indicates दानक्रिया, action of giving; in करणे तृतीया to अभिप्रैति.
- यम् 2/1 – indicates the one who is desired to be connected to the agent of giving, by the action of giving; corresponds to सः; in कर्मणि द्वितीया to अभिप्रैति.
- अभिप्रैति III/1 – अभि + प्र + इण् गतौ + लट्/कर्तरि/III/1; सम्बन्धम् इच्छति, desires to connect.
- सः 1/1 – corresponds to यम्; this is संज्ञी.
- सम्प्रदानम् 1/1 – सम् + प्र + दा दाने + ल्युट्; complete giving without the need for returning; this is संज्ञा.

[P] करणभूतेन $^{3/1}$ कर्मणा $^{3/1}$ यस्य $^{6/1}$ अभिप्रायम् $^{2/1}$ साधयति $^{III/1}$ (यम् उद्दिशति), तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ सम्प्रदानसंज्ञम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

By act of giving, as an instrument, one accomplishes the connection to the person. That person is a कारक termed सम्प्रदान.

[P] उपाध्यायाय $^{4/1}$ गाम् $^{2/1}$ ददाति $^{III/1}$ ।

One gives a cow to the teacher.

[P] माणवकाय $^{4/1}$ भिक्षाम् $^{2/1}$ ददाति $^{III/1}$ ।

One gives alms to the student.

[SK] दानस्य $^{6/1}$ कर्मणा $^{3/1}$ यमभिप्रति $^{III/1}$ सः $^{1/1}$ सम्प्रदानसंज्ञः $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ॥

By act of giving one connects to a person. That person should be termed सम्प्रदान.

By this वार्त्तिक, सम्प्रदान-संज्ञा is given to an object of desire for having connection not only through action of giving, but also through any other action.

(वार्त्तिकम्) क्रियया यमभिप्रैति सोऽपि संप्रदानम् । / क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यम् ।

That which one wishes to connect to through an action is called सम्प्रदान. (वार्त्तिक in SK)/ The action which one wishes to connect to is also called सम्प्रदान. (वार्त्तिक in K)

[K] श्राद्धाय निगर्हते ।

He censures for the sake of śrāddha.

[K] युद्धाय सन्नह्यते ।

He prepares for the battle.

Here, the धातु is अकर्मक. By the sūtra 1.4.32 कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम् । ~ कारके, the recipient of the object of action of giving is termed सम्प्रदान. By this वार्त्तिक, the action does not have to have object.

Other examples found in scriptures are:

युद्धाय कृतनिश्चयः।

युद्धाय युज्यस्व।

योगाय युज्यस्व।

ते अहम् इष्टिं करिष्यामि।

तुभ्यं प्रार्थितं कार्यं ब्रूहि।

ते प्रतिजानामि।

जनेभ्य उपकरोति।

(वार्त्तिकम्) यजेः कर्मणः करणसंज्ञा संप्रदानस्य च कर्मसंज्ञा । / कर्मणः करणसंज्ञा वक्तव्या सम्प्रदानस्य च कर्मसंज्ञा ।

Of यज्-धातु, कर्म gains करण-संज्ञा and संप्रदान gains कर्म-संज्ञा.

[K] पशुना $^{3/1}$ रुद्रम् $^{2/1}$ यजते $^{III/1}$ । पशुम् $^{2/1}$ रुद्राय $^{4/1}$ ददाति $^{III/1}$ इत्यर्थः $^{1/1}$ ।

He worships Rudra by the animal. That means: He offers the animal to Rudra.

दा etc. धातुs	यज्-धातु
कर्म	करणम्
सम्प्रदानम्	कर्म

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.33 रुच्यर्थानां प्रीयमानः । ~ सम्प्रदानम् कारके

When धातुs having the meaning of liking are used, that which is pleased is termed सम्प्रदान, in the sense of factor of action/among कारक.

रुच्यर्थानाम्$^{6/3}$ प्रीयमानः$^{1/1}$ । ~ सम्प्रदानम्$^{1/1}$ कारके$^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- रुच्यर्थानाम् 6/3 – रुचिः अर्थः येषां ते रुच्यर्थाः (116B), तेषाम् (धातूनाम्); of the धातुs whose meaning is liking; in सम्बन्धे षष्ठी to प्रयोगे.
- प्रीयमानः 1/1 – one who is being pleased; प्री to please + शानच् (लट्/कर्मणि); this is संज्ञी.
- सम्प्रदानम् 1/1 – From 1.4.32 कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम् ।; this is संज्ञा.

[P] रुच्यर्थानाम्$^{6/3}$ धातूनाम्$^{6/3}$ प्रयोगे$^{7/1}$ प्रीयमाणः$^{1/1}$ = तृप्यमाणः$^{1/1}$ यः$^{1/1}$ अर्थः$^{1/1}$, तत्$^{1/1}$ कारकम्$^{1/1}$ सम्प्रदानसंज्ञम्$^{1/1}$ भवति$^{III/1}$ ।

That person who is being pleased when a धातु in the sense of liking is used, is a कारक termed सम्प्रदान.

[P] देवदत्ताय$^{4/1}$ रोचते$^{III/1}$ मोदकः$^{1/1}$ ।

The sweet cake pleases Devadatta. = Devadatta likes the sweet cake.

[P] सोमदत्ताय$^{4/1}$ स्वदते$^{III/1}$ अपूपः$^{1/1}$ ।

The sweet cake tastes good for Somadatta. = Somadatta likes the sweet cake.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.34 श्लाघह्नुङ्स्थाशपां ज्ञीप्स्यमानः । ~ सम्प्रदानम् कारके

When श्लाघ, ह्नुङ्, स्था, and शप् धातुs are used, the one who desired to be made to know that the actions are done for him is termed सम्प्रदान, in the sense of factor of action/among कारक.

श्लाघ-ह्नुङ्-स्था-शपाम् $^{6/3}$ ज्ञीप्स्यमानः $^{1/1}$ । ~ सम्प्रदानम् $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- श्लाघ-ह्नुङ्-स्था-शपाम् 6/3 – श्लाघ् कत्थने (1A) to praise; ह्नुङ् अपनयने (2A) to hide; स्था गतिनिवृत्तौ (1P) to wait; शप् आक्रोशे (1U) to curse; इति एषां धातूनाम्; in सम्बन्धे षष्ठी to प्रयोगे.
- ज्ञीप्स्यमानः 1/1 – one who is desired to be made to know; ज्ञप् (10U) to make somebody know + सन् [2] to desire to make somebody know + शानच् (लट्/कर्मणि); this is संज्ञी.
- सम्प्रदानम् 1/1 – From 1.4.32 कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम् ।; this is संज्ञा.

[P] श्लाघ, ह्नुङ्, स्था, शप, इति ^{0} एतेषाम् $^{6/3}$ धातूनाम् $^{6/3}$ प्रयोगे $^{7/1}$ ज्ञीप्स्यमानः $^{1/1}$ = ज्ञपयितुम् ^{0} इष्यमाणः $^{1/1}$ यः $^{1/1}$ अर्थः $^{1/1}$, तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ सम्प्रदानसंज्ञम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

When धातुs, श्लाघ् to praise; ह्नुङ् to hide; स्था to wait; शप् to curse, are used, that person, who is desired to be made to know, is a कारक termed सम्प्रदान.

[K] देवदत्ताय $^{4/1}$ श्लाघते $^{III/1}$ । देवदत्तम् $^{2/1}$ श्लाघमानः $^{1/1}$ ताम् $^{2/1}$ श्लाघाम् $^{2/1}$ तम् $^{2/1}$ एव ^{0} ज्ञपयितुम् ^{0} इच्छति $^{III/1}$ इत्यर्थः $^{1/1}$ ।

He praises Devadatta. Praising Devadatta, the person wants to make him know about the praise.

[K] एवम् ^{0} देवदत्ताय $^{4/1}$ ह्नुते $^{III/1}$ ।

He hides from Devadatta. (And that person wants Devadatta to know that he hides himself from him.)

---

[2] ज्ञपँ मिच्च । ज्ञप् is मित्. ज्ञपँ ज्ञानज्ञापनमारणतोषणनिशाननिशामनेषु । ज्ञप् (10) to know, to make somebody know, etc.,

ज्ञप् + णिच्	3.1.25 लुपसद… चुरादिभ्यो णिच् । (स्वार्थे)
ज्ञपि	6.4.92 मितां ह्रस्वः । णौ
ज्ञपि + सन्	3.1.7 धातोः कर्मण समानकर्तृकादिच्छायां वा । ~ सन्
ज्ञीप् + स	7.4.55 आप्ज्ञप्यृधामीत् । ~ सनि
ज्ञीप्स	7.4.58 अत्र लोपोऽभ्यासस्य ।

[K] देवदत्ताय $^{4/1}$ तिष्ठते $^{III/1}$ ।

He waits for Devadatta. (And that person wants Devadatta to know that he is waiting for him.)

[K] देवदत्ताय $^{4/1}$ शपते $^{III/1}$ ।

He curses Devadatta. (And that person wants Devadatta to know that he curses him.)

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.35 धारेरुत्तमर्णः । ~ सम्प्रदानम् कारके

When धारि (धृ + णिच्) is used, the lender is termed सम्प्रदान, in the sense of factor of action/among कारक.

धारेः $^{6/1}$ उत्तमर्णः $^{1/1}$ । ~ सम्प्रदानम् $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- धारेः 6/1 – प्रातिपदिक is धारि = धृञ् + णिच् to owe (money); indicating धातु; in सम्बन्धे षष्ठी to प्रयोगे.
- उत्तमर्णः 1/1 – lender, one who lends money; this is संज्ञी.

  Borrower is called अधमर्णः.
- सम्प्रदानम् 1/1 – From 1.4.32 कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम् ।; this is संज्ञा.

[P] धारयतेः $^{6/1}$ धातोः $^{6/1}$ प्रयोगे $^{7/1}$ उत्तमर्णः $^{1/1}$ = ऋणदाता $^{1/1}$ यः $^{1/1}$, तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ सम्प्रदानसंज्ञम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

When धारि धातु is used, the lender is a कारक termed सम्प्रदान.

[P] देवदत्ताय $^{4/1}$ शतम् $^{2/1}$ धारयति $^{III/1}$ यज्ञदत्तः $^{1/1}$ ।

Yajñadatta owes one hundred to Devadatta. Yajñadatta owes Devadatta one hundred.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.36 स्पृहेरीप्सितः । ~ सम्प्रदानम् कारके

When the धातु स्पृह्, to desire, is used, that which is desired is termed सम्प्रदान, in the sense of factor of action/among कारक.

स्पृहेः $^{6/1}$ ईप्सितः $^{1/1}$ । ~ सम्प्रदानम् $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- स्पृहेः 6/1 – स्पृह ईप्सायाम् (10U) to desire (to gain) + इक् धातुनिर्देशे; indicating धातु; in सम्बन्धे षष्ठी to प्रयोगे.
- ईप्सितः 1/1 – आप्तुम् इष्टः; what is desired (आप् + सन् + क्त); this is संज्ञी.
- सम्प्रदानम् 1/1 – From 1.4.32 कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम् ।; this is संज्ञा.

[P] स्पृहेः $^{6/1}$ धातोः $^{6/1}$ प्रयोगे $^{7/1}$ ईप्सितः $^{1/1}$ अभिप्रेतः $^{1/1}$ यः $^{1/1}$, तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ सम्प्रदानसंज्ञम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

When स्पृह धातु is used, that which is desired is a कारक termed सम्प्रदान.

[P] पुष्पेभ्यः $^{4/3}$ स्पृहयति $^{III/1}$ (= इच्छति)।

One desires for flowers.

[P] फलेभ्यः $^{4/3}$ स्पृहयति $^{III/1}$ ।

One desires for fruits.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.37 क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः । ~ सम्प्रदानम् कारके

When धातुw having the meanings of क्रुध्, द्रुह्, ईर्ष्य्, असू are used, that which the anger is directed toward is termed सम्प्रदान, in the sense of factor of action/among कारक.

क्रुध-द्रुह-ईर्ष्य-असूय-अर्थानाम् $^{6/3}$ यम् $^{2/1}$ प्रति ^{0} कोपः $^{1/1}$ । ~ सम्प्रदानम् $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

4 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- क्रुध-द्रुह-ईर्ष्य-असूय-अर्थानाम् 6/3 – क्रुध् (4P) to be angry; द्रुह् जिघांसायाम् (4P) to bear malice; ईर्ष्य् ईर्ष्यायाम् (1P) to envy; असूञ् (कण्ड्वादिगण)[3] to find fault in good; क्रुधश्च द्रुहश्च ईर्ष्यश्च असूयश्च क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयाः (ID), ते अर्थाः येषां ते क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थाः (116B), तेषां धातूनाम् ।; in सम्बन्धे षष्ठी to प्रयोगे.
- यम् 1/1 – In उपपदद्वितीया to प्रति; together means "toward which". The corresponding सः, as संज्ञी, has to be understood.
- प्रति 0 – toward.
- कोपः 1/1 – anger.
- सम्प्रदानम् 1/1 – From 1.4.32 कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम् ।; this is संज्ञा.

[P] क्रुधार्थानाम् $^{6/3}$ द्रुहार्थानाम् $^{6/3}$ ईर्ष्यार्थानाम् $^{6/3}$ असूयार्थानाम् $^{6/3}$ च ^{0} धातूनाम् $^{6/3}$ प्रयोगे $^{7/1}$ यम् $^{2/1}$ प्रति ^{0} कोपः $^{1/1}$ तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ सम्प्रदानसंज्ञकम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

When धातु whose meanings are क्रुध्, द्रुह्, ईर्ष्य्, असू are used, toward whom the anger is directed is a कारक termed सम्प्रदान.

[P] देवदत्ताय $^{4/1}$ क्रुध्यति $^{III/1}$ । One has anger toward Devadatta.

[P] देवदत्ताय $^{4/1}$ द्रुह्यति $^{III/1}$ । One hates Devadatta.

[P] देवदत्ताय $^{4/1}$ ईर्ष्यति $^{III/1}$ । One envies Devadatta.

[P] देवदत्ताय $^{4/1}$ असूयति $^{III/1}$ । One envies Devadatta.

---

[3] 3.1.27 कण्ड्वादिभ्यो यक् ।

The next sūtra is अपवाद to the previous sūtra.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.38 क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोः कर्म । ~ यं प्रति कोपः कारके

When क्रुध् and द्रुह् धातुs with उपसर्ग are used, that which the anger is directed toward is termed कर्म, in the sense of factor of action/among कारक

क्रुध-द्रुहोः $^{6/2}$ उपसृष्टयोः $^{6/2}$ कर्म $^{1/1}$ । ~ यम् $^{2/1}$ प्रति ^{0} कोपः $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 4 words as अनुवृत्ति

- क्रुध-द्रुहोः 6/2 – क्रुध् (4P) to be angry; द्रुह् जिघांसायाम् (4P) to bear malice; क्रुधश्च द्रुह् च क्रुधद्रुहोः (ID), तयोः धाग्वोः ।; in सम्बन्धे षष्ठी to प्रयोगे.
- उपसृष्टयोः 6/2 – उपसृष्ट means उपसर्गपूर्व, preceded by उपसर्ग; adjective to क्रुध-द्रुहोः.
- कर्म 1/1 – This is संज्ञी.
- यम् 1/1 – in उपपदद्वितीया to प्रति; together means "toward which"
- प्रति 0 – toward.
- कोपः 1/1 – anger; this is संज्ञी.

[P] उपसृष्टयोः $^{6/2}$ = उपसर्गपूर्वकयोः $^{6/2}$ क्रुधद्रुहोः $^{6/2}$ प्रयोगे $^{7/1}$ यम् $^{2/1}$ प्रति ^{0} कोपः $^{1/1}$ तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ कर्मसंज्ञकम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

When क्रुध् and द्रुह् धातुs with उपसर्ग are used, toward whom the anger is directed is a कारक termed कर्म (instead of सम्प्रदान).

[P] पूर्वेण $^{3/1}$ सम्प्रदानसंज्ञा $^{1/1}$ प्राप्ता $^{1/1}$, कर्मसंज्ञा $^{1/1}$ विधीयते $^{III/1}$ ॥

सम्प्रदानसंज्ञा was gained by previous sūtra, now by this sūtra, कर्मसंज्ञा is given.

[P] देवदत्तम् $^{2/1}$ अभिक्रुध्यति $^{III/1}$ । One has anger toward Devadatta.

[P] देवदत्तम् $^{2/1}$ अभिद्रुह्यति $^{III/1}$ । One has hatred toward Devadatta.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.39 राधीक्ष्योर्यस्य विप्रश्नः । ~ सम्प्रदानम् कारके

When राध् and ईक्ष् धातुs in the sense of predicting astrologically are used, the subject about which many questions are asked is termed सम्प्रदान, in the sense of factor of action/among कारक

राधीक्ष्योः $^{6/2}$ यस्य $^{6/1}$ विप्रश्नः $^{1/1}$ । ~ सम्प्रदानम् $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- राधीक्ष्योः 6/2 – राध् संसिद्धौ (4P); ईक्ष् दर्शने (1A); in this context, the meaning of both is: प्रश्नविषयशुभाशुभ-आलोचनम्, to know good and bad of somebody about whom questions are asked, especially in astrological prediction; since the questions are included, they are अकर्मकधातुs; in सम्बन्धे षष्ठी to प्रयोगे.
- यस्य 6/1 – about whom; यस्य शुभाशुभं पृच्छ्यते; in कर्मणि षष्ठी to विप्रश्नः.
- विप्रश्नः 1/1 – विविधः प्रश्नः विप्रश्नः (PT)।; this is संज्ञी.
- सम्प्रदानम् 1/1 – From 1.4.32 कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम् ।; this is संज्ञा.

[P] राधीक्ष्योः $^{6/2}$ धात्वोः $^{6/2}$ प्रयोगे $^{7/1}$ यस्य $^{6/1}$ विप्रश्नः $^{1/1}$ विविधः $^{1/1}$ प्रश्नः $^{1/1}$ क्रियते $^{III/1}$ तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ सम्प्रदानसंज्ञकम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

When राध्, ईक्ष् धातुs are used, about whom many kinds of interrogative questions are made, that subject is a कारक termed सम्प्रदान.

[P] देवदत्ताय $^{4/1}$ राध्यति $^{III/1}$ ।

One asks astrological prediction about Devadatta.

[P] देवदत्ताय $^{4/1}$ ईक्षते $^{III/1}$ ।

One asks astrological prediction about Devadatta.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.40 प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः पूर्वस्य कर्ता । ~ सम्प्रदानम् कारके

When प्रति/आङ् + श्रु (to promise to give) is used, the agent of the previous action (of asking for something) is termed सम्प्रदान, in the sense of factor of action/among कारक.

प्रति-आङ्भ्याम् $^{5/2}$ श्रुवः $^{6/1}$ पूर्वस्य $^{6/1}$ कर्ता $^{1/1}$ । ~ सम्प्रदानम् $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

4 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- प्रति-आङ्भ्याम् 5/2 – प्रः च आङ् च प्राङौ (ID), ताभ्याम् उपसर्गाभ्याम्; in दिग्योगे पञ्चमी.
- श्रुवः 6/1 – श्रु श्रवणे (1P) to hear; with प्रति or आङ् उपसर्ग, प्रतिश्रु, आश्रु are to promise to give; in सम्बन्धे षष्ठी to प्रयोगे.
- पूर्वस्य 6/1 – of the previous action of asking for something; in कर्मणि षष्ठी to कर्ता.
- कर्ता 1/1 – One who has asked for something; प्रेरणकर्ता; this is संज्ञी.
- सम्प्रदानम् 1/1 – From 1.4.32 कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम् ।; this is संज्ञा.

[P] प्रति ^{0} आङ् ^{0} इति ^{0} एवंपूर्वस्य $^{6/1}$ श्रृणोतेः $^{6/1}$ धातोः $^{6/1}$ प्रयोगे $^{7/1}$ पूर्वस्य $^{6/1}$ कर्ता $^{1/1}$ यः $^{1/1}$ तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ सम्प्रदानसंज्ञकम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

When श्रु धातु with प्रति or आङ् उपसर्ग is used, the agent of the previous action (of asking for something) is a कारक termed सम्प्रदान.

[P] यज्ञदत्तः $^{1/1}$ देवदत्ताय $^{4/1}$ गाम् $^{2/1}$ प्रतिश्रृणोति $^{III/1}$ ।

Yajñadattaḥ promises a cow for Devadatta (who asked for the cow before).

[P] यज्ञदत्तः $^{1/1}$ देवदत्ताय $^{4/1}$ गाम् $^{2/1}$ आश्रृणोति $^{III/1}$ ।

Yajñadattaḥ promises a cow for Devadatta (who asked for the cow before).

[SK] विप्राय गां प्रतिश्रृणोति आश्रृणोति वा । विप्रेण मह्यं देहि इति प्रवर्तितः प्रतिजानाति इत्यर्थः ॥

He promises a cow for a Brahmin. That means: Being asked “please give me.” by a Brahmin, he promises.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.41 अनुप्रतिगृणश्च । ~ पूर्वस्य कर्ता सम्प्रदानम् कारके

When अनु/प्रति + गृ (to inspire, to respond in chanting) is used, the agent of the previous action (of chanting) is termed सम्प्रदान, in the sense of factor of action/among कारक.

अनु-प्रति-गृणः $^{6/2}$ च ^{0} । ~ पूर्वस्य $^{6/1}$ कर्ता $^{1/1}$ सम्प्रदानम् $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 4 words as अनुवृत्ति

- अनु-प्रति-गृणः 6/1 – अनुश्च प्रतिश्च अनुप्रती (ID), ताभ्याम् उपसर्गाभ्यां गृणाः अनुप्रतिगृणाः (5T), तस्य ।; गृ शब्दे (9P) to call out; अनुगृ, प्रतिगृ are in the sense of inspiring, instigating, responding in chanting; in सम्बन्धे षष्ठी to प्रयोगे.
- च 0 – connecting to the previous sūtra.
- पूर्वस्य 6/1 – of the previous action of chanting mantra; in कर्मणि षष्ठी to कर्ता.
- कर्ता 1/1 – One who has chanted mantra; this is संज्ञी.
- सम्प्रदानम् 1/1 – From 1.4.32 कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम् ।; this is संज्ञा.

[P] अनु ^{0} पूर्वस्य $^{6/1}$ प्रति ^{0} पूर्वस्य $^{6/1}$ च ^{0} गृणातेः $^{6/1}$ धातोः $^{6/1}$ प्रयोगे $^{7/1}$ पूर्वस्य $^{6/1}$ कर्ता $^{1/1}$ यः $^{1/1}$ तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ सम्प्रदानसंज्ञकम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

When गृ धातु with अनु or प्रति उपसर्ग (in the sense of inspiring, responding in chanting) is used, the agent of the previous action (of chanting mantra) is a कारक termed सम्प्रदान.

[P] होत्रे $^{4/1}$ अनुगृणाति $^{III/1}$ । He inspires the priest of Ṛgveda after he chanted.

[P] होत्रे $^{4/1}$ प्रतिगृणाति $^{III/1}$ । He inspires the priest of Ṛgveda after he chanted.

[SK] होत्रे अनुगृणाति प्रतिगृणाति । होता प्रथमं शंसति तम् अध्वर्युः प्रोत्साहयति इत्यर्थः ॥

He inspires the priest of Ṛgveda. That means: First a priest of Ṛgveda invokes (by chanting Ṛg-mantra), then a priest of Yajurveda encourages him by responding in chanting.

Side note: षोडश ऋत्विजः

यजुर्वेदः	यजुर्गणः	अध्वर्युः, प्रतिप्रस्थाता, नेष्टा, उन्नेता
ऋग्वेदः	होतृगणः	होता, मैत्रावरुणः, अच्छावकः, ग्रावस्तुतः
सामवेदः	अद्गातृगणः	उद्गाता, प्रस्तोता, प्रतिहर्ता, सुब्रह्मण्यः
अथर्ववेदः	ब्रह्मगणः	ब्रह्मा, ब्राह्मणाच्छंसी, आग्नीधरः, पोता

From here करण-कारक is defined.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.42 साधकतमं करणम् । ~ कारके

In the sense of factor of action/among कारकs, that which is the most instrumental is termed करण.

(This sūtra is introduced in LSK.)

साधकतमम् $^{1/1}$ करणम् $^{1/1}$ । ~ कारके $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- साधकतमम् 1/1 – साध् संसिद्धौ (5P) to accomplish + ण्वुल् (कर्तरि) + तमप् (superlative); this is संज्ञी.
- करणम् 1/1 – This is संज्ञा.

[P] क्रियायाः $^{6/1}$ सिद्धौ $^{7/1}$ यत् $^{1/1}$ साधकतमम् $^{1/1}$ तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ करणसंज्ञकम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

With reference to accomplishing an action, that which is the most instrumental is a कारक termed करण.

[SK] क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारकं करणसंज्ञं स्यात् ।

In accomplishing action, that which is the most helpful is termed करण.

The word प्रकृष्ट is explained in बालमनोरमा.

[B] यद्-व्यापार-अनन्तरं क्रियानिष्पत्तिः तत् प्रकृष्टम् ।

Action is accomplished immediately after the operation of which, that is प्रकृष्ट.

[P] दात्रेण $^{3/1}$ लुनाति $^{III/1}$ । One cuts with a knife.

[P] परशुना $^{3/1}$ छिनत्ति $^{III/1}$ । One cuts with a sword.

[SK] तमब्ग्रहणं किम् ? । गङ्गायां घोषः ।

Why तमप्, the superlative, is used? The hamlet in Gaṅgā. (This is अजहल्लक्षणा वृत्तिः, what is told is not given up.) The 6th case is by गौण, the secondary meaning, of आधार. In कारक section, गौण is also taken. The mention of तमप् here is to exclude गौणवृत्ति.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.43 दिवः कर्म च । ~ साधकतमम् करणम् कारके

That which is the most instrumental in playing dice is termed कर्म, as well as करण, in the sense of factor of action/among कारकs.

दिवः $^{6/1}$ कर्म $^{1/1}$ च ^{0} । ~ साधकतमम् $^{1/1}$ करणम् $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- दिवः 6/1 – दिव् क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु (4P) to play dice; indicating धातु; in सम्बन्धषष्ठी to साधकतमम्.
- कर्म 1/1 – This is संज्ञा.
- च 0 – This brings करणसंज्ञा from the previous sūtra.
- साधकतमम् 1/1 – This is संज्ञी.
- करणम् 1/1 – From 1.4.42 साधकतमं करणम्।; this is संज्ञा.

[P] दिव्-धातोः $^{6/1}$ साधकतमम् $^{1/1}$ यत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ तत् $^{1/1}$ कर्मसंज्ञम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$, चकारात् $^{5/1}$ करणसंज्ञम् $^{1/1}$ च ^{0} ।

The most instrumental factor of action of दिव् धातु (playing dice) is termed कर्म, and because of च, it is termed करण also.

[P] अक्षान् $^{2/3}$ दीव्यति $^{III/1}$ । He plays dice.

[P] अक्षैः $^{3/3}$ दीव्यति $^{III/1}$ । He plays with dice.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.44 परिक्रयणे सम्प्रदानमन्यतरस्याम् । ~ साधकतमम् करणम् कारके

When hiring somebody for wage, that which is the most instrumental is optionally termed सम्प्रदान. The other option is करण.

परिक्रयणे $^{7/1}$ सम्प्रदानम् $^{1/1}$ अन्यतरस्याम् ^{0} । ~ साधकतमम् $^{1/1}$ करणम् $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- परिक्रयणे 7/1 – Hiring somebody for a certain period of time by giving wage; in सति सप्तमी.
- सम्प्रदानम् 1/1 – This is संज्ञा.
- अन्यतरस्याम् 0 – सम्प्रदानसंज्ञा is optional. Another choice is करणम्.
- साधकतमम् 1/1 – From 1.4.42 साधकतमं करणम्।; this is संज्ञी.
- करणम् 1/1 – From 1.4.42 साधकतमं करणम्।; this is संज्ञा.

[P] परिक्रयणे = नियतकालम् ^{0} वेतनादिना $^{3/1}$ स्वीकरणे $^{7/1}$ साधकतमम् $^{1/1}$ यत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ तत् $^{1/1}$ सम्प्रदानम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ विकल्पेन $^{3/1}$, पक्षे $^{7/1}$ यथाप्राप्ता $^{1/1}$ करणसंज्ञा $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

In hiring, as in accepting by giving wage for a certain period of time, that which is most instrumental factor is optionally termed सम्प्रदान. Another option is करणसंज्ञा as it is gained.

[P] शताय $^{4/1}$ परिक्रीतः $^{1/1}$ (त्वम् असि, कस्मात् कार्यं न करोषि?) अनुब्रूहि $^{II/1}$, शतेन $^{3/1}$ परिक्रीतः $^{1/1}$ अनुब्रूहि $^{II/1}$।

You are hired for 100 Rupees (which is a big amount.) Tell me (why you are not working as what you are paid for.)

From here अधिकरण-कारक is defined.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.45 आधारोऽधिकरणम् । ~ कारके

That which holds the action is termed अधिकरण, in the sense of factor of action/among कारकs.

(This sūtra is introduced in LSK.)

आधारः $^{1/1}$ अधिकरणम् $^{1/1}$ । ~ कारके $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- आधारः 1/1 – आध्रियन्ते अस्मिन् क्रियाः इति आधारः। that in which actions are held is आधार. This is संज्ञी.
- अधिकरणम् 1/1 – This is संज्ञा.

[P] कर्तृकर्मणोः $^{6/2}$ क्रिया-आश्रय-भूतयोः $^{6/2}$ धारण-क्रियाम् $^{2/1}$ प्रति ^{0} यः $^{1/1}$ आधारः $^{1/1}$ तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ अधिकरणसंज्ञकम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

The location, in terms of the action of holding for the agent and object, which are the basis of any action, is a कारक termed अधिकरण.

[P] कटे $^{7/1}$ आस्ते $^{III/1}$ । कटे $^{7/1}$ शेते $^{III/1}$ ।

He sits on the mat. He sleeps on the mat. These examples are for क्रियाश्रय of कर्तृ.

[P] स्थाल्याम् $^{7/1}$ पचति $^{III/1}$ ।

He cooks in a pan. This example is for क्रियाश्रय of कर्म.

लघुसिद्धान्तकौमुदी gives more details of आधार. See the वृत्ति and टिप्पणी of 2.3.36 सप्तम्यधिकरणे च । in LSK section of this book.

The next three sūtras are अवपाद to अधिकरण-कारक.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.46 अधिशीङ्स्थासां कर्म । ~ आधारः कारके

That which holds the action of अधि + शीङ्/स्था/आस् is termed कर्म, instead of अधिकरण, in the sense of factor of action/among कारकs.

अधि-शीङ्-स्था-आसाम् $^{6/3}$ कर्म $^{1/1}$ । ~ आधारः $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- अधि-शीङ्-स्था-आसाम् 6/3 – शीङ् स्वप्ने (2A) to sleep; ष्ठा गतिनिवृत्तौ (1P) to stay; आस् उपवेशने (2P) to sit; शीङ् च स्था च आस् च शीङ्स्थासः (ID), अधेः शीङ्स्थासः अधिशीङ्स्थासः (5T), तेषाम् ।; in सम्बन्धषष्ठी to आधारः
- कर्म 1/1 – This is संज्ञा.
- आधारः 1/1 – From 1.4.45 आधारोऽधिकरणम् ।; this is संज्ञी.

[P] अधिपूर्वाणाम् $^{6/3}$ शीङ्, स्था, आस् इति ^{0} एतेषाम् $^{6/3}$ यः $^{1/1}$ आधारः $^{1/1}$ तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ कर्मसंज्ञकम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

आधार of धातुs शीङ् स्था आस्, which are preceded by अधि, is a कारक termed कर्म.

[P] ग्रामम् $^{2/1}$ अधिशेते $^{III/1}$ । He sleeps, dwells in a village.

[P] ग्रामम् $^{2/1}$ अधितिष्ठति $^{III/1}$ । He dwells in a village.

[P] ग्रामम् $^{2/1}$ अध्यास्ते $^{III/1}$ । He dwells in a village.

Because of कर्मसंज्ञा, the 2nd case is applied by 2.3.2 कर्मणि द्वितीया । ~ अनभिहिते.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.47 अभिनिविशश्च । ~ कर्म आधारः अन्यतरस्याम् कारके

That which holds the action of अभि + नि + विश्, to enter, is also termed कर्म, instead of अधिकरण, in the sense of factor of action/among कारकs.

अभि-नि-विशः $^{6/1}$ च ^{0} । ~ कर्म $^{1/1}$ आधारः $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- अभि-नि-विशः 6/1 – विश् प्रवेशने (6P) to enter; अभिः च निः च अभिनी (ID), ताभ्यां विश् अभिनिविश् (5T), तस्य।; in सम्बन्धषष्ठी to आधारः. Both the उपसर्गs, अभि and नि, have to come together to precede the धातु विश्.
- च 0 – This connects to the previous sūtra to bring कर्म and आधारः.
- कर्म 1/1 – From 1.4.46 अधिशीङ्स्थासां कर्म ।; this is संज्ञा.
- अन्यतरस्याम् 0 – From 1.4.44 परिक्रयणे सम्प्रदानमन्यतरस्याम् । by मण्डूकप्लुतगति. This अनुवृत्ति is taken because कर्म-संज्ञा is व्यवस्थितविभाषा, option which is known only by शिष्टप्रयोग, as in कल्याणेऽभिनिवेशः। पापेऽभिनिवेशः।.
- आधारः 1/1 – From 1.4.45 आधारोऽधिकरणम् ।; this is संज्ञी.

[P] अभिनिपूर्वस्य $^{6/1}$ विशतेः $^{6/1}$ आधारः $^{1/1}$ यः $^{1/1}$ तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ अपि ^{0} कर्मसंज्ञम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

आधार of विश् धातु which is preceded by अभि-नि is also a कारक termed कर्म.

[P] ग्रामम् $^{2/1}$ अभिनिविशते $^{III/1}$ । One enters the village.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.48 उपान्वध्याङ्वसः । ~ कर्म आधारः कारके

That which holds the action of उप/अनु/अधि/आङ् + वस्, to dwell, is termed कर्म, instead of अधिकरण, in the sense of factor of action/among कारकs.

उप-अनु-अधि-आङ्-वसः $^{6/1}$ । कर्म $^{1/1}$ आधारः $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

1 word in the सूत्र, 3 words as अनुवृत्ति

- उप-अनु-अधि-आङ्-वसः 6/1 – वस् निवासे (1P) to dwell; उपः च अनुः च अधिः च आङ् च उपान्वध्याङः (ID), तेभ्यः वस् उपान्वध्याङ्वस् (5T), तस्य ।; in सम्बन्धषष्ठी to आधारः
- कर्म 1/1 – From 1.4.46 अधिशीङ्स्थासां कर्म ।; this is संज्ञा.
- आधारः 1/1 – From 1.4.45 आधारोऽधिकरणम् ।; this is संज्ञी.

[P] उप, अनु, अधि, आङ्, इति ^{0} एवंपूर्वस्य $^{6/1}$ वसतेः $^{6/1}$ आधारः $^{1/1}$ यः $^{1/1}$ तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ कर्मसंज्ञम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

आधार of वस् धातु preceded by उप, अनु, अधि, आङ् is a कारक termed कर्म.

[P] ग्रामम् $^{2/1}$ उपवसति $^{III/1}$ सेना $^{1/1}$ । The army stays in the village.

[P] ग्रामम् $^{2/1}$ अनुवसति $^{III/1}$ सेना $^{1/1}$ । The army stays in the village.

[P] ग्रामम् $^{2/1}$ अधिवसति $^{III/1}$ सेना $^{1/1}$ । The army stays in the village.

[P] ग्रामम् $^{2/1}$ आवसति $^{III/1}$ सेना $^{1/1}$ । The army stays in the village.

(वार्त्तिकम्) वसेरश्यर्थस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः ।

For the वस्-धातु in the sense of eating, कर्मसंज्ञा is prohibited.

[K] ग्रामे $^{4/1}$ उपवसति $^{III/1}$ । भोजननिवृत्तिम् ^{0} करोति $^{III/1}$ इत्यर्थः $^{1/1}$ ।

He observes fasting in the village. That means: He refrains from eating.

From here कर्म-कारक is defined.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.49 कर्तुरीप्सिततमं कर्म । ~ कारके

That which is most desired by the agent of the action is termed कर्म, in the sense of factor of action/among कारकs.

(This sūtra is introduced in LSK.)

कर्तुः $^{6/1}$ ईप्सिततमम् $^{1/1}$ कर्म $^{1/1}$ । ~ कारके $^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- कर्तुः 6/1 – प्रातिपदिक is कर्तृ; the संज्ञा; in सम्बन्धषष्ठी to ईप्सिततमम्.
- ईप्सिततमम् 1/1 – This is संज्ञी; आप् व्याप्तौ (5P) to gain + सन् + क्त + तमप्; that which is most desired to be gained.
- कर्म 1/1 – This is संज्ञा. कर्म is again said in order to stop (निवृत्ति) the flow of "आधार".

[P] कर्तुः $^{6/1}$ क्रियया $^{3/1}$ यत् $^{1/1}$ आप्तुम् ^{0} इष्टतमम् $^{1/1}$ तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ कर्मसंज्ञम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

That which is most desired to be gained by the action of the agent is a कारक termed कर्म.

[P] कटम् $^{2/1}$ करोति $^{III/1}$ देवदत्तः $^{1/1}$ । Devadatta makes a mat.

[P] ग्रामम् $^{2/1}$ गच्छति $^{III/1}$ देवदत्तः $^{1/1}$ । Devadatta goes to a village.

[SK] कर्तुः किम्? माषेषु अश्वं बध्नाति । कर्मणः ईप्सिताः माषाः न तु कर्तुः ।

Why is "कर्तुः" taught? See "He ties the horse in the barley field." Barley is desired by the कर्म, the horse, not by the कर्तृ of binding.

[SK] तमब्ग्रहणं किम्? पयसा ओदनं भुङ्क्ते ।

Why is तमप् used? See "He eats rice with curd." The rice is most desired. The curd is condiment.

Side note:

धातूपात्त-व्यापाराश्रयः कर्ता । कर्तृव्यापार-प्रयोज्य-फलाश्रयः कर्म ।

कर्तृ is a locus of action obtained by धातु. कर्म is a locus of the result of the objective of action done by the कर्तृ.

Similar sentences are found in बालमनोरमा for this sūtra.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.50 तथा युक्तं चानीप्सितम् । ~ कर्म कारके

When connected to action in the same manner as the most desired object, even that which is not the most desired also gains कर्मसंज्ञा.

तथा ^{0} युक्तम् $^{1/1}$ च ^{0} अनीप्सितम् $^{1/1}$ । ~ कर्म $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

4 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- तथा 0 – ईप्सिततमवत्, in the same manner as the most desired.
- युक्तम् 1/1 – क्रियया युज्यते, connected to the action.
- च 0 – This brings connection to the previous sūtra.
- अनीप्सितम् 1/1 – This is संज्ञी; न ईप्सितम् (आप् + सन् + क्त) इति अनीप्सितम् (NT)।; that which is other than ईप्सित, desired.
- कर्म 1/1 – From 1.4.49 कर्तुरीप्सिततमं कर्म ।; this is संज्ञा.

[P] येन $^{3/1}$ प्रकारेण $^{3/1}$ कर्तुः $^{6/1}$ ईप्सिततमम् $^{1/1}$ क्रियया $^{3/1}$ युक्तम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$, तेन $^{3/1}$ एव ^{0} प्रकारेण $^{3/1}$ यदि ^{0} कर्तुः $^{6/1}$ अनीप्सितम् $^{1/1}$ अपि ^{0} युक्तम् $^{1/1}$ भवेत् $^{III/1}$, तत् $^{1/1}$ कर्मसंज्ञकम् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

Even if it is not the most desired object for the agent, if it is connected with the action in the same way as the most desired object, it is termed कर्म.

[P] विषम् $^{2/1}$ भक्षयति $^{III/1}$ ।

He eats poison (by the force of his enemies).

[P] चोरान् $^{2/3}$ पश्यति $^{III/1}$ ।

He sees thieves.

[P] ग्रामम् $^{2/1}$ गच्छन् $^{1/1}$ वृक्षमूलानि $^{2/3}$ उपसर्पति $^{III/1}$ ।

While going to the village he meets the roots of the trees.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.51 अकथितं च । ~ कर्म कारके

That which is not defined as any of कारकs is also termed कर्म.

(This sūtra is introduced in LSK.)

अकथितम्$^{1/1}$ च^{0} । ~ कर्म$^{1/1}$ कारके$^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- अकथितम्1/1 – न कथितम् इति अकथितम् (NT)।; that which is not mentioned as अपादान etc.
- च 0 – Also. [4]
- कर्म 1/1 – From 1.4.49 कर्तुरीप्सिततमं कर्म ।; This is संज्ञा.

[P] अकथितम्$^{1/1}$ अपादान-आदि-कारकैः$^{3/3}$ च^{0} अनुक्तम्$^{1/1}$ यत्$^{1/1}$ कारकम्$^{1/1}$ तत्$^{1/1}$ कर्मसंज्ञकम्$^{1/1}$ भवति$^{III/1}$ ।

That which is not spoken, or not mentioned as अपादान etc. कारकs, is a कारक termed as कर्म.

[SK] अपादानादि-विशेषैः$^{3/3}$ अविवक्षितम्$^{1/1}$ कारकम्$^{1/1}$ कर्मसंज्ञम्$^{1/1}$ स्यात्$^{III/1}$ ।

When an अपादानादि-कारक is not intended by a speaker, that कारक should be termed कर्म. This allows optional कारक other than कर्म. (In the view of काशिका etc., this is not accepted. अकथित object has only सम्बन्ध)

Following the explanation of SK, for the sentence "गोः$^{5/1}$ पयः$^{2/1}$ दोग्धि$^{III/1}$ । He milks milk from a cow.", when the अपादान-कारक for गो is not intended by the speaker, the कारक becomes कर्म by this sūtra 1.4.51 अकथितं च ।. Then the गो-शब्द takes the 2nd case by 2.3.2 कर्मणि द्वितीया । as seen in the following उदाहरण.

[P] पाणिना$^{3/1}$ कांस्यपात्र्याम्$^{7/1}$ <u>गाम्$^{2/1}$</u> दोग्धि$^{III/1}$ पयः$^{2/1}$ ।

He milks the cow (the milk) by hand into a copper vessel.

[P] <u>पौरवम्$^{2/1}$</u> गाम्$^{2/1}$ याचते ।

He asks Paurava for a cow.

अपादान-कारक for पौरव is not intended to be spoken. Thus कर्म-संज्ञा is given.

[P] <u>वृक्षम्$^{2/1}$</u> अवचिनोति फलम्$^{2/1}$ ।

---

[4] As काशिकाकार elaborates अकथित in the following śloka, which does not contain some धातुs, such as नी and जि, mentioned in SK, न्यासकार and पदमञ्जरीकार comment that the चकार is to bring those धातुs. [K] परिगणनं कर्तव्यम् दुहियाचिरुधिप्रच्छिभिक्षिचिञामुपयोगनिमित्तमपूर्वविधौ। ब्रुविशासिगुणेन च यत् सचते तदकीर्तितमाचरितं कविना।

He plucks the tree for fruits. अपादान-कारक for वृक्ष is not intended to be spoken.

[P] माणवकम् $^{2/1}$ धर्मम् $^{2/1}$ ब्रूते । माणवकम् $^{2/1}$ धर्मम् $^{2/1}$ अनुशास्ति ।

He teaches the student *dharma*. संप्रदान-कारक for माणवक is not intended to be spoken.

The following śloka enumerates धातुs which are subject to this sūtra:

[SK] दुह्-याच्-पच्-दण्ड्-रुधि-प्रच्छि-चि-ब्रू-शासु-जि-मथ्-मुषाम् । कर्मयुक् स्याद् अकथितं तथा स्यान् नी-हृ-कृष्-वहाम् ॥

The अन्वय of this śloka is: एतेषां धातूनां प्रयोगे यत् अकथितम् कर्मयुक् स्यात् ।

Since these धातुs take two कर्मs, they are commonly known as द्विकर्मक-धातुs.

For each धातु, detailed information is given in the following Table 3.

Table 3: Summary of द्विकर्मक-धातुs

धातुः (by the meaning)	उदाहरणम्	प्रधानकर्म (main, original object, क्रियाजन्य-फलाश्रयम्)	गौणकर्म (no कारक was विवक्षित, thus कर्म-कारक was given by 1.4.51)	Alternate कारक for गौणकर्म
दुह् to milk	गां (गोः) दोग्धि पयः ।	पयस् (milk), which is milked	गो (cow), from which milk is milked	अपादानम्
याच् to beg	वामणः बलिं (बलेः) याचते वसुधाम् ।	वसुधा (land), which is begged for	बलि (king), from whom it is asked	अपादानम्
पच् to cook	तण्डुलान् (ताण्डुलैः) ओदनं पचति ।	ओदन (cooked rice), which is cooked	तण्डुल (raw rice), by which it is cooked	करणम्
दण्ड् to fine	गर्गान् [गर्गेभ्यः] शतं दण्डयति ।	शत (100 rupees), which is fined	गर्ग (family), who is fined	अपादानम्
रुध् to confine	गां व्रजं (व्रजे) अवरुणद्धि ।	गो (cow), which is confined	व्रज, where it is confined	अधिकरणम्
प्रच्छ् to ask	मानवकं (मानवकात्) पन्थानं पृच्छति ।	पथिन् (way), which is asked	माणवक (student), to whom it is asked	अपादानम्
चि to collect	वृक्षं (वृक्षात्) अवचिनोति फलानि ।	फल, which is collected	वृक्ष, from which things are collected	अपादानम्
ब्रू to speak	माणवकं (मानवकाय) धर्मं ब्रूते ।	धर्म, which is spoken	माणवक, to whom it is told	सम्प्रदानम्
शासु to teach	मानवकं (मानवकाय) धर्मं शास्ते।	धर्म, which is taught	माणवक, to whom it is taught	सम्प्रदानम्
जि to win	शतं जयति देवदत्तम् (देवदत्तात्) ।	शत, which is won	देवदत्त, from whom it is won	अपादानम्
मथ् to churn	अमृतं क्षीरनिधिं (क्षीरनिधेः) मथ्नाति ।	अमृत, which is gained	क्षीरनिधि, out of which it is gained	अपादानम्
मुष् to steal	देवदत्तं (देवदत्तात्) शतं मुष्णाति ।	शत, which is stolen	देवदत्त, from whom it is stolen	अपादानम्
नी, हृ, कृष्, वह to lead, etc.	ग्रामं (ग्रामे) अजां नयति हरति कर्षति वहति वा ।	अजा, which is to be taken	ग्राम, the location to be reached	अधिकरणम्

In कर्मणि प्रयोग, गौणकर्मs are denoted for the दुह् etc., धातुs.

गौः पयः दुह्यते । बलिः वसुधां याच्यते ।

For नी etc., धातुs, प्रधानकर्मs are denoted in कर्मणि प्रयोग.

अजा ग्रामं नीयते/ह्रियते/कृष्यते/वह्यते ।

The next sūtra restricts कर्म संज्ञा for अणि कर्ता of certain actions in causative usage.

[नियमसूत्रम्] 1.4.52 गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणि कर्ता स णौ। ~ कर्म

The agent in non-causative usage of धातुs having the meaning of गति (going), बुद्धि (knowing), प्रत्यवसान (eating), and शब्दकर्म (teaching), and intransitive धातुs in non-causative usage, is termed कर्म in causative usage. (The agent of other धातुs is excluded and is not termed कर्म.)

(This sūtra is introduced in LSK.)

गति-बुद्धि-प्रत्यवसान-अर्थ-शब्द-कर्म-अकर्मकाणाम्$^{6/3}$ अणि$^{7/1}$ कर्ता$^{1/1}$ सः$^{1/1}$ णौ$^{7/1}$ । ~ कर्म$^{1/1}$ कारके$^{7/1}$

5 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- गति-बुद्धि-प्रत्यवसान-अर्थ-शब्द-कर्म-अकर्मकाणाम् 6/3 – The whole समास refers to धातुs; in सम्बन्धे षष्ठी to कर्ता

  गतिश्च (going) बुद्धिश्च (knowing) प्रवसानं (eating) च गतिबुद्धिप्रत्यवसानानि (ID) ।

  गतिबुद्धिप्रत्यवसानानि अर्थाः येषां ते गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थाः (11B6) = धातवः ।

  शब्दः कर्म यस्य स शब्दकर्मा (11B6) धातुः । धातु which has action of teaching

  न कर्म विद्यते यस्य सः अकर्मकः (NB) धातुः । intransitive धातु

  गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थाः च शब्दकर्मा च अकर्मकः च गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थ-शब्दकर्म-अकर्मकाः (ID)
- अणि 7/1 – न णिः अणिः (NT), तस्मन् ।, in non- णिजन्त-प्रयोग; connected to कर्ता; लुप्तसप्तमी.
- कर्ता 1/1 – The agent of action of these धातुs without णिच्.
- सः 1/1 – Referring to अणिकर्ता; this is संज्ञी.
- णौ 7/1 – णि in विषयसप्तमी. In णिजन्त-प्रयोग.
- कर्म 1/1 – From 1.4.49 कर्तुरीप्सिततमं कर्म ।; this is संज्ञा.

[P] गति-अर्थानाम्$^{6/3}$ बुद्धि-अर्थानाम्$^{6/3}$ प्रत्यवसान-अर्थानाम्$^{6/3}$ शब्दकर्मकाणाम्$^{6/3}$ अकर्मकाणाम्$^{6/3}$ च^{0} अणि-अन्त-अवस्थायाम्$^{7/1}$ यः$^{1/1}$ कर्ता$^{1/1}$ सः$^{1/1}$ णि-अन्त-अवस्थायाम्$^{7/1}$ कर्मसंज्ञकः$^{1/1}$ भवति$^{III/1}$ ।

The agent in non-causative usage of धातुs whose meanings are going (गति), knowing (बुद्धि), eating (प्रत्यवसान), and teaching (शब्दकर्मक), and of अकर्मकधातुs, is termed कर्म in causative usage.

In causative usage, all अणिकर्तृ gain कर्म-संज्ञा by 1.1.49 कर्तुरीप्सिततमंकर्म।. Now, this नियमसूत्र 1.4.52, gives कर्म-संज्ञा only to अणिकर्तृ in certain actions. अणिकर्तृ of other actions are excluded and therefore gain कर्तृ-संज्ञा.

In the following examples, the words underlined are अणिकर्ता which by 1.4.52 have कर्तृ-संज्ञा in non-causative usage (expressed in प्रथमा विभक्ति) and कर्म-संज्ञा in causative usage, (expressed in द्वितीया विभक्ति).

[P] गत्यर्थाः – Action of going:

गच्छति $^{III/1}$ माणवकः $^{1/1}$ ग्रामम् $^{2/1}$, गमयति $^{III/1}$ माणवकम् $^{2/1}$ ग्रामम् $^{2/1}$ ।

याति $^{III/1}$ माणवकः $^{1/1}$ ग्रामम् $^{2/1}$, यापयति $^{III/1}$ माणवकम् $^{2/1}$ ग्रामम् $^{2/1}$ ।

[P] बुद्ध्यर्थाः – Action of knowing:

बुध्यते $^{III/1}$ माणवकः $^{1/1}$ धर्मम् $^{2/1}$, बोधयति $^{III/1}$ माणवकम् $^{2/1}$ धर्मम् $^{2/1}$ ।

वेत्ति $^{III/1}$ माणवकः $^{1/1}$ धर्मम् $^{2/1}$, वेदयति $^{III/1}$ माणवकम् $^{2/1}$ धर्मम् $^{2/1}$ ।

[P] प्रत्यवसानार्थाः – Action of eating:

भुङ्क्ते $^{III/1}$ माणवकः $^{1/1}$ रोटिकाम् $^{2/1}$, भोजयति $^{III/1}$ माणवकम् $^{2/1}$ रोटिकाम् $^{2/1}$ ।

अश्नाति $^{III/1}$ माणवकः $^{1/1}$ रोटिकाम् $^{2/1}$, आशयति $^{III/1}$ माणवकम् $^{2/1}$ रोटिकाम् $^{2/1}$ ।

[P] शब्दकर्मकाणाम्– Action of teaching:

अधीते $^{III/1}$ माणवकः $^{1/1}$ वेदम् $^{2/1}$, अध्यापयति $^{III/1}$ माणवकम् $^{2/1}$ वेदम् $^{2/1}$ ।

पठति $^{III/1}$ माणवकः $^{1/1}$ वेदम् $^{2/1}$, पाठयति $^{III/1}$ माणवकम् $^{2/1}$ वेदम् $^{2/1}$ ।

[P] अकर्मकाणाम्– Intransitive action:

आस्ते $^{III/1}$ देवदत्तः $^{1/1}$, आसयति $^{III/1}$ देवदत्तम् $^{2/1}$ ।

शेते $^{III/1}$ देवदत्तः $^{1/1}$, शाययति $^{III/1}$ देवदत्तम् $^{2/1}$ ।

For धातुs not mentioned by 1.4.52, अणिकर्ता has कर्तृ-संज्ञा in both non-causative and causative usage. It is expressed in प्रथमाविभक्ति in non-causative usage and तृतीया विभक्ति in causative usage.

देवदत्तः $^{1/1}$ कार्यम् $^{2/1}$ करोति $^{III/1}$ । देवदत्तेन $^{3/1}$ कार्यम् $^{2/1}$ कारयति $^{III/1}$ ।

Devadatta does the work. He does the work through Devadatta.

In कर्मणि प्रयोग, अणिकर्ता of a धातु specified by this sūtra 1.4.52 गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्द-कर्माकर्मकाणामणि कर्ता स णौ। is denoted. Otherwise, for the other धातुs, कर्म is denoted.

See the following examples.

Examples of गति-बुद्धि-प्रत्यवसानार्थाः धातवः –

1. गत्यर्थः णिजन्तप्रयोगे कर्तरि प्रयोगे – कर्मणि प्रयोगे –

माता देवदत्तं ग्रामं गमयति/यापयति । देवदत्तः ग्रामं मात्रा गम्यते/याप्यते ।

(वा.) गत्यर्थेषु नीवह्योः प्रतिषेधो वक्तव्यः। Among गत्यर्थ, नी and वह् are excluded from this regulation.

माता देवदत्तेन भारं नाययति/वाहयति । भारं देवदत्तेन मात्रा नाय्यते/वाह्यते ।

2. बुद्ध्यर्थः णिजन्तप्रयोगे कर्तरि प्रयोगे – कर्मणि प्रयोगे –

गुरुः माणवकं धर्मं बोधयति/वेदयति । माणवकः धर्मं गुरुणा बोध्यते/वेद्यते ।

3. प्रत्यवसानार्थः णिजन्तप्रयोगे कर्तरि प्रयोगे – कर्मणि प्रयोगे –

माता देवदत्तं ओदनं भोजयति/आशयति । देवदत्तः ओदनं मात्रा भोज्यते/आश्यते ।

(वा.) आदि-खाद्योः प्रतिषेधो वक्तव्यः । Among प्रत्यवसान, अद् and खाद् with णिच् are excluded from this regulation.

माता देवदत्तेन ओदनं आदयते/खादयति । ओदनः देवदत्तेन मात्रा आद्यते/खाद्यते ।

Examples of शब्दकर्मा धातुः णिजन्तप्रयोगे कर्तरि प्रयोगे – कर्मणि प्रयोगे –

4. गुरुः माणवकं वेदं पाठयति/अध्यापयति । माणवकः वेदं गुरुणा पाठ्यते/अध्याप्यते ।

Examples of अकर्मकधातुः णिजन्तप्रयोगे कर्तरि प्रयोगे – कर्मणि प्रयोगे –

5. गुरुः माणवकम् आसयति/शाययति । माणवकः गुरुणा आस्यते/शाय्यते ।

Counter example 1 – धातुs other than those shown above:

सोमदत्तः देवदत्तेन ओदनं पाचयति । ओदनः देवदत्तेन सोमदत्तेन पाच्यते ।

Counter example 2 – णिकर्ता takes another णिकर्ता:

सोमदत्तः देवदत्तं ग्रामं गमयति ।

विष्णुमित्रः सोमदत्तेन देवदत्तं ग्रामं गमयति । देवदत्तः ग्रामं सोमोदत्तेन विष्णुमित्रेण गम्यते।

The next sūtra optionally restricts कर्म-संज्ञा for अणि-कर्ता of certain actions in causative usage.

[नियमसूत्रम्] 1.4.53 हृक्रोरन्यतरस्याम् । ~ अणि कर्ता सः णौ कर्म कारके

The agent of हृ and कृ धातुs in non-causative usage is optionally termed कर्म in causative usage.

हृ-क्रोः $^{6/2}$ अन्यतरस्याम् ^{0} । ~ अणि $^{7/1}$ कर्ता $^{1/1}$ सः $^{1/1}$ णौ $^{7/1}$ कर्म $^{1/1}$ कारके $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 6 words as अनुवृत्ति

- हृ-क्रोः 6/2 – हृञ् हरणे (1U) to take; डुकृञ् करणे (8U) to do; हृ + कृ + ओस् (6/2); in सम्बन्धे षष्ठी to अणि कर्ता.
- अन्यतरस्याम् 0 – This नियम is optional; the other option is कर्ता.
- अणि 7/1 – 1.4.52 गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणि कर्ता स णौ।.
- कर्ता 1/1 – From 1.4.52 गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणि कर्ता स णौ।.
- सः 1/1 – From 1.4.52 गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणि कर्ता स णौ।; this is संज्ञी.
- कर्म 1/1 – From 1.4.49 कर्तुरीप्सिततमं कर्म ।; this is संज्ञा.

[P] हृञ् कृञ् इति ^{0} एतयोः $^{6/2}$ धात्वोः $^{6/2}$ अणि-अन्तयोः $^{6/2}$ यः $^{1/1}$ कर्ता $^{1/1}$ सः $^{1/1}$ णि-अन्त-अवस्थायाम् $^{7/1}$ विकल्पेन ^{0} कर्मसंज्ञकः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

The agent in non-causative usage of हृञ् कृञ् धातुs is optionally termed कर्म in causative usage.

The words underlined are अणिकर्ता, the agent of in non-causative usage.

[P] हरति $^{III/1}$ <u>माणवकः $^{1/1}$</u> भारम् $^{2/1}$, हारयति $^{III/1}$ <u>माणवकम् $^{2/1}$</u> भारम् $^{2/1}$, हारयति $^{III/1}$ <u>माणवकेन $^{3/1}$</u> भारम् $^{2/1}$ वा ^{0} ।

The student takes the burden. He makes the student take the burden.

[P] करोति $^{III/1}$ <u>देवदत्तः $^{1/1}$</u> कटम् $^{2/1}$, कारयति $^{III/1}$ <u>देवदत्तम् $^{2/1}$</u> कटम् $^{2/1}$, कारयति $^{III/1}$ <u>देवदत्तेन $^{3/1}$</u> कटम् $^{2/1}$ वा ^{0} ।

Devadatta makes a mat. He makes Devadatta make a mat.

From here कर्तृ-कारक is defined.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.54 स्वतन्त्रः कर्ता । ~ कारके

That which is independent and principal in accomplishing action is termed कर्ता. (This sūtra is introduced in LSK.)

स्वतन्त्रः $^{1/1}$ कर्ता $^{1/1}$ । ~ कारके $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- स्वतन्त्रः 1/1 – This is संज्ञी. [K] स्वतन्त्रः इति प्रधानभूत उच्यते । Independent here means being principal in accomplishing action.
- कर्ता 1/1 – This is संज्ञा.

[K] अगुणीभूतः $^{1/1}$, यः $^{1/1}$ क्रियासिद्धौ $^{7/1}$ स्वातन्त्र्येण $^{3/1}$ विवक्ष्यते $^{III/1}$, तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ कर्तृसंज्ञकम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

Not being secondary in accomplishing action, that which is intended to be told as independent and principal, that कारक is termed कर्तृ.

[P] क्रियायाः $^{6/1}$ सिद्धौ $^{7/1}$ प्रधानः $^{1/1}$ यः $^{1/1}$ स्वातन्त्र्येण $^{3/1}$ विवक्ष्यते $^{III/1}$, तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ कर्तृसंज्ञकम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

The कारक which is the most important and intended to be independent in the accomplishment of an action is termed कर्तृ.

[K] देवदत्तः $^{1/1}$ पचति $^{III/1}$ । Devadatta cooks.

[K] स्थाली $^{1/1}$ पचति $^{III/1}$ । The pan cooks (well).

कारकs are decided by the विवक्षा.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.55 तत्प्रयोजको हेतुश्च । ~ कर्ता

The impeller of that (स्वतन्त्रः कर्ता) is termed हेतु as well as कर्ता.

तत्प्रयोजकः $^{1/1}$ हेतुः $^{1/1}$ च ^{0} । ~ कर्ता $^{1/1}$

3 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- तत्प्रयोजकः 1/1 – तस्य = स्वतन्त्रस्य प्रयोजकः = प्रेरकः तत्प्रयोजकः (6T)। This is संज्ञी.
- हेतुः 1/1 – This is संज्ञा.
- च 0 – कर्ता च हेतुः च ।; two संज्ञाs are given in this sūtra.
- कर्ता 1/1 – From 1.4.54 स्वतन्त्रः कर्ता ।; this is संज्ञा.

[P] तस्य $^{6/1}$ स्वतन्त्रस्य $^{6/1}$ प्रयोजकः $^{1/1}$ प्रेरकः $^{1/1}$ यः $^{1/1}$ अर्थः $^{1/1}$ तत् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ हेतुसंज्ञम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$, चकारात् $^{5/1}$ कर्तृसंज्ञम् $^{1/1}$ च ^{0} ।

That कारक who is the impeller of that independent agent is termed हेतु. By च, it is also termed कर्ता.

[P] देवदत्तः $^{1/1}$ कटम् $^{2/1}$ करोति $^{III/1}$, तम् $^{2/1}$ यज्ञदत्तः $^{1/1}$ प्रयुङ्क्ते $^{III/1}$ = यज्ञदत्तः $^{1/1}$ देवदत्तेन $^{3/1}$ कटम् $^{2/1}$ कारयति $^{III/1}$ ।

Devadatta makes a mat. Yajñadatta instigates him. Yajñadatta makes a mat through Devadatta.

हेतु is not another कारक. प्रयोजक-कर्ता is termed हेतु.

The कारक section ends here at this sūtra.

कर्मप्रवचनीय-प्रकरणम्

(In अष्टाध्यायी-क्रम)

From 1.4.56 प्राग्रीश्वरान्निपाताः । starts निपात-संज्ञा section until 1.4.98 विभाषा कृञि।. In this section, after उपसर्ग-संज्ञा and गति-संज्ञा are taught, starts कर्मप्रवचनीय-संज्ञा section. The next sūtra is संज्ञा-अधिकार-सूत्र.

[अधिकारसूत्रम्] 1.4.83 कर्मप्रवचनीयाः।

From here कर्मप्रवचनीय-संज्ञा is defined.

कर्मप्रवचनीयाः $^{1/3}$ ।

1 word in the सूत्र, no अनुवृत्ति is required.

- कर्मप्रवचनीयाः 1/3 – This is संज्ञा when read with following sūtras.

[P] इतः ^{0} ऊर्ध्वम् ^{0} कर्मप्रवचनीयसंज्ञाः $^{1/3}$ भवन्ति $^{III/3}$, इति ^{0} अधिकारः $^{1/1}$ वेतितव्यः $^{1/1}$ । "विभाषा कृञि" (1.4.98) इति ^{0} यावत् ^{0} ॥ तत्र ^{0} एव ^{0} उदाहरिष्यामः $^{I/3}$ ॥

From here onward, whatever told is having संज्ञा of कर्मप्रवचनीय. Thus the topic is to be understood. Up to 1.4.98 विभाषा कृञि। this sūtra has to be taken.

कर्म = क्रियाम् प्रवचनीयाः = प्रोक्तवन्तः । प्र + वच् + अनीयर् as भूते कर्तरि by the बाहुल्य.

क्रियाम् एव न द्योतयन्ति, किन्तु क्रियानिरूपितसम्बन्ध-विशेषं द्योतयन्ति ।

They (कर्मप्रवचनीय particles) not only indicate action, but also indicate the connection between an action and noun in a special relationship.

For example, in the sentence "जपम् अनु प्रावर्षत्। Immediately after recitation, it rained." कर्मप्रवचनीय particle अनु indicates cause-effect relationship between प्रावर्षत्, the action of raining, which is the effect, and जपम्, the chanting of mantra, which is the cause.

The purpose of कर्मप्रवचनीय-संज्ञा

1. To give particular विभक्ति by the sūtras starting from 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया । to 2.3.11 प्रतिनिधि-प्रतिदाने च यस्मात् ।

2. To avoid कार्य based on उपसर्ग and गति-संज्ञा, by the force of 1.4.1 आ कडारादेका संज्ञा ।.

Tables 4: Summary of कर्मप्रवचनीय

2nd case by 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया ।

कर्मप्रवचनीयः	सूत्रम्	उदाहरणम्
अनु (in the sense of लक्षण which is हेतु, a cause)	1.4.84 अनुर्लक्षणे । (वा०) हेतु-अर्थं तु वचनम् ।	जपम् अनु प्रावर्षत् । Immediately after recitation, it rained.
अनु (in the sense of सह, together)	1.4.85 तृतीयाऽर्थे । ~ अनु	नदीम् अनु अवसिता सेना । The army camped along river.
अनु (in the sense of हीन, inferior)	1.4.86 हीने । ~ अनु	अर्जुनम् अनु योद्धारः । The warriors are inferior to Arjuna.
उप (in the sense of हीन, inferior)	1.4.87 उपोऽधिके च । ~ हीने	हरिम् उप सुराः । Suras are inferior to Hari.
प्रति, परि, अनु (in the sense of लक्षण, indicator, इत्थंभूताख्यान, description, भाग, share, वीप्सा, repetition	1.4.90 लक्षणेत्थम्भूताख्यानभाग-वीप्सासु प्रति-पर्यनवः ।	(लक्षणे) विद्युत् वृक्षं प्रति / परि / अनु विद्योतते । (इत्थंभूताख्याने) भक्तः विष्णुं प्रति / परि / अनु भवति । devotee (भागे) लक्ष्मीः विष्णुं प्रति / परि / अनु भवति । (वीप्सायाम्) देवदत्तः वृक्षं वृक्षं प्रति / परि / अनु सिञ्चति ।
अभि (in the sense of लक्षण, indicator, इत्थंभूताख्यान, description, वीप्सा, repetition	1.4.91 अभिरभागे । लक्षणेत्थंभूताख्यान-वीप्सासु कर्मप्रवचनीयः	(लक्षणे) जयः हरिम् अभि वर्तते । Victory is known through हरि (इत्थंभूताख्याने) भक्तः विष्णुम् अभि भवति । (वीप्सायाम्) देवदत्तः वृक्षं वृक्षम् अभि सिञ्चति ।

7th case by 2.3.9 यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी । ~ कर्मप्रवचनीययुक्ते

कर्मप्रवचनीयः	सूत्रम्	उदाहरणम्
उप (in the sense of अधिक, excess)	1.4.87 उपोऽधिके च । ~ हीने कर्मप्रवचनीयः	उप खार्यां द्रोणः । One द्रोण exceeded by खारी. (Both are units of measurement.)
अधि (in the sense of master in स्वस्वामिसम्बन्ध)	1.4.97 अधिरीश्वरे । ~ कर्मप्रवचनीयः	अधि भुवि रामः । राम is a master of the land. अधि रामे भूः । The land is under the possession of राम.

5th case by 2.3.10 पञ्चम्यपाङ्-परिभिः । ~ कर्मप्रवचनीययुक्ते

कर्मप्रवचनीयः	सूत्रम्	उदाहरणम्
अप, परि in the sense of वर्जन (exclusion)	1.4.88 अपपरी वर्जन ।	अप/परि त्रिगर्तेभ्यो वृष्टो देवः। Except त्रिगर्त, it rained.
आङ् in the sense of मर्यादा (inclusive and exclusive limit)	1.4.89 आङ् मर्यादावचने ।	आमुक्तेः संसारः। (मर्यादा exclusive limit) आसकलाद् ब्रह्म। (अभिविधिः inclusive limit)

5th case by 2.3.11 प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात् । ~ कर्मप्रवचनीययुक्ते

कर्मप्रवचनीयः	सूत्रम्	उदाहरणम्
प्रति in the sense of प्रतिनिधि (substitute) or प्रतिदान (exchange)	1.4.92 प्रतिः प्रतिनिधि-प्रतिदानयोः ।	(प्रतिनिधि) प्रद्युम्नः कृष्णात् प्रति । Pradyumna is substitute for Kṛṣṇa. (प्रतिदान) तिलेभ्यः प्रति यच्छति माषान् । He gives black gram in exchange for sesame.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.84 अनुर्लक्षणे । ~ कर्मप्रवचनीयाः निपाताः

When अनु implies लक्ष्य-लक्षण-भाव-सम्बन्ध, it is termed कर्मप्रवचनीय.

अनुः $^{1/1}$ लक्षणे $^{7/1}$ । ~ कर्मप्रवचनीयाः $^{1/3}$ निपाताः $^{1/3}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- अनुः 1/1 – This is संज्ञी.
- लक्षणे 7/1 – लक्षण here means हेतु, that which makes you know; in विषयसप्तमी.
- कर्मप्रवचनीयाः 1/3 – This is संज्ञा, for bringing द्वितीया विभक्ति by 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया।.
- निपाताः 1/3 – From 1.4.56 प्राग्रीश्वरान्निपाताः।; this is संज्ञा, for making the defined word अव्यय.

[P] अनु-शब्दः $^{1/1}$ कर्मप्रवचनीयसञ्ज्ञकः $^{1/1}$ निपातसंज्ञकः $^{1/1}$ च ^{0} भवति $^{III/1}$, लक्षणे $^{7/1}$ द्योत्ये $^{7/1}$ ॥

When लक्षण is the meaning, अनु is termed कर्मप्रवचनीय and निपात.

The word connected to this कर्मप्रवचनीय is in द्वितीया by 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया।.

[P] शाकल्यस्य $^{6/1}$ संहिताम् $^{2/1}$ अनु ^{0} प्रावर्षत् $^{III/1}$ ॥

Following the mantra found by शाकल्य, it rained.

The mantra is the cause for rain. Japa is लक्षण, and rain is लक्ष्य.

[P] अगस्त्यम् $^{2/1}$ अनु ^{0} असिञ्चन् $^{III/3}$ प्रजाः $^{2/3}$ ॥

At the rise of Agastya नक्षत्र, देवs poured water (rained) on people.

[B] लक्ष्य-लक्षण-भाव-सम्बन्धे द्योत्ये अनुः उक्तसंज्ञः स्यात् ।

अनु, when indicating लक्षण, it is called कर्मप्रवचनीय.

लक्षणम् = ज्ञायते अनेन by which something is known. Indicator. (Not definition, here)

In addition to indicator, हेतु is also the meaning of लक्षण.

[SK] पर्जन्यः जपम् अनु प्रावर्षत् । Immediately after recitation, it rained.

Two things are to be told.

1. जप is लक्षण, indicator of time of rain. लक्ष्यलक्षणभाव between rain and japa is told.

When Japa is done, it rained.

2. जप is also हेतु for the rain. It did not rain by chance after Japa.

Japa is the cause of the rain.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.85 तृतीयार्थे । ~ अनुः कर्मप्रवचनीयाः निपाताः

When अनु implies "सह", it is termed कर्मप्रवचनीय.

तृतीयार्थे $^{7/1}$ । ~ अनुः $^{1/1}$ कर्मप्रवचनीयाः $^{1/3}$ निपाताः $^{1/3}$

1 word in the सूत्र, 3 words as अनुवृत्ति

- तृतीयार्थे 7/1 – तृतीयायाः अर्थः तृतीयार्थः (6T), तस्मिन्।; तृतीयार्थः here means सह-अर्थः; विषयसप्तमी; "in the sense of सह".
- अनुः 1/1 – This is संज्ञी.
- कर्मप्रवचनीयाः 1/3 – This is संज्ञा, for bringing द्वितीया विभक्ति by 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया।.
- निपाताः 1/3 – From 1.4.56 प्राग्रीश्वरान्निपाताः।; this is संज्ञा, for making the defined word अव्यय.

The word connected to this कर्मप्रवचनीय is in द्वितीया by 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया।.

[P] तृतीयार्थे $^{7/1}$ द्योत्ये $^{7/1}$ अनु-शब्दः $^{1/1}$ कर्मप्रवचनीयसञ्ज्ञकः $^{1/1}$ निपातसंज्ञकः $^{1/1}$ च ^{0} भवति $^{III/1}$, ॥

In the sense of (सह) तृतीया, अनु is termed कर्मप्रवचनीय and निपात.

[P] नदीम् $^{2/1}$ अनु ^{0} अवसिता $^{1/1}$ सेना $^{1/1}$ ॥

The army is arrayed in close proximity to the river.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.86 हीने । ~ अनुः कर्मप्रवचनीयाः निपाताः

When अनु implies inferiority, it is termed कर्मप्रवचनीय.

हीने $^{7/1}$ । ~ अनुः $^{1/1}$ कर्मप्रवचनीयाः $^{1/3}$ निपाताः $^{1/3}$

1 word in the सूत्र, 3 words as अनुवृत्ति

- हीने 7/1 – In the sense of inferiority.
- अनुः 1/1 – This is संज्ञी.
- कर्मप्रवचनीयाः 1/3 – This is संज्ञा, for bringing द्वितीया विभक्ति by 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया।.
- निपाताः 1/3 – From 1.4.56 प्राग्रीश्वरान्निपाताः।; this is संज्ञा, for making the defined word अव्यय.

The word connected to this कर्मप्रवचनीय is in द्वितीया by 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया।.

[P] हीने $^{7/1}$ द्योत्ये $^{7/1}$ अनु-शब्दः $^{1/1}$ कर्मप्रवचनीयसञ्ज्ञकः $^{1/1}$ निपातसंज्ञकः $^{1/1}$ च ^{0} भवति $^{III/1}$, ॥

In the sense of inferiority, अनु is termed कर्मप्रवचनीय and निपात.

[P] शाकटायनम् $^{2/1}$ अनु ^{0} वैयाकरणाः $^{1/3}$ ।

All the grammarians are inferior to शाकटायन.

[P] अर्जुनम् $^{2/1}$ अनु ^{0} योद्धारः $^{1/3}$ ।

All the fighters are inferior to Arjuna.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.87 उपोऽधिके च । ~ हीने कर्मप्रवचनीयाः निपाताः

When उप implies superiority, as well as inferiority, it is termed कर्मप्रवचनीय.

उपः $^{1/1}$ अधिके $^{7/1}$ च ^{0} । हीने $^{7/1}$ कर्मप्रवचनीयाः $^{1/3}$ निपाताः $^{1/3}$

3 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- उपः 1/1 – This is संज्ञी.
- अधिके 7/1 – In the sense of exceeding.
- च 0 – Connecting अधिके and हीने.
- हीने 7/1 – In the sense of inferiority.
- कर्मप्रवचनीयाः 1/3 – This is संज्ञा, for bringing द्वितीया विभक्ति by 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया।.
- निपाताः 1/3 – From 1.4.56 प्राग्रीश्वरान्निपाताः।; this is संज्ञा, for making the defined word अव्यय.

[P] उपशब्दः $^{1/1}$ अधिके $^{7/1}$ हीने $^{7/1}$ च ^{0} द्योत्ये $^{7/1}$ कर्मप्रवचनीयसञ्ज्ञकः $^{1/1}$ निपातसंज्ञकः $^{1/1}$ च ^{0} भवति $^{III/1}$, ॥

In the sense of excess, as well as inferiority, उप is termed कर्मप्रवचनीय and निपात.

In the sense of excess, the word connected to this कर्मप्रवचनीय is in सप्तमी by 2.3.9 यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी । ~ कर्मप्रवचनीययुक्ते

[P] अधिके $^{7/1}$ – उप ^{0} खार्य्याम् $^{7/1}$ द्रोणः $^{1/1}$ ।

One द्रोण exceeded by one खारी. [N for 2.3.9] खार्याः अधिकः द्रोणः इत्यर्थः।

1 द्रोण and (with) 1 खारी = 1 and 1/16 द्रोण. (1 द्रोण is 16 खारी)

[P] उप ^{0} निष्के $^{7/1}$ कार्षापणम् $^{1/1}$ ।

One कार्षापण exceeded by one निष्क. (Both are measurements of coinage)

In the sense of inferiority, the word connected to this कर्मप्रवचनीय is in द्वितीया by 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया।.

[P] हीने $^{7/1}$ – शाकटायनम् $^{2/1}$ उप ^{0} वैयाकरणाः $^{1/3}$ ।

All the grammarians are inferior to शाकटायन.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.88 अपपरी वर्जने । ~ कर्मप्रवचनीयाः निपाताः

When अप and परि imply exclusion, they are termed कर्मप्रवचनीय.

अप-परी $^{1/2}$ वर्जने $^{7/1}$ । ~ कर्मप्रवचनीयाः $^{1/3}$ निपाताः $^{1/3}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- अप-परी 1/2 – This is संज्ञी; अपः च परिः च अपपरी (ID)।.
- वर्जने 7/1 – In the sense of exclusion.
- कर्मप्रवचनीयाः 1/3 – This is संज्ञा, for bringing द्वितीया विभक्ति by 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया।.
- निपाताः 1/3 – From 1.4.56 प्राग्रीश्वरान्निपाताः।; this is संज्ञा, for making the defined word अव्यय.

[P] अप-परी $^{1/2}$ शब्दौ $^{1/2}$ वर्जने $^{7/1}$ द्योत्ये $^{7/1}$ कर्मप्रवचनीयसञ्ज्ञकः $^{1/1}$ निपातसंज्ञकः $^{1/1}$ च ^{0} भवतः $^{III/2}$, ॥

In the sense of exclusion, अप and परि are termed कर्मप्रवचनीय and निपात.

The word connected to अप, आङ्, परि, which are termed कर्मप्रवचनीय is in पञ्चमी by 2.3.10 पञ्चम्यपाङ्परिभिः । ~ कर्मप्रवचनीययुक्ते.

[P] अप ^{0} त्रिगर्तेभ्यः $^{5/3}$ वृष्टः $^{1/1}$ देवः $^{1/1}$ । परि ^{0} त्रिगर्तेभ्यः $^{5/3}$ वृष्टः $^{1/1}$ देवः $^{1/1}$ ।

Except त्रिगर्त, it rained.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.89 आङ् मर्यादावचने । ~ कर्मप्रवचनीयाः निपाताः

When आङ् implies both exclusive and inclusive limit, it is termed कर्मप्रवचनीय.

आङ् $^{1/1}$ मर्यादा-वचने $^{7/1}$ । ~ कर्मप्रवचनीयाः $^{1/3}$ निपाताः $^{1/3}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- आङ् 1/1 – This is संज्ञी.
- मर्यादा-वचने 7/1 – मर्यादायाः वचनं मर्यादावचनम् [5], तस्मिन्।; in the sense of exclusive and inclusive limit.
- कर्मप्रवचनीयाः 1/3 – This is संज्ञा, for bringing द्वितीया विभक्ति by 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया।.
- निपाताः 1/3 – From 1.4.56 प्राग्रीश्वरान्निपाताः।; this is संज्ञा, for making the defined word अव्यय.

[P] मर्यादावचने $^{7/1}$ आङ् $^{1/1}$ कर्मप्रवचनीयसञ्ज्ञकः $^{1/1}$ निपातसंज्ञकः $^{1/1}$ च ^{0} भवति $^{III/1}$ ॥

In the sense of exclusive and inclusive limit, आङ् is termed कर्मप्रवचनीय and निपात.

The word connected to अप, आङ्, परि, which are termed कर्मप्रवचनीय is in पञ्चमी by 2.3.10 पञ्चम्यपाङ्परिभिः । ~ कर्मप्रवचनीययुक्ते.

[P] मर्यादायाम् आ ^{0} पातलिपुत्रात् $^{5/1}$ वृष्टः $^{1/1}$ देवः $^{1/1}$ । अभिविधौ - आ ^{0} कुमारेभ्यः $^{5/3}$ वृष्टः $^{1/1}$ देवः $^{1/1}$ ।

(Exclusive) Up to पातलिपुत्र, it rained. (Inclusive) Up to कुमार, it rained.

---

[5] [पदमञ्जरी] उच्यतेऽस्मिन्निति वचनम्, मर्यादाया वचनमिति कर्मणि षष्ठ्या समासः। मर्यादाशब्दो यत्रोच्यते "2.1.13 आङ् मर्यादाभिविध्योः।" इति तस्याङः ग्रहणम्, स चाभिविधिवृत्तिरपीत्यत्राप्यभिविधेर्ग्रहणं भवति। That in which something is said is वचन. वचन of मर्यादा is मर्यादावचन. This compound is by कर्मणि षष्ठी. In the sūtra 2.1.13 आङ् मर्यादाभिविध्योः। where the word मर्यादा is said, the meaning of आङ् includes अभिविधि. Here also, by mentioning मर्यादा, अभिविधि is included.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.90 लक्षणेत्थम्भूताख्यानभागवीप्सासु प्रतिपर्यनवः ।

~ कर्मप्रवचनीयाः निपाताः

प्रति परि अनु in the sense of indicator, manner, possessor of a part, every, are termed कर्मप्रवचनीय.

लक्षण-इत्थंभूताख्यान-भाग-वीप्सासु $^{7/3}$ प्रति-परि-अनवः $^{1/3}$ । कर्मप्रवचनीयाः $^{1/3}$ निपाताः $^{1/3}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- लक्षण-इत्थंभूताख्यान-भाग-वीप्सासु 7/3 – लक्षणं ज्ञापकम् indicator; इत्थंभूताख्यानम् description as "being in this form"; भागः possessor of particular part; वीप्सा desire to cover everything; च लक्षणेत्थंभूताख्यानभागवीप्साः (ID) तेषु । in विषय-सप्तमी.
- प्रति-परि-अनवः 1/3 – प्रतिः च परिः च अनुः च प्रति-परि-अनवः (ID); this is संज्ञी.
- कर्मप्रवचनीयाः 1/3 – This is संज्ञा, for bringing द्वितीया विभक्ति by 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया।.
- निपाताः 1/3 – From 1.4.56 प्राग्रीश्वरान्निपाताः।; this is संज्ञा, for making the defined word अव्यय.

[P] प्रति परि अनु इति ^{0} एते $^{1/3}$ शब्दाः $^{1/3}$ लक्षण-इत्थंभूताख्यान-भाग-वीप्सा इति ^{0} एतेषु $^{7/3}$ अर्थेषु $^{7/3}$ विषयभूतेषु $^{7/3}$ कर्मप्रवचनीयसञ्ज्ञकाः $^{1/3}$ निपातसंज्ञकाः $^{1/3}$ च ^{0} भवन्ति $^{III/3}$ ॥

In the following senses, प्रति परि अनु are termed कर्मप्रवचनीय and they are निपात.

[P] (लक्षणे) विद्युत् $^{1/1}$ वृक्षम् $^{2/1}$ प्रति/परि/अनु ^{0} विद्योतते $^{III/1}$ ।

In the sense of indicator – There was lighting on the tree.

Lighting came and went. The tree is the indicator of the lighting. There is लक्ष्य-लक्षण-भाव between विद्युत् = लक्ष्य and वृक्ष = लक्षण. लक्षण takes the 2nd case by 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया।.

[P] (इत्थंभूताख्याने) देवदत्तः $^{1/1}$ मातरम् $^{2/1}$ प्रति ^{0} साधुः $^{1/1}$।

In the sense of description as "being in this form" – Devadatta is a good person toward his mother.

[SK] भक्तः $^{1/1}$ विष्णुम् $^{2/1}$ प्रति/परि/अनु ^{0} भवति $^{III/1}$ । He is a devotee of Viṣṇu.

[SK] (भागे) लक्ष्मीः $^{1/1}$ विष्णुम् $^{2/1}$ प्रति/परि/अनु ^{0} भवति $^{III/1}$ । Lakṣmī is a part of Viṣṇu. हरेः भागः इत्यर्थः।

[P] (वीप्सायाम्) वृक्षम् $^{2/1}$ वृक्षम् $^{2/1}$ प्रति/परि/अनु ^{0} सिञ्चति $^{III/1}$ ।

He waters every single tree. ([SK] अत्र उपसर्गत्वाभावात् न षत्वम् ।)

There is no कर्मविवक्षा here. 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया। is used by negating सम्बन्धषष्ठी.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.91 अभिरभागे ।

~ लक्षणेत्त्थम्भूताख्यानभागवीप्सासु कर्मप्रवचनीयाः निपाताः

अभि, in the same sense as the previous, other than भाग, is termed कर्मप्रवचनीय.

अभिः $^{1/1}$ अभागे $^{7/1}$ । ~ लक्षण-इत्थंभूताख्यान-भाग-वीप्सासु $^{7/3}$ कर्मप्रवचनीयाः $^{1/3}$ निपाताः $^{1/3}$

2 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- अभिः 1/1 – This is संज्ञी.
- अभागे 7/1 – न भागः अभागः, तस्मिन्।; in विषयसप्तमी.
- लक्षण-इत्थंभूताख्यान-भाग-वीप्सासु 7/3 – Same as the previous sūtra. भाग is excluded by the word अभागे.
- कर्मप्रवचनीयाः 1/3 – This is संज्ञा, for bringing द्वितीया विभक्ति by 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया।.
- निपाताः 1/3 – From 1.4.56 प्राग्रीश्वरान्निपाताः।; this is संज्ञा, for making the defined word अव्यय.

[P] भागवर्जितेषु $^{7/3}$ लक्षण्- इत्थंभूताख्यान-वीप्सासु $^{7/3}$ अर्थेषु $^{7/3}$ अभिः $^{1/1}$ कर्मप्रवचनीयसञ्ज्ञकः $^{1/1}$ निपातसंज्ञकः $^{1/1}$ च ^{0} भवति $^{III/1}$॥

In the sense of लक्षण, इत्थंभूताख्यान, and वीप्सा, अभि is termed कर्मप्रवचनीय and they are निपात.

[P] (लक्षणे) जयः हरिम् अभि वर्तते ।

Victory is known through हरि

[P] (इत्थंभूताख्याने) भक्तः विष्णुम् अभि भवति ।

He is a devotee of Viṣṇu.

[P] (वीप्सायाम्) देवदत्तः वृक्षं वृक्षम् अभि सिञ्चति ।

Devadatta waters every single tree.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.92 प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः । ~ कर्मप्रवचनीयाः निपाताः

प्रति, in the sense of substitute and exchange, is termed कर्मप्रवचनीय.

प्रतिः $^{1/1}$ प्रतिनिधिप्रतिदानयोः $^{7/2}$ । ~ कर्मप्रवचनीयाः $^{1/3}$ निपाताः $^{1/3}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- प्रतिः 1/1 – This is संज्ञी.
- प्रतिनिधि-प्रतिदानयोः 7/2 – प्रतिनिधिः सदृशः = that can be a substitute; प्रतिदानम् = exchange, barter; in विषयसप्तमी.
- कर्मप्रवचनीयाः 1/3 – This is संज्ञा.
- निपाताः 1/3 – From 1.4.56 प्राग्रीश्वरान्निपाताः।; this is संज्ञा, for making the defined word अव्यय.

[P] प्रति-शब्दः $^{1/1}$ प्रतिनिधि-प्रतिदान-विषये $^{7/1}$ कर्मप्रवचनीयसञ्ज्ञकः $^{1/1}$ निपातसंज्ञकः $^{1/1}$ च ^{0} भवति $^{III/1}$॥

प्रति word in the sense of substitute and bartering is termed कर्मप्रवचनीय and निपात.

5th case is given by 2.3.11 प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात् । ~ कर्मप्रवचनीययुक्ते

[P] (प्रतिनिधौ) अभिमन्युः $^{1/1}$ अर्जुनतः ^{0} प्रति ^{0} ।

Abhimanyu is substitute for Arjuna.

[P] (प्रतिदाने) तिलेभ्यः $^{5/3}$ प्रति ^{0} यच्छति $^{III/1}$ माषान् $^{2/3}$ ।

He gives black gram in exchange for sesame.

[SK] (प्रतिनिधौ) प्रद्युम्नः $^{1/1}$ कृष्णात् $^{5/1}$ प्रति ^{0} ।

Pradyumna is substitute for Kṛṣṇa.

[SK] (प्रतिदाने) तिलेभ्यः $^{5/3}$ प्रति ^{0} यच्छति $^{III/1}$ माषान् $^{2/3}$ ।

He gives black gram in exchange for sesame.

The purpose of giving कर्मप्रवचनीय-संज्ञा of the following four sūtras is not for विभक्ति.

The next sūtra is only for negating गति-संज्ञा for the sake of स्वार.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.93 अधिपरी अनर्थकौ । ~ कर्मप्रवचनीयाः निपाताः

अधि and परि, when used without meaning, are termed कर्मप्रवचनीय (but not गति).

[P] कुतोऽध्यागच्छति । कुतः पर्यागच्छति । Why does he come?

The meanings of अध्यागच्छति and पर्यागच्छति are the same as the meaning of आगच्छति. Thus अधि and परि are अनर्थक. In this case, they are termed कर्मप्रवचनीय and not गति. As a result, 8.1.70 गतिर्गतौ । (गति after गति has to be unaccented.) is not applied.

The following three sūtras are meant for negating उपसर्ग-संज्ञा to avoid मूर्धन्यत्व by 8.3.65 उपसर्गात् सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तोभतिस्थासेनयसेधसिचसञ्जस्वञ्जाम्। and following sūtras.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.94 सु पूजायाम् । ~ कर्मप्रवचनीयाः निपाताः

सु in the sense of well-done is termed कर्मप्रवचनीय (but not उपसर्ग).

[P] सुसिक्तम्$^{1/1}$ भवता$^{3/1}$ । It is watered well by you.

[P] सुस्तुतम्$^{1/1}$ भवता$^{3/1}$ । It is praised well by you.

If the सु is termed उपसर्ग, the form would be सुषिक्तम्/सुष्टुतम् with मूर्धन्यत्व by 8.3.65 उपसर्गात् सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तोभतिस्थासेनयसेधसिचसञ्जस्वञ्जाम्।.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.95 अतिरतिक्रमणे च । ~ पूजायाम् कर्मप्रवचनीयाः निपाताः

अति in the sense of abundance as well as well-done is termed कर्मप्रवचनीय (but not उपसर्ग).

[P] अतिसिक्तम्$^{1/1}$ भवता$^{3/1}$ । It is abundantly watered by you./It is watered well by you.

[P] अतिस्तुतम्$^{1/1}$ भवता$^{3/1}$ । It is excellently praised by you. /It is praised well by you.

If the अति is termed उपसर्ग, the form would be अतिषिक्तम्/अतिष्टुतम् with मूर्धन्यत्व by 8.3.65 उपसर्गात् सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तोभतिस्थासेनयसेधसिचसञ्जस्वञ्जाम्।.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.96 अपिः पदार्थसम्भावनान्ववसर्गगर्हासमुच्चयेषु ।

~ कर्मप्रवचनीयाः निपाताः

अपि in the sense of पदार्थ, सम्भावना, अन्ववसर्ग, गर्हा, and समुच्चय is termed कर्मप्रवचनीय (but not उपसर्ग).

By giving अपि कर्मप्रवचनीय-संज्ञा, उपसर्ग-संज्ञा is negated. Thus मूर्धन्यत्व does not take place.

1. पदार्थे (in the sense of another word understood from the context)

मधुनः $^{6/1}$ अपि ^{0} स्यात् $^{III/1}$ । सर्पिषः $^{6/1}$ अपि ^{0} स्यात् $^{III/1}$ ।

There is hardly a drop of honey/ghee.

मधुनः/सर्पिषः (बिन्दुः) अपि स्यात् । By the word अपि, another word, बिन्दु, is understood here in the sense of "hardly, a small amount, difficult to gain".

By not being termed उपसर्ग, मूर्धन्यत्व on स् of स्यात् by 8.3.87 उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः। is not applied.

2. सम्भावने (शक्ति-उत्कर्षम् आविष्कर्तुम् अत्युक्तिः, exhibition of ability)

अपि ^{0} सिञ्चेत् $^{III/1}$ मूलक-सहस्रम् $^{2/1}$ । अपि ^{0} स्तुयात् $^{III/1}$ राजानम् $^{2/1}$ ।

He could even water one thousand trees. He could even praise the king.

3. अन्ववसर्गे (कामचारानुज्ञा, invitation which you may do, you may not)

अपि ^{0} सिञ्च $^{II/1}$ । अपि ^{0} स्तुहि $^{II/1}$ ।

You may (and you may not) water/praise (as you wish).

4. गर्हायाम् (censuring)

धिग् ^{0} जाल्मम् $^{2/1}$ देवदत्तम् $^{2/1}$ अपि ^{0} सिञ्चेत् $^{III/1}$ पलाण्डुम् $^{2/1}$ ।

Shame on degraded Devadatta, he even waters onion.

5. समुच्चये (and, also)

अपि ^{0} सिञ्च $^{II/1}$, अपि ^{0} स्तुहि $^{II/1}$ ।

You may water, and praise also.

In all above examples, मूर्धन्यत्व does not take place by 8.3.65 उपसर्गात् सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तोभतिस्थासेनयसेधसिचसञ्जस्वञ्जाम्। because of the absence of उपसर्गत्व.

From here again कर्मप्रवचनीय is given in order to bring certain विभक्ति.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.97 अधिरीश्वरे । ~ कर्मप्रवचनीयाः निपाताः

When अधि is used in the sense of स्व-स्वामि-सन्बन्ध, it is termed कर्मप्रवचनीय.

अधिः $^{1/1}$ ईश्वरे $^{7/1}$ । ~ कर्मप्रवचनीयाः $^{1/3}$ निपाताः $^{1/3}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- अधिः 1/1 – This is संज्ञी.
- ईश्वरे 7/1 – स्वस्वमीसम्बन्धे ईश्वरशब्दः।; in the sense of possessor-possession/master-subordinate relationship; in विषयसप्तमी.
- कर्मप्रवचनीयाः 1/3 – This is संज्ञा.
- निपाताः 1/3 – From 1.4.56 प्राग्रीश्वरान्निपाताः।; this is संज्ञा, for making the defined word अव्यय.

[K] ईश्वरः $^{1/1}$ स्वामी $^{1/1}$, सः $^{1/1}$ च ^{0} स्वम् $^{2/1}$ अपेक्षते $^{III/1}$।

Here ईश्वर means the possessor/master. And he (his status) depends on what he possesses/oversees.

[K] तत् $^{1/1}$ अयम् $^{1/1}$ स्व-स्वामि-सम्बन्धे $^{7/1}$ अधिः $^{1/1}$ कर्मप्रवचनीयसंज्ञः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

That which is this अधि in the sense of possessor-possession/master-subordinate relationship is termed कर्मप्रवचनीय.

[K] तत्र ^{0} कदाचित् ^{0} स्वामिनः $^{5/1}$ कर्मप्रवचनीयविभक्तिः $^{1/1}$ सप्तमी $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$, कदाचित् ^{0} स्वात् $^{1/5}$।

In that sense, sometimes after the possessor/master the 7th case of कर्मप्रवचनीय is seen, and sometimes after the possession/subordinate.

The 7th case is given by 2.3.9 यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी । ~ कर्मप्रवचनीययुक्ते

[P] अधि ^{0} देवदत्ते $^{7/1}$ पञ्चालाः $^{1/3}$ ।

पञ्चालाः are under Devadatta's rule.

Here, अधि means स्व, the subordinates.

यस्य देवदत्तस्य ईश्वरवचनम् ईश्वरत्वम् अस्ति । there is overlordship for Devadatta. Thus Devadatta takes 7th case by 2.3.9 यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी ।.

[P] अधि ^{0} पञ्चालेषु $^{7/3}$ देवदत्तः $^{1/1}$ ।

Devadatta is a master over पञ्चालs.

Here, अधि means स्वामिन्, the master.

यस्य पञ्चालस्य (येषां पञ्चालानाम्) ईश्वरवचनम् = ईश्वरः उच्यते । the master of पञ्चाल is told. Thus पञ्चाल takes 7th case.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.98 विभाषा कृञि । ~ अधिः कर्मप्रवचनीयाः निपाताः

When अधि is used with कृ धातु, it is optionally termed कर्मप्रवचनीय.

विभाषा ^{0} कृञि $^{7/1}$ । ~ अधिः $^{1/1}$ कर्मप्रवचनीयाः $^{1/3}$ निपाताः $^{1/3}$

2 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- विभाषा 0 – कर्मप्रवचनीय-संज्ञा is optional.
- कृञि 7/1 – डुकृञ् करणे; in परसप्तमी.
- अधिः 1/1 – This is संज्ञी.
- कर्मप्रवचनीयाः 1/3 – This is संज्ञा.
- निपाताः 1/3 – From 1.4.56 प्राग्रीश्वरान्निपाताः।; this is संज्ञा, for making the defined word अव्यय.

[P] अधि-शब्दः $^{1/1}$ कृञि $^{7/1}$ परतः ^{0} विभाषा ^{0} कर्मप्रवचनीयसञ्ज्ञकः $^{1/1}$ निपातसंज्ञकः $^{1/1}$ च ^{0} भवति $^{III/1}$॥

When कृ धातु follows, अधि is optionally termed कर्मप्रवचनीय and निपात.

The word connected to अधि, which is termed कर्मप्रवचनीय, with कृ, it takes द्वितीया by 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया।.

Even without कर्मप्रवचनीय-संज्ञा, it takes कर्मणि द्वितीया. The difference is only in स्वर.

[P] यदत्र माम् $^{\text{कर्मप्रवचनीययुक्ते } 2/1}$ अधिकरिष्यति । पक्षे, यदत्र माम् $^{\text{कर्मणि } 2/1}$ अधिकरिष्यति ।

विभक्ति-प्रकरणम्

(In अष्टाध्यायी-क्रम)

Introduction to विभक्ति section

First, सुप्-प्रत्ययs are enjoined after प्रातिपदिक by the विधिसूत्र 4.1.2 स्वौजसमौट्छष्टाभ्यांभिस्⋯। ~ ङ्याप्प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परश्च.

Then, by the संज्ञासूत्र 1.4.103 सुपः । ~ त्रीणि त्रीणि एकवचन-द्विवचन-बहुवचनानि एकशः, the सुप्-प्रत्ययs are divided into seven triplets, then, in each triplet, एकवचन, द्विवचन, and बहुवचन संज्ञा are given respectively.

By the संज्ञासूत्र 1.4.104 विभक्तिश्च । ~ सुपः तिङः त्रीणि त्रीणि, सुप्-प्रत्ययs and तिङ्-प्रत्ययs are termed विभक्ति.

As for सुप्-प्रत्ययs, the seven triplets are termed प्रथमा, द्वितीया, तृतीया, चतुर्थी, पञ्चमी, षष्ठी, सप्तमी respectively. These terms are not given by पाणिनि, but taught in the tradition.

When suffixing सुप्-प्रत्यय, which one of twenty-one सुप्-प्रत्ययs is to be suffixed has to be determined.

According to the number of what is denoted by प्रकृति, which one of three वचन is determined by the विधिसूत्रs 1.4.22 द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने । and 1.4.23 बहुषु बहुवचनम् ।.

As for विभक्ति, which one of these seven विभक्तिs is to be used is determined by the sūtras in the 3rd quarter of the 2nd chapter. These विधिसूत्रs in this section enjoin which विभक्ति is used in which sense.

Here, we will see all the sūtras in this विभक्ति section.

Determining factors of विभक्ति (विभक्तिनिमित्ताः)

विभक्ति is decided based on several different factors.

How these factors are categorized varies by views of grammarians. Here, we will analyze these factors by dividing into two major categories: 1. कारक and 2. Non-कारक, and further dividing non-कारक category into several more sub-categories.

विभक्ति-निमित्ताः (Determining factors of विभक्ति)

1. कारक

To express the कारक of a प्रातिपदिक, a certain विभक्ति is used.

विभक्ति which is decided by कारक is conventionally called कारक-विभक्ति. For example, if the प्रातिपदिक "राम" is used in the sense of कर्म, the प्रातिपदिक takes द्वितीया विभक्ति by 2.3.2. कर्मणि द्वितीया।. Such विभक्ति is called कारक-विभक्ति, and in this particular case, the विभक्ति is called कर्मणि द्वितीया, the 2nd case in the sense of कर्म.

2. Non-कारक

विभक्ति which is not decided by कारक is conventionally called non-कारक-विभक्ति.

Among non-कारक-विभक्तिs, several sub-categories are observed.

a. उपपद

By the near presence of a certain word, उपपद, उप समीपे उच्चारितं पदम् उपपदम् ।, a प्रातिपदिक takes a certain विभक्ति. For example, in "रामेण सह गच्छति।", the प्रातिपदिक "राम" takes तृतीया विभक्ति because the प्रातिपदिक has उपपद "सह", which governs the 3rd case by 2.3.19 सहयुक्तेऽप्रधाने । ~ तृतीया.

b. प्रातिपदिकार्थ

Only to express the meaning of प्रातिपदिक, its gender, its number, etc., प्रथमा विभक्ति is enjoined by 2.3.46 प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा ।.

सम्बोधन, calling somebody out, is also included in this category.

c. सम्बन्ध

To express certain relationship between nouns such as स्वस्वामिसम्बन्ध, षष्ठी विभक्ति is enjoined by 2.3.50 षष्ठी शेषे । and following sūtras. षष्ठी in the sense of सम्बन्ध is conventionally called सम्बन्धषष्ठी, or शेषे षष्ठी.

d. कर्मप्रवचनीय

To express कर्मप्रवचनीय, द्वितीया, पञ्चमी, and सप्तमी विभक्ति are enjoined by sūtras starting from 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया । and ending with 2.3.11 प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात् । ~ कर्मप्रवचनीययुक्ते पञ्चमी.

Here, the विभक्ति section begins with this अधिकारसूत्र.

[अधिकारसूत्रम्] 2.3.1 अनभिहिते ।

In the sense of undenoted.

अनभिहिते $^{7/1}$ ।

1 word in the सूत्र; no अनुवृत्ति is required.

- अनभिहिते 7/1 – नञ् + (अभि + धा to denote + क्त) = अनभिहित; in विषयसप्तमी.

[K] "अनभिहिते $^{7/1}$" इति ^{0} अधिकारः $^{1/1}$ अयम् $^{1/1}$ वेदितव्यः $^{1/1}$ ।

This sūtra should be known as अधिकारसूत्र, a topic which governs following sūtras, and it not useful by itself, but is useful when understood together with following sūtras.

[K] यत् $^{2/1}$ इतः ^{0} ऊर्ध्वम् ^{0} अनुक्रमिष्यामः $^{I/1}$, "अनभिहिते $^{7/1}$" इति ^{0} एवम् ^{0} तत् $^{1/1}$ वेदितव्यम् $^{1/1}$।

From here, whatever we will go through, that should be understood in this manner: "in the sense of undenoted (whatever follows)"

[K] अनभिहिते $^{7/1}$ अनुक्ते $^{7/1}$, अनिर्दिष्टे $^{7/1}$ कर्मादौ $^{7/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

विभक्ति is taught in the sense of undenoted, untold, not indicated कर्म, etc.

[K] केन $^{3/1}$ अनभिहिते $^{7/1}$? तिङ्-कृत्-तद्धित-समासैः $^{3/3}$ परिसङ्ख्यानम् $^{1/1}$ ।

By what it is undenoted? By तिङ्, कृत्, तद्धित, and समास.

[K] वक्ष्यति $^{III/1}$, कर्मणि द्वितीया (२.३.२) कटम् $^{2/1}$ करोति $^{III/1}$। ग्रामम् $^{2/1}$ गच्छति $^{III/1}$।

It will tell (the application of अनभिहित कर्म etc., in the sūtra) 2.3.2 कर्मणि द्वितीया।. He makes a mat. He goes to the village. कट and ग्राम are कर्म of कृ and गम्, respectively, and undenoted by तिङ्.

[P] "कटम्, ग्रामम्" इति अत्र अनभिहितत्वात् कर्मणि द्वितीया इति द्वितीया भवति ॥

[K] अनभिहिते $^{7/1}$ इति ^{0} किम् ^{0}? तिङ् – क्रियते $^{III/1}$ कटः $^{1/1}$।

Why is it said "undenoted"? Example of तिङ् – The mat is made. कट is कर्म for कृ and is denoted by तिङ्. Thus 2.3.2 कर्मणि द्वितीया। ~ अनभिहिते is not applied. When denoted by तिङ्, the word takes प्रथमा विभक्ति. This is taught by (वा.) तिङ्-सामानाधिकरण्ये प्रथमा ।

[K] कृत् – कृतः $^{1/1}$ कटः $^{1/1}$।

Example of कृत् – The mat is made. कट, the कर्म for कृ, is denoted by क्त-प्रत्यय which is कृत्. Thus 2.3.2 कर्मणि द्वितीया। ~ अनभिहिते does not apply. When denoted by कृत्, the word takes the same विभक्ति as the कृदन्त word.

[K] तद्धितः – शत्यः $^{1/1}$। शतिकः $^{1/1}$ ।

Example of तद्धित – That which is purchased by 100 rupees. तद्धित-प्रत्ययs taught by 5.1.21 शताच्च ठन्यतावशते ।, यत् and ठन् denote कर्म of क्रीञ्, to buy. Two words are made by this sūtra: शत्य and शतिक, that which is purchased by 100 rupees. Since they are denoted by the तद्धित-प्रत्ययs, 2.3.2 कर्मणि द्वितीया। ~ अनभिहिते does not apply. When denoted by तद्धित-प्रत्यय, the word takes the same विभक्ति as the कृदन्त word.

[K] समासः – प्राप्तम् $^{1/1}$ उदकम् $^{1/1}$ यम् $^{2/1}$ ग्रामम् $^{2/1}$ प्राप्तोदकः $^{1/1}$ ग्रामः $^{1/1}$।

Example of समास – To which the water has reached. That village is called प्राप्तोदक. This बहुव्रीहि-समास-वृत्ति denotes कर्म of प्र + आप्, to reach. Though ग्राम is a कर्म of प्र + आप्, since it is denoted as अन्यपदार्थ by बहुव्रीहिसमास, 2.3.2 कर्मणि द्वितीया। ~ अनभिहिते does not apply. When denoted by समास, the word takes the same विभक्ति as the विभक्ति of the word it qualifies.

[P] सामान्त्येन $^{3/1}$ आपाद-परिसमाप्तेः $^{5/1}$ अधिकारः $^{1/1}$ अयम् $^{1/1}$ वेदितव्यः $^{1/1}$। विशेषतः ^{0} तु ^{0} कारक-विभक्तिषु $^{7/3}$ एव ^{0} प्रवर्तते $^{III/1}$, न ^{0} तु ^{0} उपपदविभक्तिषु $^{7/3}$, तत्र ^{0} अनावश्यकत्वात् $^{5/1}$ ॥

In general, this अधिकार is to be known up to the end of this पाद (the second chapter, the third पाद). In particular, on the other hand, this sūtra applies only to sūtras prescribing कारकविभक्तिs, not to sūtras prescribing उपपदविभक्तिs (non-कारक-विभक्तिs, in this context), because it is not required there.

[विधिसूत्रम्] 2.3.2 कर्मणि द्वितीया । ~ अनभिहिते

In the sense of कर्म which is undenoted, द्वितीया विभक्ति is used.

This sūtra is introduced in LSK.

कर्मणि $^{7/1}$ द्वितीया $^{1/1}$ । ~ अनभिहिते $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- कर्मणि 7/1 – प्रातिपदिक is कर्मन्, the संज्ञा defined in कारक section; in विषयसप्तमी.
- द्वितीया 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as द्वितीया.
- अनभिहिते 7/1 – That कारक which is not denoted. Since the विभक्ति enjoined here is in the sense of कारक, in other words, कारक-विभक्ति is enjoined, this अधिकारसूत्र is required.

[P] अनभिहिते $^{7/1}$ कर्मणि $^{7/1}$ द्वितीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

In the sense of कर्म, which is not denoted, विभक्ति which is termed द्वितीया is to be used.

[P] कटम् $^{2/1}$ करोति $^{III/1}$ । ग्रामम् $^{2/1}$ गच्छति $^{III/1}$ ॥

He makes a mat. He goes to the village.

[विधिसूत्रम्] 2.3.3 तृतीया च होश्छन्दसि । ~ कर्मणि द्वितीया अनभिहिते

In the sense of undenoted कर्म of हु-धातु, तृतीया as well as द्वितीया विभक्ति is used in the Vedas.

तृतीया $^{1/1}$ च ^{0} होः $^{6/1}$ छन्दसि $^{7/1}$ । ~ कर्मणि $^{7/1}$ द्वितीया $^{1/1}$ अनभिहिते $^{7/1}$

4 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- तृतीया 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as तृतीया.
- च 0 – connecting to the previous sūtra.
- होः 6/1 – हु दानादनयोः (3P) to perform sacrifice, to eat; in सम्बन्धे षष्ठी to कर्मणि.
- छन्दसि 7/1 – This usage is only in the Vedas.
- कर्मणि 7/1 – From 2.3.2 कर्मणि द्वितीया ।; कर्म-कारक in विषयसप्तमी.
- द्वितीया 1/1 – From 2.3.2 कर्मणि द्वितीया ।; सुप्-प्रत्यय termed as द्वितीया.
- अनभिहिते 7/1 – Since कारक-विभक्ति is prescribed here, this अधिकारसूत्र is required.

[P] छन्दसि $^{7/1}$ विषये $^{7/1}$ "हु दानादनयोः" इति ^{0} एतस्य $^{6/1}$ धातोः $^{6/1}$ अनभिहिते $^{7/1}$ कर्मणि $^{7/1}$ कारके $^{7/1}$ तृतीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ चकारात् $^{5/1}$ द्वितीया $^{1/1}$ च ^{0} ।

In the context of the Veda, in the sense of undenoted कर्म of धातु हु to perform sacrifice, to eat, the 3rd case is used. By the word "च", the 2nd case is also used.

[P] यवाग्वा $^{3/1}$ अग्निहोत्रम् $^{2/1}$ जुहोति $^{III/1}$ । यवागूम् $^{2/1}$ अग्निहोत्रम् $^{2/1}$ जुहोति $^{III/1}$ । ॥

He performs the fire ritual with rice gruel (as offering).

[विधिसूत्रम्] 2.3.4 अन्तरान्तरेणयुक्ते । ~ द्वितीया

When a word is connected to अन्तर (between) or अन्तरेण (without), द्वितीया विभक्ति is used.

अन्तरा-अन्तरेण-युक्ते $^{7/1}$ । ~ द्वितीया $^{1/1}$

1 word in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- अन्तरा-अन्तरेण-युक्ते 7/1 – अन्तरा च अन्तरेण च अन्तरान्तरेणौ (ID), ताभ्याम् युक्तम् अन्तरान्तरेणयुक्तम् (3T), तस्मिन्।; अन्तरा means "in the middle of", "between"; अन्तरेण means "without", "except", "between"; connection with these two words; in सतिसप्तमी.
- द्वितीया 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed द्वितीया.

[P] अन्तरा ^{0} अन्तरेण ^{0} शब्दौ $^{1/2}$ निपातौ $^{1/2}$, ताभ्याम् $^{3/2}$ योगे $^{7/1}$ द्वितीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

These two words are निपातs. When a word has a connection with these two words, द्वितीया सुप्-प्रत्यय is to be used after that word.

[P] अन्तरा ^{0} त्वाम् $^{2/1}$ च ^{0} माम् $^{2/1}$ च ^{0} कमण्डलुः $^{1/1}$ ।

Between you and me, there is a kamaṇḍalu.

[P] अन्तरेण ^{0} पुरुषकारम् $^{2/1}$ न ^{0} किञ्चित् ^{0} लभ्यते $^{III/1}$ ।

Without effort, nothing is gained.

[P] अग्निम् $^{2/1}$ अन्तरेण ^{0} कथम् ^{0} पचेत् $^{III/1}$ ।

Without fire, how can one cook?

[P] अन्तरेण ^{0} त्वाम् $^{2/1}$ च ^{0} माम् $^{2/1}$ च ^{0} कमण्डलुः $^{1/1}$ ॥

Between you and me, there is a kamaṇḍalu.

[विधिसूत्रम्] 2.3.5 कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे । ~ द्वितीया

When continuity for a duration of time or distance of travel is understood, द्वितीया विभक्ति is used.

काल-अध्वनोः $^{6/2}$ अत्यन्तसंयोगे $^{7/1}$ । ~ द्वितीया $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- काल-अध्वनोः 6/2 – कालः च अध्वा च कालाध्वनौ (ID), तयोः।; in सम्बन्धे षष्ठी to अत्यन्तसंयोगे, "continuity for a duration of time and distance of travel". दिग्योगे पञ्चमी is also understood with reference, as seen in काशिका वृत्ति and SK वृत्ति.
- अत्यन्तसंयोगे 7/1 – [B] निरन्तरसंयोगः = अत्यन्तसंयोगः । अन्तो विच्छेदः, तमतिक्रान्तोऽत्यन्तः, going beyond interruption, (अति + अन्त) (PT) by (वा.) अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया।; स चासौ संयोगश्चेति विग्रहः (KT) । continuity without a gap, तस्मिन्; in सतिसप्तमी with "गम्यमाने" supplied.
- द्वितीया 1/1 –सुप्-प्रत्यय termed द्वितीया; from 2.3.4 अन्तरान्तरेणयुक्ते । ~ द्वितीया.

[K] कालशब्देभ्यः $^{5/3}$ अध्वशब्देभ्यः $^{5/3}$ च $^{.0}$ द्वितीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ अत्यन्तसंयोगे $^{7/1}$ गम्यमाने $^{7/1}$ ।

After words denoting time and distance of travel, द्वितीया विघक्ति is used, when continuity (for a time or distance) is understood.

Examples of कालसंयोग –

[P] मासम् $^{2/1}$ अधीतः $^{1/1}$ अनुवाकः $^{1/1}$ । One anuvāka is studied continuously for one month. (with क्रिया, action)

[P] मासम् $^{2/1}$ कल्याणी $^{1/1}$ । Auspiciousness continues for one month. (with गुण, quality)

[P] मासम् $^{2/1}$ गुडधानाः $^{1/3}$ । Continuous jaggery for a month. (There is enough provision.) (with द्रव्य, substance)

Examples of अध्वसंयोग –

[P] क्रोशम् $^{2/1}$ अधीतः $^{1/1}$ अनुवाकः $^{1/1}$ । One anuvāka is studied continuously for one mile. (with क्रिया, action)

[P] क्रोशम् $^{2/1}$ कल्याणी $^{1/1}$ । Winding river continues for one mile. (with गुण, quality)

[P] क्रोशम् $^{2/1}$ गिरः $^{1/1}$ । Mountain (range) continues for one mile. (with द्रव्य, substance)

[विधिसूत्रम्] 2.3.6 अपवर्गे तृतीया । ~ कालाध्वनोः अत्यन्तसंयोगे

When continuity for a duration of time or distance of travel, and completion is understood, तृतीया विभक्ति is used.

अपवर्गे $^{7/1}$ तृतीया $^{1/1}$ । ~ काल-अध्वनोः $^{6/2}$ अत्यन्तसंयोगे $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- अपवर्गे 7/1 – अप + वृज् + घञ्; completion, accomplishment; in सतिसप्तमी.
- तृतीया 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed तृतीया; this is विधि.
- काल-अध्वनोः 6/2 – From 2.3.5 कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे ।.
- अत्यन्तसंयोगे 7/1 – From 2.3.5 कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे ।.

[P] अपवर्गे $^{7/1}$ गम्यमाने $^{7/1}$ काल-अध्वनोः $^{6/2}$ अत्यन्तसंयोगे $^{7/1}$ तृतीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ॥

When there is continuity for a duration of time ordistance of travel, तृतीया विभक्ति is used when completion is understood

[P] मासेन $^{3/1}$ अधीतः $^{1/1}$ अनुवाकः $^{1/1}$ । मासेन $^{3/1}$ कल्याणी $^{1/1}$ । मासेन $^{3/1}$ गुडधानाः $^{1/3}$ ।

One anuvāka is continuously studied and completed in one month. Auspiciousness lasted continuously for a month. Jaggery lasted continuously for one month.

[P] अध्वनि $^{7/1}$ – क्रोशेन $^{3/1}$ अधीते $^{III/1}$ । क्रोशेन $^{3/1}$ कुटिला $^{1/1}$ नदी $^{1/1}$ । क्रोशेन $^{3/1}$ पर्वतः $^{1/1}$॥

One anuvāka is continuously studied and complited in one mile. River wound continuously for one mile. Mountain (range) continued for one mile.

[विधिसूत्रम्] 2.3.7 सप्तमीपञ्चम्यौ कारकमध्ये । ~ कालाध्वनोः

When interval of time or distance between two actions is understood, after the word conveying the duration of that time or distance, सप्तमी and पञ्चमी विभक्ति is used.

सप्तमी-पञ्चम्यौ $^{1/2}$ कारक-मध्ये $^{7/1}$ । ~ काल-अध्वनोः $^{6/2}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- सप्तमी-पञ्चम्यौ 1/2 – सप्तमी च पञ्चमी च सप्तमीपञ्चम्यौ (ID) ।; सुप्-प्रत्यय termed सप्तमी and पञ्चमी. This is विधि.
- कारक-मध्ये 7/1 – कारक here means कारकशक्ति.[6] मध्य is interval. कारकयोः मध्यः कारकमध्यः (6T), तस्मिन्।; in सतिसप्तमी. When interval between two action is understood.
- काल-अध्वनोः 6/2 – From 2.3.5 कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे ।. In this context, विभक्तिविपरिणाम into दिग्योगे पञ्चमी has to be understood, as सप्तमी and पञ्चमी विभक्तिs are to be suffixed after काल-अध्व-वाचिन्s.

[P] कारकयोः $^{6/2}$ मध्ये $^{7/1}$ यौ $^{1/2}$ कालाध्वानौ $^{1/2}$ तद्-वाचिभ्याम् $^{5/2}$ शब्दाभ्याम् $^{5/2}$ सप्तमीपञ्चम्यौ $^{1/2}$ विभक्ती $^{1/2}$ भवतः $^{III/2}$ ॥

सप्तमी पञ्चमी विभक्ति are given after the words which indicate the duration of time or distance between two actions.

[P] अद्य ^{0} देवदत्तः $^{1/1}$ भुक्त्वा ^{0} द्व्यहे $^{7/1}$ भोक्ता $^{III/1}$ । अद्य ^{0} देवदत्तः $^{1/1}$ भुक्त्वा ^{0} द्व्यहात् $^{5/1}$ भोक्ता $^{III/1}$ ॥

Having eaten today, Devadatta will eat two days later.

Between two actions of eating, or two कर्तृत्व belonging to the same कर्तृ, there is two days of interval. (See the footnote below.) That interval of time is expressed in सप्तमी and पञ्चमी.

---

[6] [B] कारकशब्दः कर्तृत्वादिशक्तिपरः, न तु कत्रादिपरः, व्याख्यानात् । The word कारक here is in the sense of कर्तृत्व etc., not कारक itself. This is understood by the commentary. [SK] शक्तिद्वयमध्ये यौ कालाध्वनौ ताभ्याम् एते स्तः ।

[विधिसूत्रम्] 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया ।

When a word is connected to another word termed कर्मप्रवचनीय, द्वितीया विभक्ति is used.

कर्मप्रवचनीययुक्ते $^{7/1}$ द्वितीया $^{1/1}$ ।

2 words in the सूत्र

- कर्मप्रवचनीययुक्ते 7/1 – कर्मप्रवचनीयैः युक्तम् कर्मप्रवचनीययुक्तम् (3T)।; a word connected with कर्मप्रवचनीयसंज्ञक word; कर्मप्रवचनीय is संज्ञा defined in the section from 1.4.83 कर्मप्रवचनीयाः। to 1.4.98 विभाषा कृञि।; in सतिसप्तमी.
- द्वितीया 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed द्वितीया is to be used. This is विधि.

[P] कर्मप्रवचनीयसंज्ञकैः $^{3/3}$ शब्दैः $^{3/3}$ युक्ते $^{7/1}$ द्वितीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ॥

When there is a connection with words which are termed कर्मप्रवचनीय, सुप्-प्रत्यय termed द्वितीया is to be used.

[P] शाकल्यस्य $^{6/1}$ संहिताम् $^{2/1}$ अनु ^{0} प्रावर्षत् $^{III/1}$ ॥

Following the mantra found by शाकल्य, it rained. (The mantra is the cause for rain.)

कर्मप्रवचनीय which will take द्वितीया विभक्ति is defined by the following कर्मप्रवचनीय-संज्ञा-विधायक sūtras:

1.4.85 तृतीयाऽर्थे । ~ अनु कर्मप्रवचनीयः

1.4.86 हीने । ~ अनु कर्मप्रवचनीयः

1.4.87 उपोऽधिके च । ~ हीने कर्मप्रवचनीयः

1.4.90 लक्षणेत्थम्भूताख्यान-भाग-वीप्सासु प्रति-पर्यनवः । ~ कर्मप्रवचनीयः

1.4.91 अभिरभागे ~ लक्षणेत्थंभूताख्यान-वीप्सासु कर्मप्रवचनीयः

1.4.98 विभाषा कृञ् ।

[विधिसूत्रम्] 2.3.9 यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी । ~ कर्मप्रवचनीययुक्ते

When a word has the meaning to which something is superior, or of which something is possession or possessor, when connected to कर्मप्रवचनीय (which is उप in the sense of superiority, or अधि in the sense of स्व or स्वामिन्), सप्तमी विभक्ति is used.

यस्मात्$^{5/1}$ अधिकम्$^{1/1}$ यस्य$^{6/1}$ च^{0} ईश्वरवचनम्$^{1/1}$ तत्र^{0} सप्तमी$^{1/1}$ । ~ कर्मप्रवचनीययुक्ते$^{7/1}$

7 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- यस्मात् 5/1 – By which; this word is connected to अधिकम्;
- अधिकम् 1/1 – Exceeding, the meaning of कर्मप्रवचनीय word "उप" defined by 1.4.87 उपोधिके च । ~ हीने कर्मप्रवचनीयः. This sūtra is applicable only when the "उप" is in the sense of exceeding, superiority. When the meaning of "उप" is inferiority, 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया। is to be applied.
- यस्य 6/1 – for which; सम्बन्धे षष्ठी to ईश्वरवचनम्.
- च 0 – connecting यस्मात् अधिकम् and यस्य ईश्वरवचनम्.
- ईश्वरवचनम् 1/1 – A word conveying either स्व or स्वामिन्, depending on how कर्मप्रवचनीय word "अधि" is used by 1.4.97 अधिरीश्वरे । ~ कर्मप्रवचनीयः.
    - If अधि is taken as स्वामी, ईश्वरवचन is understood as "यस्य ईश्वरः उच्यते". The whole meaning of the sūtra is "when the master of which is told, that takes 7th case". For example, in the sentence "देवदत्तः अधि पञ्चालेषु । देवदत्त is स्वामी over पञ्चाल.", येषां पञ्चालानाम् ईश्वरः उच्यते, ईश्वर of पञ्चाल is told. Thus पञ्चाल takes 7th case.
    - If अधि is taken as स्व, ईश्वरवचन is understood as "यस्य ईश्वरस्य भावः". The whole meaning of the sūtra is "when the mastership of whom is there, that takes 7th case". For example, in the sentence "पञ्चालाः अधि देवदत्ते । पञ्चाल is अधीन, subject to देवदत्त", यस्य देवदत्तस्य ईश्वरत्वम् is there. Thus देवदत्त takes 7th case.
- तत्र 0 – अनयोः अर्थयोः, in the sense of those two; corresponding to यस्मात् and यस्य.
- सप्तमी 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed सप्तमी. This is विधि.
- कर्मप्रवचनीययुक्ते 7/1 – From 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया ।.

[P] यस्मात्$^{5/1}$ अधिकम्$^{1/1}$ यस्य$^{6/1}$ च^{0} ईश्वरवचनम्$^{1/1}$ तत्र^{0} कर्मप्रवचनीययुक्ते$^{7/1}$ सप्तमी$^{1/1}$ विभक्तिः$^{1/1}$ भवति$^{III/1}$ ॥

When a word has a connection with कर्मप्रवचनीय, and the word is in the sense of either of the two: 1. To which something is exceeding (which is conveyed by उप). 2. स्व or स्वामिन् (which is conveyed by अधि), the word takes सप्तमी.

कर्मप्रवचनीय which will take सप्तमी विभक्ति is defined by the following two sūtras.
उप in the sense of excess, अधिक, by 1.4.86 उपोधिके च । ~ हीने कर्मप्रवचनीयः
अधि in the sense of स्व-स्वामिसम्बन्ध by 1.4.97 अधिरीश्वरे । ~ कर्मप्रवचनीयः
[P] उप^{0} खार्य्याम्$^{7/1}$ द्रोणः$^{1/1}$ ।

One द्रोण more than a खारी. (A द्रोण and a खारी.)

[P] उप^{0} निष्के$^{7/1}$ कार्षापणम्$^{1/1}$ ।

One कार्षापण more than a निष्क. (A कार्षापण and a निष्क.)

[P] अधि^{0} ब्रह्मदत्ते$^{7/1}$ पञ्चालाः$^{1/3}$ ।

पञ्चाल is अधीन, subject to ब्रह्मदत्त (ruler).

In this sentence, अधि is used in the sense of "स्व, (the ruler's) subject". Here, ईश्वरत्व of ब्रह्मदत्त is understood, hence ब्रह्मदत्त takes 7th case by यस्य ब्रह्मदत्तस्य ईश्वरवचनम् = ईश्वरत्वम्.

[P] अधि^{0} पञ्चालेषु$^{7/3}$ ब्रह्मदत्तः$^{1/1}$ ॥

ब्रह्मदत्त is a ruler over पञ्चाल.

In this sentence, अधि is used in the sense of "स्वामी, the ruler". Here, the ईश्वर of पञ्चाल is told, hence पञ्चाल takes 7th case by यस्य पञ्चालस्य ईश्वरवचनम् = ईश्वरः उच्यते.

This sūtra is a शेषे षष्ठी अपवाद.

[विधिसूत्रम्] 2.3.10 पञ्चम्यपाङ्परिभिः । ~ कर्मप्रवचनीययुक्ते

When a word is connected to अप, आङ्, or परि which is कर्मप्रवचनीय, पञ्चमी विभक्ति is used.

पञ्चमी $^{1/1}$ अप-आङ्-परिभिः $^{3/3}$ । ~ कर्मप्रवचनीययुक्ते $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- पञ्चमी 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed पञ्चमी
- अप-आङ्-परिभिः 3/3 – अपः च आङ् च परिः च अपाङ्परयः (ID) तैः।; indicating three कर्मप्रवचनीय words: अप, आङ् and परि; in कर्तरि तृतीया to युक्त in कर्मप्रवचनीययुक्ते.
  अप and परि are termed कर्मप्रवचनीय by 1.4.88 अपपरी वर्जने । in the sense of "वर्जने, except".
  आङ् is termed कर्मप्रवचनीय by 1.4.89 आङ् मर्यादावचने । in the sense of मर्यादा and अभिविधि.
- कर्मप्रवचनीययुक्ते 7/1 – From 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया ।.

[P] अप आङ् परि इति ^{0} एतैः $^{3/3}$ कर्मप्रवचनीयसंज्ञकैः $^{3/3}$ युक्ते $^{7/1}$ पञ्चमी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ॥

When a word has a connection with अप, आङ्, or परि, which are termed कर्मप्रवचनीय, the word takes पञ्चमी.

[P] अप ^{0} त्रिगर्तेभ्यः $^{5/3}$ वृष्टः $^{1/1}$ देवः $^{1/1}$ । परि ^{0} त्रिगर्तेभ्यः $^{5/3}$ वृष्टः $^{1/1}$ देवः $^{1/1}$ ।

Except त्रिगर्त, it rained.

Here, अप and परि in the sense of "वर्जने, except" are termed कर्मप्रवचनीय by 1.4.88 अपपरी वर्जने । ~ कर्मप्रवचनीयाः निपाताः

[P] मर्यादायाम् $^{7/1}$ – आ ^{0} पातलिपुत्रात् $^{5/1}$ वृष्टः $^{1/1}$ देवः $^{1/1}$ । अभिविधौ $^{7/1}$ – आ ^{0} कुमारेभ्यः $^{5/3}$ वृष्टः $^{1/1}$ देवः $^{1/1}$ ।

आङ् is in the sense of मर्यादा and अभिविधि by 1.4.89 आङ् मर्यादावचने ।.

In मर्यादा, exclusive limit – Up to पातलिपुत्र, it rained.

In अभिविधि, inclusive limit – Up to कुमार, it rained.

[विधिसूत्रम्] 2.3.11 प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात् । ~ कर्मप्रवचनीययुक्ते पञ्चमी

When a word has the meaning for which something is substituted or exchanged, and the word is connected to कर्मप्रवचनीय (which is प्रति in the sense of substitution and exchange), पञ्चमी विभक्ति is used.

प्रतिनिधि-प्रतिदाने $^{1/2}$ च ^{0} यस्मात् $^{5/1}$ । ~ पञ्चमी $^{1/1}$ कर्मप्रवचनीययुक्ते $^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- प्रतिनिधि-प्रतिदाने 1/2 – प्रतिनिधिः सदृशः= that can be a substitute; प्रतिदानम् = exchange, barter (ID) ।
- च 0 – And.
- यस्मात् 5/1 – From which; connected to प्रतिनिधि-प्रतिदाने. Corresponding "तत्र" should be supplied in the वृत्ति.
- पञ्चमी 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed पञ्चमी. This is विधि.
- कर्मप्रवचनीययुक्ते 7/1 – From 2.3.8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया ।. Here, कर्मप्रवचनीय word is "प्रति", in the sense of प्रतिनिधि and प्रतिदान defined by 1.4.92 प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः । ~ कर्मप्रवचनीयाः.

[P] यस्मात् $^{5/1}$ प्रतिनिधिः $^{1/1}$ यस्मात् $^{5/1}$ च ^{0} प्रतिदानम् $^{1/1}$ तत्र ^{0} कर्मप्रवचनीययोगे $^{7/1}$ पञ्चमी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ॥

पञ्चमी should be the विभक्ति when the word is connected to कर्मप्रवचनीय, and the word is in the sense for which substitution is done, and for which exchange is made.

[P] (प्रतिनिधौ) अभिमन्युः $^{1/1}$ अर्जुनतः $^{0\,(5/1)}$ प्रति ^{0}।

Abhimanyu is a substitute for Arjuna.

[P] (प्रतिदाने) तिलेभ्यः $^{5/3}$ प्रति ^{0} यच्छति $^{III/1}$ माषान् $^{2/3}$ ।

He gives barley in exchange for sesame.

[विधिसूत्रम्] 2.3.12 गत्यर्थकर्मणि द्वितीयाचतुर्थ्यौ चेष्टायामनध्वनि । ~ अनभिहिते

In the sense of the undenoted object of धातुs indicating "going", in terms of physical movement, when not indicating a road, द्वितीया and चतुर्थी विभक्तिs are used.

गति-अर्थ-कर्मणि $^{7/1}$ द्वितीया-चतुर्थ्यौ $^{1/2}$ चेष्टायाम् $^{7/1}$ अनध्वनि $^{7/1}$। ~ अनभिहिते $^{7/1}$

4 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- गति-अर्थ-कर्मणि 7/1 – गतिः अर्थः येषां ते गत्यर्थाः (116B) धातवः, गत्यर्थानां धातूनां कर्म गत्यर्थकर्म (6T), तस्मिन् ।; object (destination) of धातुs whose meaning is "going"; in विषयसप्तमी.
- द्वितीया-चतुर्थ्यौ 1/2 – सुप्-प्रत्यय termed द्वितीया and चतुर्थी ।. This is विधि.
- चेष्टायाम् 7/1 – चेष्टा is "physical movement"; adding a condition to गति in गत्यर्थकर्मणि; in विषयसप्तमी.
- अनध्वनि 7/1 – न अध्वा अनध्वा (NT), तस्मिन् ।; not in the sense of a road; adding a condition to गत्यर्थकर्मणि; in विषयसप्तमी.
- अनभिहिते 7/1 – From the अधिकारसूत्र 2.3.1 अनभिहिते।.

[P] चेष्टा-क्रियाणाम् $^{6/3}$ गत्यर्थानाम् $^{6/3}$ धातूनाम् $^{6/3}$ अध्व-वर्जिते $^{7/1}$ अनभिहिते $^{7/1}$ कर्मणि $^{7/1}$ कारके $^{7/1}$ द्वितीया-चतुर्थ्यौ $^{1/2}$ विभक्ती $^{1/2}$ भवतः $^{III/2}$ ॥

In the sense of undenoted object, other than a road, of धातु whose meaning is "going" in terms of physical movement, विभक्ति which is termed द्वितीया and चतुर्थी are to be used.

[P] ग्रामम् $^{2/1}$ व्रजति $^{III/1}$, ग्रामाय $^{4/1}$ व्रजति $^{III/1}$ । ग्रामम् $^{2/1}$ गच्छति $^{III/1}$, ग्रामाय $^{4/1}$ गच्छति $^{III/1}$ ।

He goes to the village.

[विधिसूत्रम्] 2.3.13 चतुर्थी सम्प्रदाने । ~ अनभिहिते

In the sense of सम्प्रदान which is undenoted, चतुर्थी विभक्ति is to be used.

This sūtra is introduced in LSK.

चतुर्थी $^{1/1}$ सम्प्रदाने $^{7/1}$ । ~ अनभिहिते $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- चतुर्थी 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as चतुर्थी.
- सम्प्रदाने 7/1 – सम्प्रदान-कारक defined in कारक section; in विषयसप्तमी.
- अनभिहिते 7/1 – That कारक which is not denoted.

[P] अनभिहिते $^{7/1}$ सम्प्रदाने $^{7/1}$ कारके $^{7/1}$ चतुर्थी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

In the sense of सम्प्रदान, which is not denoted, विभक्ति which is termed चतुर्थी is to be used.

[P] माणवकाय $^{4/1}$ भिक्षाम् $^{2/1}$ ददाति $^{III/1}$ । शिष्याय $^{4/1}$ विद्याम् $^{2/1}$ ददाति $^{III/1}$ ।

(She) gives alms to the student. (She) gives knowledge to the disciple.

सम्प्रदान-कारक is given to माणवक and शिष्य by 1.4.32 कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम् । ~ कारके

[P] देवदत्ताय $^{4/1}$ रोचते $^{III/1}$ मोदकः $^{1/1}$॥

The sweet pleases Devadatta. = Devadatta likes the sweet cake.

सम्प्रदान-कारक is given to देवदत्त by 1.4.33 रुच्यर्थानां प्रीयमानः । ~ सम्प्रदानम् कारके

The following four वार्त्तिकs are given in काशिका under 2.3.13 चतुर्थी सम्प्रदाने ।.

(वार्त्तिकम्) तादर्थ्ये चतुर्थी वाच्या । / चतुर्थीविधाने तादर्थ्य उपसङ्ख्यानम् ।

In the sense of being for that (something is useful for producing that), चतुर्थी should be told. / In presenting चतुर्थी, the sense of being for that should be enumerated.

[SK] मुक्तये $^{4/1}$ हरिम् $^{2/1}$ भजति $^{III/1}$ ।

For liberation (मुक्त्यर्थम्), he praises Hari.

(Between मुक्ति and हरिभजन, there is a उपकार्य-उपकारक-भाव-सम्बन्ध. As a result of हरिभजन, मुक्ति is produced.)

[K] यूपाय $^{4/1}$ दारु $^{1/1}$। Wood for making a pole for ritual

[K] कुण्डलाय $^{4/1}$ हिरण्यम् $^{1/1}$। Gold for making ear-ring

[K] रन्धनाय $^{4/1}$ स्थाली $^{1/1}$। A pan for cooking

[K] अवहननाय $^{4/1}$ उलूखलम् $^{1/1}$। Wooden mortar for threshing (separating grain from husk)

[B] तस्मै इदं तदर्थम्। अर्थेन नित्यसमासः। तदर्थस्य भावस्तादर्थ्यम्। ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ्। तेन च उपकार्योपकारक-भाव-संबन्धो विवक्षितः। तत्र उपकार्यादेव चतुर्थी, भाष्ये यूपाय दारु, कुण्डलाय हिरण्यमित्युदाहृतत्वादित्यभिप्रेत्योदाहरति - मुक्तये इति। मुक्त्यर्थमित्यर्थः। उपकार्यत्वं च बहुविधं जन्यत्वादि। यथा मुक्तये हरिं भजतीति। मुक्तिर्जन्येति गम्यते। प्राप्यत्वं वा, ब्राह्मणाय दधीति। ब्राह्मणस्योपकार्यत्वं गम्यते इत्यादि।

Other examples:

यूपाय दारु।

मुक्तये हरिं भजते।

पुण्याय सेवां करोति।

सर्वविघ्नोपशान्तये ध्यायेत्।

सिद्धये यत्नं करोमि।

(वार्त्तिकम्) क्लृपि सम्पद्यमाने च । / क्लृपि सम्पद्यमाने चतुर्थी वक्तव्या ।

In the case of क्लृप् (कृपूँ सामर्थ्ये 1A to be fit or adequate for, result in, bring about, accomplish, produce) and other धातुs having similar meanings, like भू, जन्, सम् + पद्, the result brought about or the end to which anything leads should be in चतुर्थी विभक्ति.

[SK] भक्तिः $^{1/1}$ ज्ञानाय $^{4/1}$ कल्पते $^{III/1}$ सम्पद्यते $^{III/1}$ जायते $^{III/1}$ इत्यादि $^{1/1}$ ।

भक्ति is conducive for, converted to, is ज्ञानम्.

[K] मूत्राय $^{4/1}$ सम्पद्यते $^{III/1}$ यवागूः $^{1/1}$। मूत्राय $^{4/1}$ जायते $^{III/1}$ यवगूः $^{1/1}$।

(वार्त्तिकम्) उत्पातेन ज्ञापिते च । / उत्पातेन ज्ञाप्यमाने चतुर्थी वक्तव्या ।

In the sense of what is indicated by a bad omen, चतुर्थी should be told.

[SK] वाताय $^{4/1}$ कपिला $^{1/1}$ विद्युत् $^{1/1}$ ।

Reddish lighting is an indicator for wind.

[K] पीता $^{1/1}$ वर्षाय $^{4/1}$ विज्ञेया $^{1/1}$ दुर्भिक्षाय $^{4/1}$ सिता $^{1/1}$ भवेत् $^{III/1}$ ।

Yellow (lighting) has to be known as an indicator for rain. White should be an indicator for famine.

[B] अशुभसूचक आकस्मिको भूतविकार उत्पातः, तेन सूचितेऽर्थे विद्यमानाच्चतुर्थी वाच्येत्यर्थः।
वाताय कपिला विद्युदातपाय हि लोहिता । पीता वर्षाय विज्ञेया दुर्भिक्षायासिता भवेत् ॥

(वार्त्तिकम्) हितयोगे च । / हितयोगे चतुर्थी वक्तव्या ।

चतुर्थी is also employed when the word is connected to "हित (beneficial)".

[SK] ब्राह्मणाय $^{4/1}$ हितम् $^{1/1}$ ।

That which is good for ब्राह्मण. [B] सुखकृदित्यर्थः। It gives comfort.

[K] गोभ्यः $^{4/3}$ हितम् $^{1/1}$ । अरोचकिने $^{4/1}$ हितम् $^{1/1}$।

Good for cows. Good for people suffering from indigestion.

[विधिसूत्रम्] 2.3.14 क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः । ~ चतुर्थी अनभिहिते

In the sense of undenoted कर्म of an action which is not mentioned in the sentence, and for which there is another action mentioned in the sentence, चतुर्थी विभक्ति is to be used.

क्रियार्थोपपदस्य $^{6/1}$ च ^{0} कर्मणि $^{7/1}$ स्थानिनः $^{6/1}$ । ~ चतुर्थी $^{1/1}$ अनभिहिते $^{7/1}$

4 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- क्रियार्थोपपदस्य 6/1 – क्रियायै इयं क्रियार्था (4T) = क्रिया, action for the sake of another action. । तुमुन्-ending word is implied from 3.3.10 तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् ।.
  क्रियार्था उपपदं यस्य सः क्रियार्थोपपदः (116B) = धातुः, a verb whose उपपद, a word placed near, is क्रियार्था क्रिया is क्रियार्थोपपद. For example, in "फलान् आहर्तुं याति।", याति is क्रियार्था क्रिया and आहर्तुम् is क्रियार्थोपपद., तस्य ।; in सम्बन्धे षष्ठी to कर्मणि.
- च 0 – Connecting to the previous sūtra to bring चतुर्थी.
- कर्मणि 7/1 – कर्मकारक in विषयसप्तमी.
- स्थानिनः 6/1 – प्रातिपदिक is स्थानिन्, which means अप्रयुज्यमान, a word which is not mentioned in the sentence; adjective to क्रियार्थोपपदस्य.
- चतुर्थी 1/1 – From 2.3.13 चतुर्थी सम्प्रदाने ।; this is विधि.
- अनभिहिते 7/1 – From the अधिकारसूत्र 2.3.1 अनभिहिते।.

[P] स्थानिनः $^{6/1}$ अप्रयुज्यमानस्य $^{6/1}$ क्रियार्थोपपदस्य $^{6/1}$ धातोः $^{6/1}$ अनभिहिते $^{7/1}$ कर्मणि $^{7/1}$ कारके $^{7/1}$ चतुर्थी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

चतुर्थी विभक्ति is used in the sense of undenoted कर्मकारक for an action which has क्रियार्था क्रिया as उपपद, which is not mentioned in the sentence.

[P] कर्मणि $^{7/1}$ द्वितीया $^{1/1}$ प्राप्ता $^{1/1}$ चतुर्थी $^{1/1}$ विधीयते $^{III/1}$ ।

This is अपवाद for कर्मणि द्वितीया.

[P] एधेभ्यः $^{4/3}$ व्रजति $^{III/1}$ ।

One goes for fuel wood.

Of the sentence "एधान् आहर्तुं व्रजति । One goes to fetch fuel wood.", आहर्तुम् (to fetch) is the क्रियार्थोपपद, which is not used in the sentence. Thus the कर्म for the क्रियार्थोपपद, which is एध, takes चतुर्थी विभक्ति by this sūtra.

[P] पुष्पेभ्यः $^{4/3}$ व्रजति $^{III/1}$ । पुष्पेभ्यः $^{4/3}$ व्रजति $^{III/1}$ ।

[SK] क्रियार्था क्रिया उपपदं यस्य तस्य स्थानिनोऽप्रयुज्यमानस्य तुमुनः कर्मणि चतुर्थी स्यात् । फलेभ्यो याति । फलान्याहर्तुं यातीत्यर्थः ।

फलानि आहर्तुं वनं गच्छति । He goes to fetch fruit.

क्रियार्था क्रिया = गच्छति

क्रियार्थोपपदः = आहर्तुम्

आहार-क्रियायै इयं गमन-क्रिया । क्रियार्था गमनक्रिया उपपदं यस्य आहृ-धातोः सः क्रियार्थोपपदः आहृधातुः, तस्य क्रियार्थोपपदस्य कर्माणि = फलानि

फलाय वनं गच्छति । (आहर्तुम् is not mentioned = स्थानिन्)

फलेभ्यो वनं गच्छति। He goes to the forest for fruit.

उत्सवाय ग्रामं गच्छति। He goes to the village for festival (to attend festival).

विद्यायै गुरुकुले निवसति । He lives in Gurukulam for gaining knowledge.

सीतायै लङ्कां गच्छति। He goes to Lanka (in order to see/save) Sītā.

ओषध्यै पर्वतं गच्छति। He goes to the mountain (in order to gain) medicine.

[विधिसूत्रम्] 2.3.15 तुमर्थाच्च भाववचनात् । ~ चतुर्थी

After a प्रातिपदिक ending with भावे कृत्प्रत्यय, which has the meaning of तुमुन्, चतुर्थी विभक्ति is to be used.

तुम्-अर्थात्$^{5/1}$ च^{0} भाव-वचनात्$^{5/1}$ । ~ चतुर्थी$^{1/1}$ अनभिहिते$^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- तुम्-अर्थात् 5/1 – तुमुनः अर्थः इव अर्थः यस्य सः तुमर्थः whose meaning is like the meaning of तुमुन्-प्रत्यय (116B) = प्रत्ययः, तस्मात् । By प्रत्ययग्रहणे तदन्तस्य ग्रहणम् ।, तुमर्थ-प्रत्यय-अन्त-प्रातिपदिक is to be understood.
- च 0 – Connecting to the previous sūtra to bring चतुर्थी.
- भाव-वचनात् 5/1 – उच्यते अनेन इति वचनः, भावस्य वचनः भाववचनः (6T) क्रियावाची, here भावे कृत्प्रत्यय such as घञ् and क्तिन् are indicated. तस्मात्, qualifying तुमर्थात् ।; By प्रत्ययग्रहणे तदन्तस्य ग्रहणम् ।, भाववचन-प्रत्यय-अन्त-प्रातिपदिकात् is to be understood.
- चतुर्थी 1/1 – From 2.3.13 चतुर्थी सम्प्रदाने ।; this is विधि.

[P] तुमर्थात्$^{5/1}$ भाववचन-प्रत्यय-अन्तात्$^{5/1}$ प्रातिपदिकात्$^{5/1}$ चतुर्थी$^{1/1}$ विभक्तिः$^{1/1}$ भवति$^{III/1}$ ।

After प्रातिपदिक which ends with कृत्-प्रत्यय in भावे, which has the sense of तुमुन्, चतुर्थी विभक्ति is to be used.

[P] पाकाय$^{4/1}$ व्रजति$^{III/1}$ ।

One goes to cook.

प्रातिपदिक "पाक" ends with घञ्-प्रत्यय, which is भावे and in तुमर्थ, for having क्रियार्था क्रिया as its उपपद. Thus this word is suffixed with चतुर्थी विभक्ति by this sūtra.

[P] त्यागाय$^{4/1}$ व्रजति$^{III/1}$ । सम्पत्तये$^{4/1}$ व्रजति$^{III/1}$ । इष्टये$^{4/1}$ व्रजति$^{III/1}$ ।

One goes to give up, to succeed, to worship.

The meaning of तुमुन्-प्रत्यय is told by the sūtra 3.3.10 तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् । ~ भविष्यति, when क्रियार्था क्रिया is mentioned as उपपद for an action, and the future tense is intended, तुमुन् and ण्वुल् are suffixed after धातु.

For example, in "भोक्तुं व्रजति ।", व्रजति is क्रियार्था-क्रिया and it is उपपद for भुज्.

भाववचन-प्रत्ययs are suffixes taught under 3.3.18 भावे । in कृत्-प्रत्यय section, known as घञ्-अर्थ-प्रत्ययs. They are घञ्, अच्, अप्, नङ्, क्तिन्, etc.

These two words, तुमर्थात् and भाववचनात् are in समानाधिकरण. They qualify each other. घञ्-अर्थ-प्रत्ययs in the sense of तुमुन् are intended by this sūtra.

A counter example for this is: घञ्-अर्थ-प्रत्ययs which do not convey what तुमुन् conveys (क्रियार्था क्रिया is present as उपपद, and भविष्यति, the future tense is intended); hence 4th case is not used, as in पाकः भवति ।.

In the same manner, ण्वुल् is a तुमर्थ-प्रत्यय, but not भाववचन-प्रत्यय, hence 4th case is not used, as in "भोजकः व्रजति।".

[SK] यागाय याति । यष्टुं यातीत्यर्थः।

यागाय गच्छति।

दर्शनाय गच्छति।

भोगाय देहं प्राप्नोति। For experiencing, one takes body.

[विधिसूत्रम्] 2.3.16 नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालंवषड्योगाच्च । ~ चतुर्थी

When there is a connection with नमस्, etc., चतुर्थी विभक्ति is to be used.

This sūtra is introduced in LSK.

नमः-स्वस्ति-स्वाहा-स्वधा-अलं-वषट्-योगात्$^{5/1}$ च^{0} । ~ चतुर्थी$^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- नमः-स्वस्ति-स्वाहा-स्वधा-अलं-वषट्-योगात् 5/1 – नमः-स्वस्ति-स्वाहा-स्वधा-अलं-वषटः (ID) तैः योगः, connection with these words, नमः-स्वस्ति-स्वाहा-स्वधा-अलं-वषट्-योगः (3T), तस्मात् ।; in पञ्चमी in the sense of सतिसप्तमी.
  1) नमस् salutations to
  2) स्वस्ति welfare
  3) स्वाहा exclamation when offering oblation to devas
  4) स्वधा exclamation when offering oblation to pitṛs
  5) अलम् enough, sufficient for (अलम् एषा क्षुधितस्य तृप्त्यै), match for (अलं मल्लो मल्लाय), equal to[7]
  6) वषट् exclamation when offering oblation to deities
- च 0 – Connecting to the previous sūtra to bring चतुर्थी.
- चतुर्थी 1/1 – From 2.3.13 चतुर्थी सम्प्रदाने ।; this is विधि.

[P] नमः स्वस्ति स्वाहा स्वधा अलं वषट् इति^{0} एतैः$^{3/3}$ शब्दैः$^{3/3}$ योगे$^{7/1}$ चतुर्थी$^{1/1}$ विभक्तिः$^{1/1}$ भवति$^{III/1}$ ।

When there is connection with these words: नमस्, स्वस्ति, etc., चतुर्थी विभक्ति should be used.

[P] नमः^{0} गुरुभ्यः$^{4/3}$ । Salutation to teachers.

[P] स्वस्ति^{0} प्रजाभ्यः$^{4/3}$ । Welfare to the subjects.

[P] अग्नये$^{4/1}$ स्वाहा^{0} । Offering to Agni.

[P] स्वधा^{0} पितृभ्यः$^{4/3}$ । Offering to Manes (ancestors).

As for अलम्, there is commentary as follows:

[SK] अलम्^{0} इति^{0} पर्याप्ति-अर्थ-ग्रहणम्$^{1/1}$ ।

"अलम्" here should be taken as the word meaning "a match for, sufficient for".

[SK] तेन$^{3/1}$ दैत्येभ्यः$^{4/3}$ हरिः$^{1/1}$ अलम्^{0} प्रभुः$^{1/1}$ समर्थः$^{1/1}$ शक्तः$^{1/1}$ इत्यादि$^{1/1}$ ।

---

[7] When the meaning of अलम् is "enough of, no use of, no need of", 3rd case or 6th case is used. E.g., अलं दुःखेन ।.

By this, "Hari is sufficient for (conquering) demons" is conveyed with not only अलम्, but also प्रभु, समर्थ, शक्त, etc.

[SK] प्रभु-आदि-योगे $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ अपि ^{0} साधुः $^{1/1}$ ।

When connecting with प्रभु etc., the 6th case can also be used.

[P] वषट् ^{0} इन्द्राय $^{4/1}$ । Oblation to Indra.

[विधिसूत्रम्] 2.3.17 मन्यकर्मण्यनादरे विभाषाऽप्राणिषु । ~ चतुर्थी अनभिहिते

When disrespect is understood, in the sense of undenoted कर्म of considering, other than living being, चतुर्थी विभक्ति is optionally used. (The other option is द्वितीया विभक्ति.)

मन्यकर्मणि $^{7/1}$ अनादरे $^{7/1}$ विभाषा $^{1/1}$ अप्राणिषु $^{7/3}$ । ~ चतुर्थी $^{1/1}$ अनभिहिते $^{7/1}$

4 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- मन्यकर्मणि 7/1 – मन्यस्य कर्म मन्यकर्म (6T), तस्मिन्।; in the sense of the object of considering; in विषयसप्तमी.
- अनादरे 7/1 – न आदरः अनादरः (NT), तस्मिन्।; in सतिसप्तमी. When disrespect is understood.
- विभाषा 1/1 – चतुर्थी विभक्ति is optional. The other option is द्वितीया विभक्ति by 2.3.2 कर्मणि द्वितीया।.
- अप्राणिषु 7/1 – न प्राणिनः अप्राणिनः (NT), तेषु।; in the sense of non-living beings; in विषयसप्तमी.
- चतुर्थी 1/1 – From 2.3.13 चतुर्थी सम्प्रदाने ।; this is विधि.
- अनभिहिते 7/1 – From the अधिकारसूत्र 2.3.1 अनभिहिते।.

[P] अनादरे $^{7/1}$ गम्यमाने $^{7/1}$ प्राणिवर्जिते $^{7/1}$ मन्यतेः $^{6/1}$ कर्मणि $^{7/1}$ विभाषा $^{1/1}$ चतुर्थी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

When disrespect is understood, a word in the sense of कर्म of considering, other than living being, विभक्ति termed चतुर्थी is used.

[P] न ^{0} त्वा $^{2/1}$ तृणम् $^{2/1}$ मन्ये $^{I/1}$, न ^{0} त्वा $^{2/1}$ तृणाय $^{4/1}$ मन्ये $^{I/1}$।

I do not even consider you as a blade of grass.

[P] न ^{0} त्वा $^{2/1}$ बुसम् $^{2/1}$ मन्ये $^{I/1}$, न ^{0} त्वा $^{2/1}$ बुसाय $^{4/1}$ मन्ये $^{I/1}$।

I do not even consider you as fog.

[विधिसूत्रम्] 2.3.18 कर्तृकरणयोस्तृतीया । ~ अनभिहिते

In the sense of undenoted कर्तृ and करण-कारक, तृतीया विभक्ति is to be used.

This sūtra is introduced in LSK.

कर्तृकरणयोः $^{7/2}$ तृतीया $^{1/1}$ । ~ अनभिहिते $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- कर्तृकरणयोः 7/2 – कर्ता च करणम् च कर्तृकरणे (ID), तयोः।; in the sense of agent and instrument; in विषयसप्तमी.
- तृतीया 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as तृतीया. This is विधि.
- अनभिहिते 7/1 – From the अधिकारसूत्र 2.3.1 अनभिहिते।.

[P] अनभिहितयोः $^{7/2}$ कर्तृकरणयोः $^{7/2}$ तृतीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

After the word in the sense of agent or instrument which is not denoted, विभक्ति termed तृतीया is used.

[P] कर्तरि $^{7/1}$ - देवदत्तेन $^{3/1}$ कृतम् $^{1/1}$ । यज्ञदत्तेन $^{3/1}$ भुक्तम् $^{1/1}$ ।

Example in the sense of agent – It is done by Devadatta. It is eaten by Yajñadatta.

Devadatta and Yajñnadatta are कर्तृ, agent of action, of कृ and भुज्, respectively. And these कर्तृs are not denoted by the suffix क्त, which denotes कर्म, suffixed to the धातुs.

[P] करणे $^{7/1}$ - असिना $^{3/1}$ छिनत्ति $^{III/1}$ । दात्रेण $^{3/1}$ लुनाति $^{III/1}$ । अग्निना $^{3/1}$ पचति $^{III/1}$ ।

Example in the sense of instrument – It is cut by sword. It is cut by sickle. It is cooked by fire.

The sword, sickle, and fire are करण, instrument of action, of छिद्, लू and पच्, respectively. These करणs are not denoted by तिङ् of the धातुs. The तिङ् denotes कर्तृ in all these examples.

[विधिसूत्रम्] 2.3.19 सहयुक्तेऽप्रधाने । ~ तृतीया

After the word which is connected with the word in the sense of "सह", and is not primary, तृतीया विभक्ति is to be used.

सहयुक्ते $^{7/1}$ अप्रधाने $^{7/1}$ । ~ तृतीया $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- सहयुक्ते 7/1 – सह शब्देन युक्तं सहयुक्तम् (3T), तस्मिन्।; When there is connection with the word सह; in विषयसप्तमी.
- अप्रधाने 7/1 – न प्रधानम् अप्रधानम् (NT), तस्मिन्।; in विषयसप्तमी. When the absence of predominance is understood.

  What is प्रधान? What is अप्रधान? [N] शब्देन यस्य क्रियादिसम्बन्धः प्रत्याय्यते तत् प्रधानम् इतरदप्रधानमिति। प्रधान is that whose connection with action etc., is conveyed by word directly. Otherwise, it is अप्रधान. आदि-पद in क्रियादि indicates गुण and द्रव्य.
- तृतीया 1/1 – From 2.3.18 कर्तृकरणयोस्तृतीया ।; this is विधि.

[P] सह-अर्थेन $^{7/1}$ युक्ते $^{7/1}$ अप्रधाने $^{7/1}$ तृतीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

After the word which is connected to the word in the sense of सह, when it is not primary, विभक्ति termed तृतीया is used.

[P] पुत्रेण $^{3/1}$ सह ^{0} आगतः $^{1/1}$ पिता $^{1/1}$ ।

The father came with son. This is an example in क्रिया.

[P] पुत्रेण $^{3/1}$ सह ^{0} स्थूलः $^{1/1}$ ।

The father is big with son. This is an example in गुण.

[P] पुत्रेण $^{3/1}$ सह ^{0} गोमान् $^{1/1}$ ।

The father has cows with son. This is an example in द्रव्य.

[P] पुत्रेण $^{3/1}$ सार्द्धम् ^{0} ।

The word can be anything which means "सह".

[विधिसूत्रम्] 2.3.20 येनाङ्गविकारः । ~ तृतीया

By which (part of body), modification of the body is understood, (after that) तृतीया is used.

येन $^{3/1}$ अङ्गविकारः $^{1/1}$ । ~ तृतीया $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- येन 3/1 – by which (part of body अङ्गेन); this word itself is in तृतीया by this sūtra.
- अङ्गविकारः 1/1 – अङ्गम् अस्य अस्ति इति अङ्गः ।(5.2.127 अर्शआदिभ्योऽच।) = अङ्गी शरीरम्, अङ्गस्य = अङ्गिनः शरीरस्य विकारः अङ्गविकारः (6T) । modification of the body.
- तृतीया 1/1 – From 2.3.18 कर्तृकरणयोस्तृतीया ।; this is विधि.

[P] येन $^{3/1}$ अङ्गेन $^{3/1}$ अङ्गस्य $^{6/1}$ = शरीरस्य $^{6/1}$ विकारः $^{1/1}$ लक्ष्यते $^{III/1}$ तस्मात् $^{5/1}$ तृतीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

By which part of body, the modification of the body is understood, after that word, विभक्ति termed तृतीया is used.

[P] अक्ष्णा $^{3/1}$ काणः $^{1/1}$ ।

He is blind with one eye.

[P] पादेन $^{3/1}$ खञ्जः $^{1/1}$ ।

He is disabled with one leg.

[विधिसूत्रम्] 2.3.21 इत्थंभूतलक्षणे । ~ तृतीया

In the sense of the indication of that which has got a specific feature, तृतीया विभक्ति is used.

इत्थंभूतलक्षणे $^{7/1}$ । ~ तृतीया $^{1/1}$

1 word in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- इत्थंभूतलक्षणे 7/1 – कञ्चित् प्रकारं प्राप्तः (that which has got a specific attribute/feature) इथम्भूतः, तस्य लक्षणम् इत्थम्भूतलक्षणम् (6T) an indication of that, तस्मिन्।; in विषयसप्तमी.
  [N] सामान्यस्य भेदकः विशेषः प्रकारः उच्यते । आपन्नः = भूतः । लक्ष्यते चिह्न्यते अनेन इति लक्षणम् ।
- तृतीया 1/1 – From 2.3.18 कर्तृकरणयोस्तृतीया ।; this is विधि.

[P] इत्थंभूतलक्षणे $^{7/1}$ तृतीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

In the sense of indication of a thing which has got a specification, तृतीया विभक्ति is used.

[P] अपि ^{0} भवान् $^{1/1}$ कमण्डलुना $^{3/1}$ छात्रम् $^{2/1}$ अद्राक्षीत् $^{III/1}$ ।

Did you see the student identified by kamaṇḍalu?

Here, सामान्य is मनुष्यत्व and प्रकार is छात्रत्व, the status of being a student. For the person who has got the status of being a student, कमण्डलु is the indication (लक्षण).

किञ्चित् प्रकारम् (the status of being a student, छात्रत्व) प्राप्तम् (that which has got) = इत्थंभूतम्, the indication of that = इत्थंभूतलक्षण = कमण्डलु. After such word, तृतीया is suffixed. [N] अत्र मनुष्यत्वं सामान्यम्, तस्य च्छात्रत्वं प्रकारःच; तं प्राप्तस्य च्छात्रस्य कमण्डलुर्लक्षणम्।

[P] अपि ^{0} भवान् $^{1/1}$ मेखलया $^{3/1}$ ब्रह्मचारिणम् $^{2/1}$ अद्राक्षीत् $^{III/1}$ ।

Did you see the student identified by mekhalā.

[विधिसूत्रम्] 2.3.22 संज्ञोऽन्यतरस्यां कर्मणि । ~ अनभिहिते तृतीया

In the sense of undenoted कर्म of सम् + ज्ञा to recognize, तृतीया विभक्ति is optionally used.

संज्ञः $^{6/1}$ अन्यतरस्याम् ^{0} कर्मणि $^{7/1}$ । ~ अनभिहिते $^{7/1}$ तृतीया $^{1/1}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- संज्ञः 6/1 – सम् + ज्ञा to recognize; in सम्बन्धषष्ठी to कर्मणि.
- अन्यतरस्याम् 0 – This is optional. The other option is द्वितीया विभक्ति by 2.3.2 कर्मणि द्वितीया।.
- कर्मणि 7/1 – कर्म-कारक of सम् + ज्ञा, the object of recognition; in विषयसप्तमी.
- तृतीया 1/1 – From 2.3.18 कर्तृकरणयोस्तृतीया ।; this is विधि.
- अनभिहिते 7/1 – From the अधिकारसूत्र 2.3.1 अनभिहिते।.

[P] सम्पूर्वस्य $^{6/1}$ ज्ञा-धातोः $^{6/1}$ अनभिहिते $^{7/1}$ कर्मणि $^{7/1}$ कारके $^{7/1}$ तृतीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ विकल्पेन $^{3/1}$ ।

In the sense of undenoted कर्म-कारक of ज्ञा-धातु preceded by सम्, तृतीया is optionally used.

[P] मात्रा $^{3/1}$ संजानीते $^{III/1}$, मातरम् $^{2/1}$ संजानीते $^{III/1}$ ।

He recognizes mother.

[P] पित्रा $^{3/1}$ संजानीते $^{III/1}$, पितरम् $^{2/1}$ संजानीते $^{III/1}$ ।

He recognizes father.

[विधिसूत्रम्] 2.3.23 हेतौ । ~ तृतीया

हेतौ $^{7/1}$ । ~ तृतीया $^{1/1}$

1 word in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- हेतौ 7/1 – Cause; in विषयसप्तमी.
- तृतीया 1/1 – From 2.3.18 कर्तृकरणयोस्तृतीया ।; this is विधि.

[P] हेतु-वाचि-शब्दे $^{7/1}$ तृतीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

The word indicating the cause takes विभक्ति termed तृतीया.

[P] विद्यया $^{3/1}$ यशः $^{1/1}$ ।

Fame because of knowledge.

[P] सत्सङ्गेन $^{3/1}$ बुद्धिः $^{1/1}$ ।

Knowledge because of the association of good people.

[P] धनेन $^{3/1}$ कुलम् $^{1/1}$ ।

Family because of wealth.

The next two sūtras give अपवाद for हेतु-तृतीया.

[विधिसूत्रम्] 2.3.24 अकर्तर्यृणे पञ्चमी । ~ हेतौ

After a word in the sense of cause which is debt, but not in the sense of कर्तृ, पञ्चमी is used.

अकर्तरि $^{7/1}$ ऋणे $^{7/1}$ पञ्चमी $^{1/1}$ । ~ हेतौ $^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- अकर्तरि 7/1 – Not in the sense of कर्तृ; adjective to हेतौ. By 1.4.55 तत्प्रयोजको हेतुश्च। ~ कर्ता, प्रयोजक-कर्तृ is termed हेतु. Thus, here, ऋण should not be हेतुकर्तृ.
- ऋणे 7/1 – In the sense of ऋण, debt. This word qualifies हेतौ.
- पञ्चमी 1/1 – पञ्चमी विभक्ति, here as अपवाद to तृतीया.
- हेतौ 7/1 – From 2.3.23 हेतौ ।.

[P] ऋणे $^{7/1}$ वाच्ये $^{7/1}$ कर्तृ-रहिते $^{7/1}$ हेतौ $^{7/1}$ पञ्चमी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

In the sense of debt, other than हेतुकर्तृ, पञ्चमी विभक्ति is used.

[P] शतात् $^{5/1}$ बद्धः $^{1/1}$ ।

He is bound because of 100 Rupees debt.

[SK] अकर्तरि किम् ? शतेन बन्धितः ।

What does it mean by "अकर्तरि"? He is made bound because of 100 Rupees debt.

[B] शतेन ऋणेन प्रयोजककर्त्रा उत्तमर्णेन प्रयोज्यकर्त्रा बन्धनं कारितोऽधर्मण इति ण्यन्तस्यार्थः ।

Impelled by 100 Rupees, the creditor binds debtor. बन्धित is बध् + णिच् + क्त. Debt of 100 Rupees is प्रयोजककर्तृ termed हेतु. It is also णिकर्तृ. उत्तमर्ण is प्रयोज्यकर्तृ, अणिकर्तृ, who binds the अधमर्ण.

[विधिसूत्रम्] 2.3.25 विभाषा गुणेऽस्त्रियाम् । ~ हेतौ पञ्चमी

After a word in the sense of cause which is attribute, but not in feminine, पञ्चमी is optionally used. (The other option is तृतीया.)

विभाषा $^{1/1}$ गुणे $^{7/1}$ अस्त्रियाम् $^{7/1}$ । ~ हेतौ $^{7/1}$ पञ्चमी $^{1/1}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- विभाषा 1/1 – पञ्चमी is optional. The other option is तृतीया by 2.3.23 हेतौ।.
- गुणे 7/1 – In the sense of quality, attribute, such as जाड्य (inertness), पाण्डित्य (scholarliness).
- अस्त्रियाम् 7/1 – Not in feminine.
- हेतौ 7/1 – From 2.3.23 हेतौ ।.
- पञ्चमी 1/1 – पञ्चमी विभक्ति, here as अपवाद to तृतीया.

[P] अस्त्रियाम् $^{7/1}$ = स्त्रीलिङ्गम् $^{2/1}$ विहाय ^{0} पुँल्लिङ्ग-नपुंसकलिङ्गे $^{7/1}$ वर्तमानः $^{1/1}$ यः $^{1/1}$ हेतुवाची $^{1/1}$ गुणवाचकशब्दः $^{1/1}$ तस्मिन् $^{7/1}$ विकल्पेन $^{3/1}$ पञ्चमी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$, पक्षे $^{7/1}$ तृतीया $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ॥ पूर्वेण $^{3/1}$ नित्यम् ^{0} तृतीया $^{1/1}$ प्राप्ता $^{1/1}$ विकल्प्यते $^{III/1}$ ॥

Excluding feminine out, in masculine and neuter, that word indicating the reason, which is expressing an attribute, in that sense, the word optionally takes विभक्ति termed पञ्चमी. The other option is तृतीया, which has been taught by 2.3.23 हेतौ। ~ तृतीया.

[P] जाड्यात् $^{5/1}$ जाड्येन $^{3/1}$ बद्धः $^{1/1}$ ।

He is bound because of inertness.

[P] पाण्डित्यात् $^{5/1}$ पाण्डित्येन $^{3/1}$ मुक्तः $^{1/1}$ ।

He is free because of scholarliness.

[SK] गुणे किम्? धनेन $^{3/1}$ कुलम् $^{1/1}$ ।

Why is "attribute" mentioned? – "The family is made by wealth." धन is द्रव्य, not गुण.

[SK] अस्त्रियां किम्? बुद्ध्या $^{3/1}$ मुक्तः $^{1/1}$ ।

Why is "not feminine" mentioned? – "He is liberated because of the intellect." बुद्धि is a feminine word. Thus पञ्चमी is not used.

[SK] विभाषा इति योगविभागात् अगुणे स्त्रियां च क्वचित् ।

In the usage, पञ्चमी is widely seen in अगुण and स्त्री. To address this, the word "विभाषा" can be taken independently as "विभाषा । ~ हेतौ पञ्चमी".

Example of अगुण (द्रव्य) – धूमात्$^{5/1}$ पर्वतः$^{1/1}$ अग्निमान्$^{1/1}$ । Because there is smoke, the mountain has fire.

Example of स्त्री – न^{0} अस्ति$^{III/1}$ घटः$^{1/1}$, अनुपलब्धेः$^{5/1}$ । There is no pot, since it is not seen.

[विधिसूत्रम्] 2.3.26 षष्ठी हेतुप्रयोगे । ~ हेतौ

When the word "हेतु" is used, षष्ठी is used.

षष्ठी $^{1/1}$ हेतुप्रयोगे $^{7/1}$ । ~ हेतौ $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- षष्ठी 1/1 – षष्ठी विभक्ति, here as अपवाद to तृतीया.
- हेतुप्रयोगे 7/1 – हेतोः प्रयोगः तेतुप्रयोगः (6T), तस्मिन् ।; when हेतु the word is used; in सतिसप्तमी.
- हेतौ 7/1 – From 2.3.23 हेतौ ।.

[P] हेतुशब्दस्य $^{6/1}$ प्रयोगे $^{7/1}$ हेतौ $^{7/1}$ द्योत्ये $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ॥

When there is the usage of the word"हेतु", in the sense of cause, (after that word,) षष्ठी विभक्ति is used.

[P] अन्नस्य $^{6/1}$ हेतोः $^{6/1}$ धनिकुले $^{7/1}$ वसति $^{III/1}$ ।[8]

Food as the cause, one lives in the house of the rich.

[8] If this sentence is to be taken as अन्नस्य $^{6/1}$ (सम्बन्धे षष्ठी) हेतोः $^{6/1}$ (हेतौ पञ्चमी), this sūtra would not be required.

[विधिसूत्रम्] 2.3.27 सर्वनाम्नस्तृतीया च । ~ षष्ठी हेतुप्रयोगे हेतौ

When the word "हेतु", which is connected to सर्वनाम word, is used in the sense of cause, after that सर्वनाम and the word "हेतु", तृतीया as well as षष्ठी विभक्ति are used.

सर्वनाम्नः $^{6/1}$ तृतीया $^{1/1}$ च ^{0} । ~ षष्ठी $^{1/1}$ हेतुप्रयोगे $^{7/1}$ हेतौ $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- सर्वनाम्नः 6/1 – सर्वनामन् in सम्बन्धषष्ठी, connected to हेतुप्रयोगे. "When the word हेतु of सर्वनाम is used."
- तृतीया 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as तृतीया.
- च 0 – Bringing षष्ठी from the previous sūtra.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.26 षष्ठी हेतुप्रयोगे।.
- हेतुप्रयोगे 7/1 – From 2.3.26 षष्ठी हेतुप्रयोगे।.
- हेतौ 7/1 – From 2.3.23 हेतौ ।.

[P] सर्वनाम्नः $^{6/1}$ हेतुशब्दस्य $^{6/1}$ च ^{0} प्रयोगे $^{7/1}$ हेतौ $^{7/1}$ द्योत्ये $^{7/1}$ तृतीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$, चकारात् $^{5/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ च ^{0}॥

When सर्वनाम and the word "हेतु" are used in the sense of cause, तृतीया विभक्ति is used. By the word "च", षष्ठी विभक्ति is also used.

[P] कस्य $^{6/1}$ हेतोः $^{6/1}$ वसति $^{III/1}$ । केन $^{3/1}$ हेतुना $^{3/1}$ वसति $^{III/1}$।

For what reason does he live?

[P] यस्य $^{6/1}$ हेतोः $^{6/1}$ वसति $^{III/1}$ । येन $^{3/1}$ हेतुना $^{3/1}$ वसति $^{III/1}$।

For which reason he lives.

[विधिसूत्रम्] 2.3.28 अपादाने पञ्चमी । ~ अनभिहिते

In the sense of अपादान which is undenoted, पञ्चमी विभक्ति is to be used.

This sūtra is introduced in LSK.

अपादाने $^{7/1}$ पञ्चमी $^{1/1}$ । ~ अनभिहिते $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- अपादाने 7/1 – अपादान-संज्ञा which is defined by the section of sūtras starting from 1.4.24 ध्रुवमपायेऽपादानम्।; in विषयसप्तमी.
- पञ्चमी 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as पञ्चमी. This is विधि.
- अनभिहिते 7/1 – From the अधिकारसूत्र 2.3.1 अनभिहिते।.

[P] अनभिहिते $^{7/1}$ अपादाने $^{7/1}$ कारके $^{7/1}$ पञ्चमी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{\text{III}/1}$ ॥

In the sense of अपादान कारक, which is undenoted, पञ्चमी विभक्ति is used.

[P] वृक्षात् $^{5/1}$ पर्णानि $^{1/3}$ पतन्ति $^{\text{III}/3}$।

Leaves fall from the tree.

[P] ग्रामात् $^{5/1}$ आगच्छति $^{\text{III}/1}$।

He comes from the village.

[विधिसूत्रम्] 2.3.29 अन्यारादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते । ~ पञ्चमी

When a word is connected to अन्य, आरात्, etc., पञ्चमी विभक्ति is to be used.

अन्य-आरात्-इतर-ऋते-दिक्शब्द-अञ्चूत्तरपद-आच्-आहि-युक्ते $^{7/1}$ । ~ पञ्चमी $^{1/1}$

1 word in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- अन्य-आरात्- इतर-ऋते-दिक्शब्द-अञ्चूत्तरपद-आच्-आहि-युक्ते 7/1 – अन्यःच आराच्च, ... (ID), तैः युक्तः अन्यारादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्तः (3T) signifying a word connected to these eight kinds of words; in सतिसप्तमी.

  1) अन्य (another, different)

     [K] अन्य इत्यर्थग्रहनम् । तेन पर्यायप्रयोगेऽपि भवति। Other words in the same meaning such as अन्य, भिन्न, अर्थान्तर, विलक्षण, have to be taken. [K] अन्यः $^{1/1}$ देवदत्तात् $^{5/1}$। Another person different from Devadatta.

  2) आरात् (near, far)

     [K] आराच्छब्दो दूरान्तिकार्थे वर्तते। तत्र "दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम् (2.3.34)"। इति प्राप्ते पञ्चमी विधीयते। The word आरात् is in the sense of far and near. In that sense, when षष्ठी is told by 2.3.34 दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम् ।, पञ्चमी is अपवाद. In this context, optional द्वितीया (as in "ज्ञानदातारम् आरात्") is told by 2.3.35 दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च ।. [K] आरात् ^{0} देवदत्तात् $^{5/1}$। Far from/near Devadatta.

  3) इतर (the opposite, counterpart)

     [K] इतर इति निर्दिश्यमानप्रतियोगी पदार्थ उच्यते। That which is opposite from what has been shown is told as इतर. [K] इतरः $^{1/1}$ देवदत्तात् $^{5/1}$। Other than Devadatta.

  4) ऋते (without, अव्ययम्)

     E.g., न हि भानादृते सत्त्वं नर्ते भानं चितोऽचितः । [K] ऋते ^{0} देवदत्तात् $^{5/1}$। Without Devadatta.

  5) दिक्-शब्द; words denoting direction

     [K] पूर्वः $^{1/1}$ ग्रामात् $^{5/1}$ पर्वतः $^{1/1}$। The mountain is east of the village. (This 5th case is commonly called दिग्योगे पञ्चमी.)

  6) अञ्चु-उत्तरपद; words having उत्तरपद derived from अञ्चु-धातु

     [K] प्राक् ^{0} ग्रामात् $^{5/1}$ । Before the village. [K] प्रत्यग् ^{0} ग्रामात् $^{5/1}$ । West of the village.

  7) आच्; आच्-प्रत्यय-ending word, viz., दक्षिणा and उत्तरा.

     आच् is a स्वार्थ-प्रत्यय enjoined by 5.3.36 दक्षिणादाच् । ~ सप्तमी-पञ्चमी-प्रथमाभ्यः अपञ्चम्याः

दिक्शब्देभ्यः दिग्-देश-कालेषु, suffixed after प्रातिपदिक "दक्षिण" with the 1st and the 7th case ending, without modifying the meaning. Sūtras 5.3.37 आहि च दूरे। and 5.3.38 उत्तराच्च । teach that when extra sense of far distance is added, आहि, as well as आच्, is suffixed to दक्षिण and also उत्तरा.

[K] दक्षिणा ^{0} ग्रामात् $^{5/1}$ । (सप्तमी) In south of the village. (प्रथमा) South of the village. (सप्तमी दूरे) in far south from the village. (प्रथमा दूरे) Far south from the village. [K] उत्तरा ^{0} ग्रामात् $^{5/1}$ । (सप्तमी दूरे) in far north from the village. (प्रथमा दूरे) Far north from the village.

8) आहि; आहि-प्रत्यय-ending word, viz., दक्षिणाहि and उत्तराहि.

As explained above, two words, दक्षिणाहि and उत्तराहि, made by 5.3.37 and 5.3.38.

[K] दक्षिणाहि ^{0} ग्रामात् $^{5/1}$ । (सप्तमी दूरे) in far south from the village. (प्रथमा दूरे) Far south from the village. उत्तराहि ^{0} ग्रामात् $^{5/1}$ । (सप्तमी दूरे) in far north from the village. (प्रथमा दूरे) Far north from the village.

- पञ्चमी 1/1 – From 2.3.28 अपादाने पञ्चमी।.

[P] "अन्य, आरात्, इतर, ऋते, दिक्शब्द, अञ्चूत्तरपद, आच्, आहि" इति ^{0} एतैः $^{3/3}$ योगे $^{7/1}$ पञ्चमी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

When there is a word connecting with अन्य, etc., after that word पञ्चमी विभक्ति is used.

[विधिसूत्रम्] 2.3.30 षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन ।

After a word connected to अतस्-अर्थ-प्रत्यय, षष्ठी विभक्ति is to be used.

षष्ठी $^{1/1}$ अतसर्थप्रत्ययेन $^{3/1}$ ।

2 words in the सूत्र; no अनुवृत्ति is required.

- षष्ठी 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as षष्ठी.
- अतसर्थप्रत्ययेन 3/1 – अतसः अर्थः अतसर्थः (6T)। अतसर्थे प्रत्ययः अतसर्थप्रत्ययः (7T) suffix whose meaning is of अतस्, तेन।. अतसुँच्-प्रत्यय is called अतस् here. The meaning of अतस्, अतसर्थ, is the 7th case, 5th case, and 1st case. प्रत्ययs having the same meaning of अतस्, अतसर्थ-प्रत्ययs, are taught in sūtras starting from 5.3.28 दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच्। to 5.3.41 विभाषाऽवरस्य।.

[P] अतसर्थप्रत्ययेन $^{3/1}$ युक्ते $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ॥

When there is a word connected to अतसुँच्-अर्थ-प्रत्यय, after that षष्ठी विभक्ति is used.

[P] दक्षिणतः ^{0} ग्रामस्य $^{6/1}$ । उत्तरतः ^{0} ग्रामस्य $^{6/1}$ ।

In the south of/From the south of/South of the village.

The word दक्षिणतः ends with अतसुँच्, taught by 5.3.28 दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच्।.

[P] पुरः ^{0} ग्रामस्य $^{6/1}$ ।

In front of the village.

The word पुरस् ends with असिँ, by 5.3.39 पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चैषाम्।.

[P] प्रस्तात् ^{0} ग्रामस्य $^{6/1}$ ।

In front of the village.

The word प्रस्तात् ends with अस्तातिँ, by 5.3.40 अस्ताति च।.

[P] उपरि ^{0} ग्रामस्य $^{6/1}$ । उपरिष्टात् ^{0} ग्रामस्य $^{6/1}$ ।

Top of the village.

The word उपरि and उपरिष्टात् are made by 5.3.31 उपर्युपरिष्टात् च।, as निपतन.

अतसुँच्-अर्थ-प्रत्ययs are taught in the following sūtras.

They are suffixed after दिक्शब्द to make अव्यय words.

[SK] दिक्शब्द इति पञ्चम्याः अपवादः ।

Being made of दिक्शब्द, all अतसुँच्-अर्थ-प्रत्यय-ending प्रातिपदिकs are included in "दिक्शब्द" of the sūtra 2.3.29 अन्यारादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते । ~ पञ्चमी. Thus 5th case (दिग्योगे पञ्चमी) is given to the word related to अतसुँच्-अर्थ-प्रत्यय-ending प्रातिपदिकs.

Then, 2.3.30 षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन । gives 6th case as an अपवाद to this 5th case.

However, among अतसुँच्-अर्थ-प्रत्यय-ending प्रातिपदिकs, अञ्चूत्तरपद, आच्, and आहि are given 5th case as पुरस्तादपावद by 2.3.29 अन्यारादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते । ~ पञ्चमी, and एनप् is given 2nd case as an अपवाद by 2.3.31 एनपा द्वितीया ।.

5.3.28	अतसुँच्	दक्षिणतः, उत्तरतः
5.3.29		परतः, परस्तात्, अवरतः, अवरस्तात्
5.3.30	(लुक्)	प्राक्, उदक्, etc. – the previous sūtra gives 5th case as अपवाद.
5.3.31	(निपतनम्)	उपरि, उपरिष्टात्
5.3.32	(निपतनम्)	पश्चात्
5.3.33		पश्च, पश्चा
5.3.34	आति	उत्तरात्, अधरात्, दक्षिणात्
5.3.35	एनप्	उत्तरेण, अधरेण, दक्षिणेन – the next sūtra gives 2nd case as अपवाद.
5.3.36	आच्	दक्षिणा – the previous sūtra gives 5th case as अपवाद.
5.3.37	आहि	दक्षिणाहि, दक्षिणा – the previous sūtra gives 5th case as अपवाद.
5.3.38		उत्तराहि, उत्तरा – same as above.
5.3.39	असिँ	पुरः, अधः, अवः
5.3.40	(अस्तातिँ)	पुरस्तात्, अधस्तात्
5.3.41		अवस्तात्, अवरस्तात्

[विधिसूत्रम्] 2.3.31 एनपा द्वितीया ।

After a word connected to एनप्-ending word, द्वितीया विभक्ति is to be used.

एनपा $^{3/1}$ द्वितीया $^{1/1}$ ।

2 words in the सूत्र; no अनुवृत्ति is required.

- एनपा 3/1 – एनप् is one of the अतसर्थ-प्रत्ययs, taught in 5.3.35 एनबन्यतरस्यामदूरेऽपञ्चम्याः।.
- द्वितीया 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as द्वितीया.

[P] एनप्-प्रत्यय-अन्तेन $^{3/1}$ योगे $^{7/1}$ द्वितीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ॥

When there is a word connected to a word ending with एनप्-प्रत्यय, after that word, द्वितीया विभक्ति is used.

[P] पूर्वेण $^{3/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ प्राप्ता $^{1/1}$ द्वितीया $^{1/1}$ विधीयते $^{III/1}$ ॥

By the previous sūtra, (एनप् being one of the अतसर्थ-प्रत्ययs) षष्ठी is told. However, द्वितीया is enjoined by this sūtra.

[P] दक्षिणेन ^{0} ग्रामम् $^{2/1}$ । उत्तरेण ^{0} ग्रामम् $^{2/1}$ ।

On the right side of, north side of the village.

[SK] एनपेति योगविभागात् षष्ठ्यपि । दक्षिणेन ग्रामं ग्रामस्य वा ।

Since षष्ठी is also seen in the usage, योगविभाग can be done to address both the cases.

[विधिसूत्रम्] 2.3.32 पृथग्विनानानाभिस्तृतीयाऽन्यतरस्याम् । ~ पञ्चमी

After a word connected to पृथक्, विना, or नाना, तृतीया and पञ्चमी विभक्ति are to be used.

पृथक्-विना-नानाभिः $^{3/3}$ तृतीया $^{1/1}$ अन्यतरस्याम् ^{0} । ~ पञ्चमी $^{1/1}$

3 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- पृथक्-विना-नानाभिः 3/1 – पृथक् (separate) च विना (without) च नाना (different from) च पृथक्-विना-नानाः (ID), तैः।.
- तृतीया 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as तृतीया.
- अन्यतरस्याम् 0 – तृतीया is optional. The other option is पञ्चमी by अनुवृत्ति.
- पञ्चमी 1/1 – From 2.3.28 अपादने पञ्चमी ।.

[P] पृथक् ^{0}, विना ^{0}, नाना ^{0} इति ^{0} एतैः $^{3/3}$ योगे $^{7/1}$ तृतीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ अन्यतरस्याम् ^{0} च ^{0} ॥

The word connected to पृथक्, विना, and नाना optionally takes विभक्ति termed तृतीया. The other option is पञ्चमी.

[P] पृथक् ^{0}, विना ^{0}, नाना ^{0} ग्रामेण $^{3/1}$, ग्रामात् $^{5/1}$ ।

Separate from, without, different from the village.

[विधिसूत्रम्] 2.3.33 करणे च स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयस्यासत्त्ववचनस्य ।

~ पञ्चमी तृतीया अनभिहिते

In the sense of undenoted करण-कारक also, after स्तोक, अल्प, कृच्छ्र, and कतिपय which are not in the sense of द्रव्य, तृतीया and पञ्चमी विभक्ति are used.

This is अपवाद to करणे तृतीया.

करणे $^{7/1}$ च ^{0} स्तोक-अल्प-कृच्छ्र-कतिपयस्य $^{6/1}$ असत्त्व-वचनस्य $^{6/1}$ । ~ पञ्चमी $^{1/1}$ तृतीया $^{1/1}$

4 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- करणे 7/1 – करण-कारक in विषयसप्तमी.
- च 0 – This brings तृतीया and पञ्चमी.
- स्तोक-अल्प-कृच्छ्र-कतिपयस्य 6/1 – स्तोकः (little, small) च अल्पः (little, small) च कृच्छ्रः (difficult, painful) च कतिपयः (some) च स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयम् (SD), तस्य।; पञ्चम्यर्थे षष्ठी.
- असत्त्व-वचनस्य 6/1 – न सत्त्ववचनम् असत्त्ववचनम् (6T), तस्य। not of the word denoting द्रव्य, substance; पञ्चम्यर्थे षष्ठी. [K] असत्त्ववचनस्य इति किम्? स्तोकेन विषेण हतः। If स्तोक, etc., words denote substance, करणे तृतीया is used, as in "He is killed by a small amount of poison."
- तृतीया 1/1 – From 2.3.32 पृथग्विनानानाभिस्तृतीयाऽन्यतरस्याम् ।.
- पञ्चमी 1/1 – From 2.3.28 अपादने पञ्चमी ।. सुप्-प्रत्यय termed as पञ्चमी.
- अनभिहिते 7/1 – From the अधिकारसूत्र 2.3.1 अनभिहिते।.

[P] स्तोक, अल्प, कृच्छ्र, कतिपय इति ^{0} एतेभ्यः $^{5/3}$ असत्त्ववचनेभ्यः $^{5/3}$ करणे $^{7/1}$ कारके $^{7/1}$ तृतीयापञ्चम्यौ $^{1/2}$ विभक्ती $^{1/2}$ भवतः $^{III/2}$॥

After these words - स्तोक, अल्प, कृच्छ्र, and कतिपय, which are not denoting द्रव्य, तृतीया and पञ्चमी विभक्ति are used in the sense of करण-कारक.

[P] स्तोकात् $^{5/1}$ मुक्तः $^{1/1}$, स्तोकेन $^{3/1}$ मुक्तः $^{1/1}$, ।

He is liberated with a little effort.

[विधिसूत्रम्] 2.3.34 दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम् । ~ पञ्चमी

After a word connected to words in the sense of दूर and अन्तिक, षष्ठी विभक्ति is optionally used. The other option is पञ्चमी.

दूरान्तिकार्थैः $^{3/3}$ षष्ठी $^{1/1}$ अन्यतरस्याम् ^{0} । ~ पञ्चमी $^{1/1}$

3 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- दूरान्तिकार्थैः 3/3 – दूरः च अन्तिकः च दूरान्तिकौ (ID), तौ अर्थौ येषां ते दूरान्तिकार्थाः (116B), तैः। with the words whose meanings are far and near. "योगे" should be supplied.
- षष्ठी 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as षष्ठी.
- अन्यतरस्याम् 0 – Optional. The other option is पञ्चमी by अनुवृत्ति
- पञ्चमी 1/1 – From 2.3.28 अपादने पञ्चमी ।.

[P] दूरार्थैः $^{3/3}$ अन्तिकार्थैः $^{3/3}$ = समीपार्थैः $^{3/3}$ शब्दैः $^{3/3}$ योगे $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ विकल्पेन ^{0} भवति $^{III/1}$ पक्षे $^{7/1}$ पञ्चमी $^{1/1}$ च ^{0}॥

When there is a word connected to words in the sense of far and near, optionally षष्ठी विभक्ति is used. The other option is पञ्चमी विभक्ति.

[P] दूरम् $^{2/1}$ ग्रामात् $^{5/1}$, दूरम् $^{2/1}$ ग्रामस्य $^{6/1}$। विप्रकृष्टम् $^{2/1}$ ग्रामात् $^{5/1}$, विप्रकृष्टम् $^{2/1}$ ग्रामस्य $^{6/1}$।

Far from the village.

[P] अन्तिकम् $^{2/1}$ ग्रामात् $^{5/1}$, अन्तिकम् $^{2/1}$ ग्रामस्य $^{6/1}$। समीपम् $^{2/1}$ ग्रामात् $^{5/1}$, समीपम् $^{2/1}$ ग्रामस्य $^{6/1}$।

Near the village.

This sūtra gives षष्ठी and पञ्चमी विभक्ति to the word connected to the words in the sense of दूर and अन्तिक, while the next sūtra gives द्वितीया, तृतीया and पञ्चमी विभक्ति to the words in the sense of दूर and अन्तिक.

[विधिसूत्रम्] 2.3.35 दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च । ~ तृतीया पञ्चमी

After a word in the sense of दूर and अन्तिक, द्वितीया as well as तृतीया and पञ्चमी विभक्ति is used.

दूरान्तिकार्थेभ्यः $^{5/3}$ द्वितीया $^{1/1}$ च ^{0} । ~ तृतीया $^{1/1}$ पञ्चमी $^{1/1}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- दूरान्तिकार्थेभ्यः 5/3 – दूरः च अन्तिकः च दूरान्तिकौ (ID), तौ अर्थौ येषां ते दूरान्तिकार्थाः (116B), तेभ्यः। after the words whose meanings are far and near.
- द्वितीया 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as द्वितीया.
- च 0 – This brings तृतीया and पञ्चमी.
- तृतीया 1/1 – From 2.3.32 पृथग्विनानानाभिस्तृतीयाऽन्यतरस्याम् ।.
- पञ्चमी 1/1 – From 2.3.28 अपादने पञ्चमी ।.

[K] दूरान्तिकार्थेभ्यः $^{5/3}$ शब्देभ्यः $^{5/3}$ द्वितीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$, चकारात् $^{5/1}$ तृतीया $^{1/1}$ पञ्चमी $^{1/1}$ अपि ^{0} समुच्चीयते $^{III/1}$॥

After the word in the sense of far and near, द्वितीया विभक्ति is used. By the word च, तृतीया and पञ्चमी are also brought.

[K] दूरम् $^{2/1}$ ग्रामस्य $^{6/1}$, दूरेण $^{3/1}$ ग्रामस्य $^{6/1}$, दूरात् $^{5/1}$ ग्रामस्य $^{6/1}$।

Far from the village.

(This should be possible – confirm – दूरम् $^{2/1}$ ग्रामात् $^{5/1}$, दूरेण $^{3/1}$ ग्रामात् $^{5/1}$, दूरात् $^{5/1}$ ग्रामात् $^{5/1}$।)

[K] प्रातिपदिकार्थे विधानम्। [B] तथाच प्रथमापवाद इति फलितम् ।

Here, द्वितीया, तृतीया and पञ्चमी विभक्तिs are given only in the sense of प्रातिपदिकार्थ of the words indicating दूर and अन्तिक. Thus this is अपवाद for प्रथमा given by 2.3.46 प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा।

[K] असत्त्ववचनग्रहणं च अनुवर्तते । सत्त्वशब्देभ्यो यथातथं विभक्तयो भवन्ति - दूरः पन्थाः, दूराय पथे देहि, दूरस्य पथः स्वम् ॥

दूरम् (far) and अन्तिक (near) are in असत्त्व sense. If they are used as adjective to सत्त्ववाचिन्s, thus they themselves become सत्त्ववाचिन्s, the विभक्ति is not restricted. Whatever the विभक्ति the noun takes, दूरम् and अन्तिक also take the same विभक्ति.

[विधिसूत्रम्] 2.3.36 सप्तम्यधिकरणे च । ~ दूरान्तिकार्थेभ्यः अनभिहिते

In the sense of अधिकरण-कारक which is undenoted, as well as after the words in the sense of far and near, सप्तमी विभक्ति is to be used.

This sūtra is introduced in LSK.

सप्तमी $^{1/1}$ अधिकरणे $^{7/1}$ च ^{0} । ~ दूरान्तिकार्थेभ्यः $^{5/3}$ अनभिहिते $^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- सप्तमी 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as सप्तमी.
- अधिकरणे 7/1 – अधिकरण-कारक defined in कारक section; in विषयसप्तमी.
- च 0 – This brings down दूरान्तिकार्थेभ्यः from the previous sūtra.
- अनभिहिते 7/1 – From अधिकार-सूत्र 2.3.1 अनभिहिते।. This qualifies अधिकरणे.

[P] अनभिहिते $^{7/1}$ अधिकरणे $^{7/1}$ सप्तमी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ चकारात् $^{5/1}$ दूरान्तिकार्थेभ्यः $^{5/3}$ च ^{0}॥

In the sense of undenoted अधिकरण-कारक, सप्तमी विभक्ति is used. By the word च, after the words in the sense of far and near also सप्तमी विभक्ति is used.

[P] कटे $^{7/1}$ आस्ते $^{III/1}$ ।

He sits on the mat.

[P] दूरे $^{7/1}$ ग्रामस्य $^{6/1}$, विप्रकृष्टे $^{7/1}$ ग्रामस्य $^{6/1}$ । अन्तिके $^{7/1}$ ग्रामस्य $^{6/1}$, अभ्याशे $^{7/1}$ ग्रामस्य $^{6/1}$ ॥

Far from the village. Near the village.

In this sense, like in the previous sūtra, the meaning of सप्तमी विभक्ति is only प्रातिपदिकार्थे.

(वार्त्तिकम्) निमित्तात् कर्मयोगे । ~ सप्तमी

सप्तमी विभक्ति is used after निमित्त (purpose, फल of the action) when there is an inherent connection between the कर्म (object of the action) and निमित्त.

निमित्तात्$^{5/1}$ कर्मयोगे$^{7/1}$ । ~ सप्तमी$^{1/1}$

2 words in the वार्त्तिक; 1 word as अनुवृत्ति

- निमित्तात्5/1 – After निमित्त = फल ; in दिग्योगे पञ्चमी.
- कर्मयोगे7/1 – कर्मकारकेन (with object of action) योगः समवायः (inherent connection); in विषयसप्तमी/सति सप्तमी, resulting in "when (निमित्त has) an inherent connection with object of the action".
- सप्तमी1/1 – Since this वार्त्तिक is under 2.3.36 सप्तम्यधिकरणे च।, सप्तमी is understood.

[SK] निमित्तम् इह फलम् । योगः संयोग-समवायात्मकः ।

[SK] चर्मणि$^{7/1}$ द्वीपिनम्$^{2/1}$ हन्ति$^{III/1}$ दन्तयोः$^{7/2}$ हन्ति$^{III/1}$ कुञ्जरम्$^{2/1}$ ।

केशेषु$^{7/3}$ चमरीम्$^{2/1}$ हन्ति$^{III/1}$ सीम्नि$^{7/1}$ पुष्कलकः$^{1/1}$ हतः$^{1/1}$ ॥ (इति भाष्यम्)

(A hunter) kills tiger for the skin. He kills elephant for its tusk. He kills Yak for the hair. Musk deer is killed for musk.

Here, चर्मन् (skin) is फल, and द्वीपिन् (tiger) is कर्म of हन् (to kill). Between the चर्मन् and द्वीपिन्, there is समवाय-सम्बन्ध, in which one thing should be present for another to exist. In this case, चर्मन् cannot exist without द्वीपिन्. In such case, 7th case is used after निमित्त.

This is अपवाद for हेतौ तृतीया.

[विधिसूत्रम्] 2.3.37 यस्य च भावेन भावलक्षणम् । ~ सप्तमी

By the action of something, the other action is indicated. After the word denoting that thing, सप्तमी विभक्ति is used.

यस्य $^{6/1}$ च ^{0} भावेन $^{3/1}$ भावलक्षणम् $^{1/1}$ । ~ सप्तमी $^{1/1}$

4 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- यस्य 6/1 – This relative pronoun corresponds to तस्मात्, which has to be supplied. The main clause should be: तस्मात् सप्तमी भवति।. सम्बन्धे षष्ठी to भावेन.
- च 0 – This word emphasises the action is perceived. [N] चकारोऽवधारणार्थः, प्रसिद्धैवेत्यर्थः। न हि स्वयमप्रसिद्धं परस्य लक्षणमुपपद्यते।.
- भावेन 3/1 – भाव here means क्रिया, action; in करणे तृतीया.
- भावलक्षणम् 1/1 – भावान्तरस्य लक्षणम्, indication of another action.
- सप्तमी 1/1 – From 2.3.36 सप्तम्यधिकरणे च।; this is विधि.

[P] यस्य $^{6/1}$ च ^{0} भावेन $^{3/1}$ = क्रियया $^{3/1}$ भावः $^{1/1}$ क्रियान्तरम् ^{0} लक्ष्यते $^{III/1}$, तस्मात् $^{5/1}$ सप्तमी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ॥

By the action of a thing, another action is indicated. After that सप्तमी विभक्ति is used.

[P] गोषु $^{7/3}$ दुह्यमानासु $^{7/3}$ गतः $^{1/1}$ ।

While the cows were milked, he went.

By the action (being milked) of the cows, another action (gone) is indicated. Thus गो and its qualifier, दुह्यमान, take 7th case.

[P] दुग्धासु $^{7/3}$ आगतः $^{1/1}$ ।

When the cows had been milked, he came.

[P] अग्निषु $^{7/3}$ हूयमानासु $^{7/3}$ गतः $^{1/1}$ ।

While Agni was being offered (ritual was going on), he went.

[P] हुतेसु $^{7/3}$ आगतः $^{1/1}$ ।

When the ritual was done, he came.

[विधिसूत्रम्] 2.3.38 षष्ठी चानादरे । ~ यस्य भावेन भावलक्षणम् सप्तमी

By the action of something, the other action is indicated. When there is a sense of disregarding, षष्ठी as well as सप्तमी विभक्ति is used.

षष्ठी $^{1/1}$ च ^{0} अनादरे $^{7/1}$ । ~ यस्य $^{6/1}$ च ^{0} भावेन $^{3/1}$ भावलक्षणम् $^{1/1}$

3 words in the सूत्र; 4 words as अनुवृत्ति

- षष्ठी 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as षष्ठी. This is विधि.
- च 0 – This brings down the whole context from the previous sūtra.
- अनादरे 7/1 – In the sense of disregarding.
- यस्य 6/1 – From 2.3.37 यस्य च भावेन भावलक्षणम् ।
- च 0 – From 2.3.37 यस्य च भावेन भावलक्षणम् ।
- भावेन 3/1 – From 2.3.37 यस्य च भावेन भावलक्षणम् ।
- भावलक्षणम् 1/1 – From 2.3.37 यस्य च भावेन भावलक्षणम् ।
- सप्तमी 1/1 – From 2.3.36 सप्तम्यधिकरणे च।; this is विधि.

[SK] अनादर-आधिक्ये $^{7/1}$ भावलक्षणे $^{7/1}$ षष्ठीसप्तम्यौ $^{1/2}$ स्तः $^{III/2}$ ॥

When there is extra meaning of disregard in indication of another action, षष्ठी and सप्तमी are used.

[P] यस्य $^{6/1}$ च ^{0} भावेन $^{3/1}$ क्रियया $^{3/1}$ क्रियान्तरम् ^{0} लक्ष्यते $^{III/1}$, ततः ^{0} अनादारे $^{7/1}$ गम्यमाने $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ चकारात् $^{5/1}$ सप्तमी $^{1/1}$ च ^{0}॥

By the action of something, another action is indicated. After that thing, when disregard is understood, षष्ठी विभक्ति is used. By च, सप्तमी विभक्ति is also used.

[P] रुदतः $^{6/1}$ प्राव्राजीत् $^{III/1}$, रुदति $^{7/1}$ प्राव्राजीत् $^{III/1}$ ।

Disregarding the crying (son), he renounced.

[विधिसूत्रम्] 2.3.39 स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च । ~ षष्ठी सप्तमी

After a word which is connected with स्वामिन्, ईश्वर, etc., षष्ठी and सप्तमी विभक्तिs are used.

स्वामि-ईश्वर-अधिपति-दायाद-साक्षि-प्रतिभू-प्रसूतै $^{3/3}$ च ^{0} । ~ सप्तमी $^{1/1}$ षष्ठी $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- स्वामि-ईश्वर-अधिपति-दायाद-साक्षि-प्रतिभू-प्रसूतै 3/3 – "युक्ते" is supplied.

  स्वामिन्, ईश्वर, अधिपति – possessor, master, ruler

  दायाद – heir, one who inherits

  साक्षिन् – witness

  प्रतिभू – bail bond

  प्रसूत – one who is born of
- च 0 – This brings षष्ठी as well as सप्तमी.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.38 षष्ठी चानादरे ।.
- सप्तमी 1/1 – From 2.3.36 सप्तम्यधिकरणे च।.

[P] एतैः $^{3/3}$ शब्दैः $^{3/3}$ योगे $^{7/1}$ षष्ठीसप्तम्यौ $^{1/2}$ विभक्ती $^{1/2}$ भवतः $^{III/2}$ ॥

When there is a word connected to these words, षष्ठी and सप्तमी विभक्तिs are used.

[SK] षष्ठ्याम् एव प्राप्तायां पाक्षिक-सप्तम्यर्थं वचनम् ॥

When only षष्ठी is प्राप्त, this sūtra gives optional सप्तमी विभक्ति.

[P] गवाम् $^{6/3}$ स्वामी $^{1/1}$, गोषु $^{7/3}$ स्वामी $^{1/1}$।

The owner of cows.

[विधिसूत्रम्] 2.3.40 आयुक्तकुशलाभ्यां चासेवायाम् । ~ षष्ठी सप्तमी

After a word connected to आयुक्त and कुशल, षष्ठी and सप्तमी विभक्तिs are used.

आयुक्तकुशलाभ्याम्$^{3/2}$ च^{0} आसेवायाम्$^{7/1}$ । ~ षष्ठी$^{1/1}$ सप्तमी$^{1/1}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- आयुक्त-कुशलाभ्याम् 3/2 – आयुक्तः (engaged, व्यापारितः) च कुशलः (skilled) च आयुक्तकुशलौ (ID), ताभ्याम् ।; "युक्ते" should be supplied to make the meaning "when there is a word connected to आयुक्त and कुशल".
- च 0 – This brings षष्ठी and सप्तमी.
- आसेवायाम् 7/1 – आसेवा = तात्पर्यम् commitment; in विषयसप्तमी.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.38 षष्ठी चानादरे ।.
- सप्तमी 1/1 – From 2.3.36 सप्तम्यधिकरणे च।.

[SK] आयुक्तः$^{1/1}$ कुशलः$^{1/1}$ वा^{0} हरिपूजने$^{7/1}$ हरिपूजनस्य$^{6/1}$ वा^{0} ।

He is engaged, or skilled, in worshipping Viṣṇu.

[SK] आसेवायाम् किम्? आयुक्तः (ईषद्युक्तः) गौः शकटे ।

Why आसेवायाम् (in the sense of commitment) is told? – "The cow is slightly yoked to the cart." In this sentence, this sūtra is not applicable and only अधिकरणे सप्तमी is used.

[विधिसूत्रम्] 2.3.41 यतश्च निर्धारणम् । ~ षष्ठी सप्तमी

From which group specification is made, after that षष्ठी and सप्तमी विभक्तिs are used.

यतः ^{0} च ^{0} निर्धारणम् $^{1/1}$ । ~ षष्ठी $^{1/1}$ सप्तमी $^{1/1}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- यतः 0 – From which group. This corresponds to "तस्मात्, after that" विभक्ति is used.
- च 0 – This brings षष्ठी and सप्तमी.
- निर्धारणम् 1/1 – separating one thing from a group.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.38 षष्ठी चानादरे ।.
- सप्तमी 1/1 – From 2.3.36 सप्तम्यधिकरणे च।.

[P] यतः ^{0} = यस्मात् $^{5/1}$ निर्धारणम् $^{1/1}$ (जाति-गुण-क्रियाभिः $^{3/3}$ समुदायात् $^{5/1}$ एकस्य $^{6/1}$ पृथक्करणम् $^{1/1}$) भवति $^{III/1}$, तस्मात् $^{5/1}$ षष्ठीसप्तम्यौ $^{1/2}$ विभक्ती $^{1/2}$ भवतः $^{III/2}$ ।

Out of which group, specification, or separation, of one thing by class, attribute, or action is made, after that word, 6th case or 7th case is used.

[P] By जाति – मनुष्यानाम् $^{6/3}$/मनुष्येषु $^{7/3}$ क्षत्रियः $^{1/1}$ शूरतमः $^{1/1}$ ।

Among people, Kṣatriya is the bravest.

[P] By गुण – गवाम् $^{6/3}$/गोषु $^{7/3}$ कृष्णा $^{1/1}$ सम्पन्न-क्षीरतमा $^{1/1}$ ।

Among cows, the black one is the most milk-yielding.

[P] By क्रिया – गच्छताम् $^{6/3}$/गच्छत्सु $^{7/3}$ धावन् $^{1/1}$ शीघ्रः $^{1/1}$ ।

Among those which are moving, the running one is the quickest.

[SK] जाति-गुण-क्रिया-संज्ञाभिः $^{3/3}$ । छात्राणाम् $^{6/3}$/छात्रेषु $^{7/3}$ मैत्रः $^{1/1}$ पटुः $^{1/1}$ ।

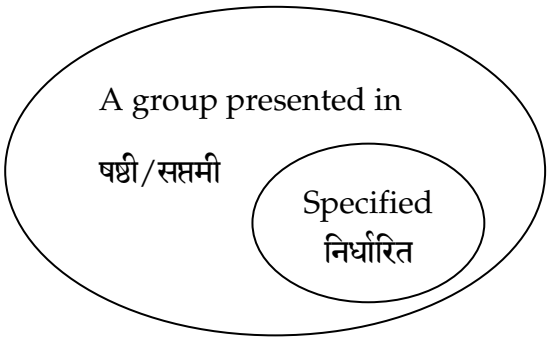

[विधिसूत्रम्] 2.3.42 विभक्ते पञ्चमी । ~ यतः निर्धारणम्

From which group specification is made, when difference is intended, after that पञ्चमी विभक्त is used.

विभक्ते $^{7/1}$ पञ्चमी $^{1/1}$ । ~ यतः ^{0} निर्धारणम् $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- विभक्ते 7/1 – Difference, भेद; in विषयसप्तमी.
- पञ्चमी 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as पञ्चमी.
- यतः 0 – From which.
- निर्धारणम् 1/1 – separating one thing from a group.

[P] यस्मात् $^{5/1}$ निर्धारणे $^{7/1}$ विभागे $^{7/1}$ भवति $^{III/1}$, तत्र ^{0} पञ्चमी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ ।

Out of which, there is a word in the sense of differentiation, in that sense, पञ्चमी विभक्त is used.

[P] माथुराः $^{1/3}$ पाटलिपुत्रकेभ्यः $^{5/3}$ सुकुमारतराः $^{1/3}$ ।

People in Mathura are more delicate than those in Pātaliputra.

[P] माथुराः $^{1/3}$ पाटलिपुत्रकेभ्यः $^{5/3}$ आढ्यतराः $^{1/3}$ ।

People in Mathura are richer than those in Pātaliputra.

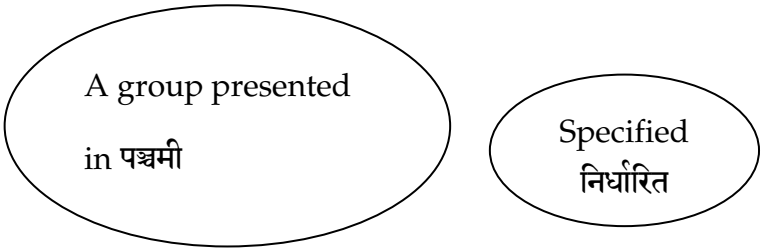

[विधिसूत्रम्] 2.3.43 साधुनिपुणाभ्यामर्चायां सप्तम्यप्रतेः ।

When there is a word connected to साधु or निपुण, in the sense of worship, after that word सप्तमी विभक्ति is used, if the word प्रति is not in use.

साधु-निपुणाभ्याम्$^{3/2}$ अर्चायाम्$^{7/1}$ सप्तमी$^{1/1}$ अप्रतेः$^{6/1}$।

4 words in the सूत्र, no word is needed as अनुवृत्ति.

- साधु-निपुणाभ्याम् 3/2 – साधुः (good) च निपुणः (skilled) च साधुनिपुणौ (ID), ताभ्याम्।; "युक्ते" has to be supplied.
- अर्चायाम् 7/1 – अर्चा (honouring); in सतिसप्तमी.
- सप्तमी 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as सप्तमी.
- अप्रतेः 6/1 – न प्रति इति अप्रति, तस्य।; "प्रयोगः" needs to be supplied, resulting in "अप्रतेः प्रयोगे, when the word प्रति is not used"

[P] अर्चायाम्$^{7/1}$ = सत्कारे$^{7/1}$ गम्यमाने$^{7/1}$ साधु-निपुण-शब्दाभ्याम्$^{3/2}$ योगे$^{7/1}$ सप्तमी$^{1/1}$ विभक्तिः$^{1/1}$ भवति$^{III/1}$, न^{0} चेत्^{0} प्रतेः$^{6/1}$ प्रयोगः$^{1/1}$ भवेत्$^{III/1}$।

When the sense of honouring is understood, when there is a word connected to साधु or निपुण, after that word, सप्तमी विभक्ति is used, if the word प्रति is not used.

[P] मातरि$^{7/1}$ साधुः$^{1/1}$ ।

He is good towards mother.

[K] अर्चायाम् इति किम्? साधुः भृत्यः राज्ञः$^{6/1}$ । तत्त्वकथने$^{7/1}$ (सप्तमी$^{1/1}$) न^{0} भवति$^{III/1}$ ।

Why अर्चायाम् is told? – He is a good servant of the king. In the sense of telling a fact, सप्तमी विभक्ति is not used.

[K] अप्रतेः इति किम्? साधुः मातरम्$^{2/1}$ प्रति ।

Why अप्रतेः is told? – He is good towards the mother. Since प्रति is used, द्वितीया विभक्ति is used by 1.4.90 क्षणेत्थम्भूताख्यानभाग-वीप्सासु प्रति-पर्यनवः ।.

[विधिसूत्रम्] 2.3.44 प्रसितोत्सुकाभ्यां तृतीया च । ~ सप्तमी

When there is a word connected to प्रसित or उत्सुक, after that word तृतीया as well as सप्तमी विभक्ति is used.

प्रसित-उत्सुकाभ्याम् $^{3/2}$ तृतीया $^{1/1}$ च ^{0} । ~ सप्तमी $^{1/1}$

3 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- प्रसित-उत्सुकाभ्याम् 3/2 – प्रसितः (devoted) च उत्सुकः (striving for) च प्रसितोत्सुकौ (ID), ताभ्याम्; "युक्ते" is supplied. "When there is a word connected to प्रसित or उत्सुक"
- तृतीया 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as तृतीया.
- च 0 – This brings सप्तमी from the previous sūtra.
- सप्तमी 1/1 – From 2.3.43 साधुनिपुणाभ्यामर्चायां सप्तम्यप्रतेः ।.

[P] प्रसितः $^{1/1}$ उत्सुकः $^{1/1}$ इति ^{0} एताभ्याम् $^{3/2}$ शब्दाभ्याम् $^{3/2}$ योगे $^{7/1}$ तृतीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$, चकारात् $^{5/1}$ सप्तमी $^{1/1}$ च ^{0} ।

When there is a word connected with प्रसित or उत्सुक, तृतीया विभक्ति is used. By the चकार, सप्तमी विभक्ति is also used.

[SK] प्रसितः $^{1/1}$ उत्सुकः $^{1/1}$ हरिणा $^{3/1}$ हरौ $^{7/1}$ वा ^{0} ।

He is devoted/committed to हरि.

[विधिसूत्रम्] 2.3.45 नक्षत्रे च लुपि । ~ तृतीया सप्तमी

When there is a word denoting नक्षत्र with लुप्-elision, after that word तृतीया and सप्तमी विभक्तिs are used.

नक्षत्रे $^{7/1}$ च ^{0} लुपि $^{7/1}$ । ~ तृतीया $^{1/1}$ सप्तमी $^{1/1}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- नक्षत्रे 7/1 – A word denoting constellation; in सतिसप्तमी.
- च 0 – This brings तृतीया and सप्तमी.
- लुपि 7/1 – A word having लुप्-elision. This is adjective to नक्षत्रे. By 4.2.3 नक्षत्रेण युक्तः कालः।, तद्धितप्रत्यय is enjoined after नक्षत्रविशेषवाचिन् to denote a time related to that नक्षत्र. E.g., पुष्येण युक्तम् अहः (a morning connected to पुष्य-नक्षत्र) पौषम् ।; पुष्येण युक्ता रात्रिः (a night connected to पुष्य-नक्षत्र) पौषी।. When time is not specified, there is लुप् elision by 4.2.4 लुबविशेषे ।. E.g., अद्य पुष्यः।
- तृतीया 1/1 – From 2.3.44 प्रसितोत्सुकाभ्यां तृतीया च ।.
- सप्तमी 1/1 – From 2.3.43 साधुनिपुणाभ्यामर्चायां सप्तम्यप्रतेः ।.

[P] लुबन्तात् $^{5/1}$ नक्षत्रशब्दात् $^{5/1}$ तृतीयासप्तम्यौ $^{1/2}$ विभक्ती $^{1/2}$ भवतः $^{III/2}$ ।

After a word denoting नक्षत्र, which ends with लुप्, तृतीया and सप्तमी are used.

[P] पुष्येण $^{3/1}$ पुष्ये $^{7/1}$ पायसम् $^{2/1}$ अश्नीयात् $^{III/1}$ ।

On the day associated to पुष्य नक्षत्र, one may eat पायस.

पुष्येन युक्तम् अहः पौषम् ।

पुष्य + टा + अण्	4.2.3 नक्षत्रेण युक्तः कालः । ~ अण् (denotes the time associated with नक्षत्र)
पुष्य + अ	2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्
पौष्य + अ	7.2.117 तद्धितेष्वचामादेः । ~ वृद्धिः ञ्णिति अङ्गस्य
पौष् + अ	(वा०) तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणी यलोपः ।

अद्य पुष्यः।

पुष्य + टा + अण्	4.2.3 नक्षत्रेण युक्तः कालः ।
पुष्य	4.2.4 लुबविशेषे । (लुप्-elision of अण् when the time is not a part of day)

[विधिसूत्रम्] 2.3.46 प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा ।

When the sense is to show only 1) the meaning of प्रातिपदिक, 2) the gender along with the meaning of प्रातिपदिक, 3) measurement, or 4) number, after the word showing those senses प्रथमा is used.

This sūtra is introduced in LSK. See for details in the LSK section.

प्रातिपदिकार्थ-लिङ्ग-परिमाण-वचन-मात्रे $^{7/1}$ प्रथमा $^{1/1}$ ।

2 words in the सूत्र, no word is required as अनुवृत्ति.

- प्रातिपदिकार्थ-लिङ्ग-परिमाण-वचन-मात्रे 7/1 – प्रतिपादिकस्य अर्थः प्रातिपदिकार्थः (6T)। प्रातिपदिकार्थः च लिङ्गः च परिमाणं च वचनं च प्रातिपदिकार्थ-लिङ्ग-परिमाण-वचनम् (SD)। प्रातिपदिकार्थ-लिङ्ग-परिमाण-वचनम् च अदः मात्रं च प्रातिपदिकार्थ-लिङ्ग-परिमाण-वचन-मात्रम् (KT), तस्मिन् । मात्र is connected to each word by the परिभाषा "द्वन्द्वान्ते श्रूयमाणं पदं प्रत्येकम् अभिसम्बध्यते"; in विषयसप्तमी.
- प्रथमा 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as प्रथमा.

Table 5: Summary of the sūtra 2.3.46 प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा ।

	प्रथमा विभक्ति is used:	Type of प्रातिपदिक	example
1)	प्रातिपदिकार्थ-मात्रे – Only for showing the meaning of प्रातिपदिक	अलिङ्ग – उच्चैस्, नीचैश्	उच्चैः, नीचैः,
		नियतलिङ्ग-प्रातिपदिक – कृष्ण, श्री, ज्ञान	कृष्णः, श्रीः, ज्ञानम्
2)	लिङ्गमात्र-आधिक्ये [9] – Only for showing the लिङ्ग (gender) of प्रातिपदिक, in addition to the meaning of प्रातिपदिक	अनियतलिङ्ग-प्रातिपदिक ex. तट	तटः, तटी, तटम्
3)	परिमाण-मात्रे – Only for showing that the प्रातिपदिक is a unit of measurement, परिमाण-सामन्य (जातौ एकवचनम्)	परिमाण-विशेष ex. द्रोण, खारी, आढकम्	द्रोणः व्रीहिः One droṇa of barley[10]
4)	वचन-मात्रे – Only for showing the number of the प्रातिपदिक.	सङ्ख्या ex. एक, द्वि, बहु	एकः, द्वौ, बहवः [11]

[9] आधिक्य is in कौमुदीग्रन्थकारs' opinion only. काशिककारs take लिङ्गमात्रे.

[10] द्रोण (परिमाणविशेष) + सु (परिमाणसामन्य, परिच्छेदक), व्रीहि (परिच्छेद्यविशेष) + सु (परिच्छेद्य)

[11] Since एकत्व, द्वित्व, and बहुत्व are already conveyed by the प्रातिपदिक, वचन aspect in सुप् becomes meaningless. To avoid this, this sūtra enjoins the meaning of प्रथमा to have वचन again.

[विधिसूत्रम्] 2.3.47 सम्बोधने च । ~ प्रथमा

प्रथमा विभक्ति is also used in addressing.

This sūtra is introduced in LSK.

सम्बोधने $^{7/1}$ च ^{0} । ~ प्रथमा $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- सम्बोधने 7/1 – When the addressing of somebody is added to the meaning of प्रातिपदिक.
- च 0 – This is to connect with the context of the previous sūtra. In addition to प्रातिपदिकार्थे, when सम्बोधन is meant, प्रथमा is used.
- प्रथमा 1/1 – From 2.3.46 प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा ।.

[K] आभिमुख्यकरणम्, तदधिके प्रातिपदिकार्थे प्रथमा न प्राप्नोति इति वचनम् आरभ्यते।

In addition to the meaning of प्रातिपदिक, in the sense of getting somebody's attention, प्रथमा is not yet applicable. Thus this sūtra is taught.

[K] सम्बोधने $^{7/1}$ च ^{0} प्रथमा $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

(In addition to प्रातिपदिकार्थे,) in the sense of सम्बोधन also, प्रथमा विभक्ति is used.

[P] हे देवदत्त $^{S/1}$ । हे देवदत्तौ $^{S/2}$ । हे देवदत्ताः $^{S/3}$ ।

[संज्ञासूत्रम्] 2.3.48 साऽमन्त्रितम् । ~ सम्बोधने प्रथमा

प्रथमा विभक्ति in the sense of सम्बोधन is termed आमन्त्रित.

सा $^{1/1}$ आमन्त्रितम् $^{1/1}$ । ~ सम्बोधने $^{7/1}$ प्रथमा $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- सा 1/1 – This word is referring to the प्रथमा in सम्बोधन as told in the previous sūtra. This is संज्ञी.
- आमन्त्रितम् 1/1 – This is संज्ञा.
- सम्बोधने 7/1 – From 2.3.47 सम्बोधने च ।
- प्रथमा 1/1 – From 2.3.46 प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा ।.

[P] सा $^{1/1}$ इति ^{0} अनेन $^{3/1}$ सम्बोधने $^{7/1}$ या $^{1/1}$ प्रथमा $^{1/1}$ सा $^{1/1}$ निर्दिश्यते $^{III/1}$ ॥

By the pronoun "सा", प्रथमा विभक्ति in सम्बोधन is referred to.

[P] सम्बोधने $^{7/1}$ या $^{1/1}$ प्रथमा $^{1/1}$ तदन्तम् $^{1/1}$ शब्दरूपम् $^{1/1}$ आमन्त्रित-संज्ञम् $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

The word ending with प्रथमा विभक्ति in सम्बोधन is termed आमन्त्रित.

[P] अग्ने $^{S/1}$ ।

प्रातिपदिक अग्नि is suffixed with प्रथमा विभक्ति in सम्बोधन. Thus this word "अग्ने" is termed आमन्त्रित.

The उदात्त of the first vowel is an example of संज्ञा-प्रदेश of आमन्त्रित by 6.1.195 आमन्त्रितस्य च । ~ आदिः उदातः.

Another example of संज्ञा-प्रदेश of आमन्त्रित is a section starting from 8.1.72 आमन्त्रितं पूर्वम् अविद्यमानवत्।.

[संज्ञासूत्रम्] 2.3.49 एकवचनं सम्बुद्धिः । ~ सम्बोधने प्रथमयाः

एकवचन of प्रथमा विभक्ति in the sense of सम्बोधन is termed सम्बुद्धि.

एकवचनम्$^{1/1}$ सम्बुद्धिः$^{1/1}$ । ~ सम्बोधने$^{7/1}$ प्रथमयाः$^{6/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- एकवचनम् 1/1 – एकवचनम् by 1.4.103 सुपः । ~ त्रीणि त्रीणि एकवचनद्विवचनबहुवचनानि एकशः. This is संज्ञी.
- सम्बुद्धिः 1/1 – This is संज्ञा.
- सम्बोधने 7/1 – From 2.3.47 सम्बोधने च ।
- प्रथमयाः 6/1 – From 2.3.46 प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा ।. विभक्ति-विपरिणाम to निर्धारणे षष्ठी to एकवचनम् is required, resulting "एकवचन of प्रथमा".

[P] आमन्त्रितप्रथमाविभक्तेः$^{6/1}$ यद्$^{1/1}$ एकवचनम्$^{1/1}$ तत्$^{1/1}$ सम्बुद्धिसंज्ञकम्$^{1/1}$ भवति$^{III/1}$ ।

एकवचन of प्रथमा विभक्ति termed आमन्त्रित is termed सम्बुद्धि.

[P] अग्ने$^{S/1}$ । वायो$^{S/1}$ । देवदत्त$^{S/1}$ ।

संज्ञाप्रदेश are seen in 7.3.108 ह्रस्वस्य गुणः । ~ सम्बुद्धौ and 6.1.69 एङ्ह्रस्वात् सम्बुद्धेः।.

[विधिसूत्रम्] 2.3.50 षष्ठी शेषे ।

In the sense of whatever has not been said so far, षष्ठी विभक्ति is used.

This sūtra is introduced in LSK.

षष्ठी $^{1/1}$ शेषे $^{7/1}$ ।

2 words in the सूत्र; no अनुवृत्ति is required.

- षष्ठी 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as षष्ठी. This is विधि.
- शेषे 7/1 – In the sense of शेष. [B] उक्तादन्यः शेषः। So far, from 2.3.1 to 2.3.49, कारक and प्रातिपदिकार्थ have been told as the meaning of विभक्ति. Other than that, any relationship, सम्बन्ध, such as relationship in the form of possessor-possession. [B] स्वस्वामिभावादिसंबन्धः।

शेषे षष्ठी are anything other than कारक-विभक्तिः and प्रातिपदिकार्थे प्रथमा विभक्तिः. उपपद-विभक्तिs are अपवाद to शेषे षष्ठी.

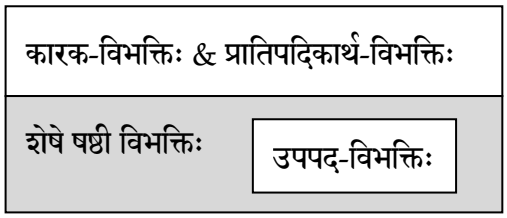

[P] कर्मादीनि $^{1/3}$ कारकाणि $^{1/3}$ प्रातिपदिकार्थः $^{1/1}$ च ^{0} यत्र ^{0} न ^{0} विवक्ष्यन्ते $^{III/3}$ सः $^{1/1}$ शेषः $^{1/1}$ ।

शेष here means that in which कारकs, such as कर्म, and प्रातिपदिकार्थ are not intended.

[P] शेषे $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

In the sense of शेष (the meaning other than कारक and प्रातिपदिकार्थ), षष्ठी विभक्ति is used.

[P] राज्ञः $^{6/1}$ पुरुषः $^{1/1}$ ।

A person belonging to a king. Here, स्व-स्वामि-सम्बन्ध (possessor-possession relationship), or स्वामि-भृत्य-सम्बन्ध (master-subordinate relationship) is seen.

[P] कार्पासस्य $^{6/1}$ वस्त्रम् $^{1/1}$ ।

Garment made of cotton. प्रकृति-विकार-सम्बन्ध Cause-effect relationship can be seen.

[P] वृक्षस्य $^{6/1}$ शाखा $^{1/1}$ ।

Branch of a tree. अवयव-अवयवि-सम्बन्ध Part-whole relationship.

Table 6: Overview of the section starting from 2.3.50 शेषे षष्ठी

sūtra #	Type of षष्ठी
2.3.50	शेषे षष्ठी
2.3.51 ~ 57	प्रपञ्चन of शेषे षष्ठी
2.3.58 ~ 63	कारकषष्ठी
2.3.64	प्रपञ्चन of शेषे षष्ठी
2.3.65 ~ 71	कारकषष्ठी known as कृद्योगे षष्ठी, which is used in the sense of कारक of धातु ending with certain कृत्-प्रत्ययs.
2.3.72, 73	प्रपञ्चन of शेषे षष्ठी

The purpose of laying out the प्रपञ्चन of शेषे षष्ठी, elaboration of particular cases of शेषे षष्ठी, is to prohibit the षष्ठी-ending word to be compounded by 2.2.8 षष्ठी। ~ समासे. This is taught by (वा.) प्रतिपदविधाना षष्ठी न समस्यते। under 2.2.10 न निर्धारणे । ~ षष्ठी समासे.

This वार्त्तिक teaches that a word ending with प्रतिपदविधाना षष्ठी, the षष्ठी specified by these sūtras showing प्रपञ्चन of शेषे षष्ठी, cannot be compounded by 2.2.8 षष्ठी।.

Thus, षष्ठी-ending words seen in the examples of sūtras showing प्रपञ्चन of शेषे षष्ठी cannot be compounded and they are also examples of that वार्त्तिक.

[विधिसूत्रम्] 2.3.51 ज्ञोऽविदर्थस्य करणे । ~ षष्ठी शेषे

In the sense of करण-कारक of ज्ञा-धातु which is not in the sense of knowing, षष्ठी विभक्ति is used, if that करण-कारक is intended to be told as शेष.

ज्ञः $^{6/1}$ अविद्-अर्थस्य $^{6/1}$ करणे $^{7/1}$ । ~ षष्ठी $^{1/1}$ शेषे $^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- ज्ञः 6/1 – प्रतिपदिक is ज्ञा; अनुकरण of ज्ञा-धातु; in सम्बन्धषष्ठी to करणे.
- अविद्-अर्थस्य 6/1 – विद् अर्थः यस्य सः विदर्थः (116B) the one whose meaning is knowing, न विदर्थः अविदर्थः (NT), यस्य।; adjective to ज्ञः. Together results in "ज्ञा-धातु not in the sense of knowing". ज्ञा can be to engage, etc.
- करणे 7/1 – करण-कारक. When करण is not विवक्षित, instead of करणे तृतीया, षष्ठी is used.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।
- शेषे 7/1 – Not in the sense of कारक. If करण-कारक is intended, करणे तृतीया will be used.

[P] अविदर्थस्य $^{6/1}$ = अज्ञानार्थस्य $^{6/1}$ ज्ञाधातोः $^{6/1}$ करणे $^{7/1}$ कारके $^{7/1}$ शेषत्वेन $^{3/1}$ विवक्षिते $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

When करण कारक of ज्ञा धातु not in the sense of knowing, is not intended to be told as कारक, शेषे षष्ठी is used.

[P] सर्पिषः $^{6/1}$ जानीते $^{III/1}$ ।

(He) is engaged (in ritual accomplished) with ghee.

[P] मधुनः $^{6/1}$ जानीते $^{III/1}$ ।

(He) is engaged (in ritual accomplished) with honey.

[SK] सर्पिषः $^{6/1}$ ज्ञानम् $^{1/1}$ (=प्रवृत्तिः)।

Engagement (in ritual) using ghee.

[B] 'षष्ठी शेषे' इति सिद्धेऽपिप्रतिपदविधाना षष्ठी न समस्यतें इत्येतदर्थं वचनम् ।

These two words (सर्पिषः $^{6/1}$ and ज्ञानम् $^{1/1}$) cannot be compounded by 2.2.8 शेषे षष्ठी। because of (वा.) प्रतिपदविधाना षष्ठी न समस्यते।.

[विधिसूत्रम्] 2.3.52 अधीगर्थदयेशां कर्मणि । ~ षष्ठी शेषे

In the sense of कर्म-कारक of धातु whose meaning is to remember, or of दय् and ईश् धातु, षष्ठी विभक्ति is used, when that कारक is intended to be told as शेष.

अधीग्-अर्थ-दय-ईशाम् $^{6/3}$ कर्मणि $^{7/1}$ । ~ षष्ठी $^{1/1}$ शेषे $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- अधीग्-अर्थ-दय-ईशाम् 6/3 – अधि + इक् to remember; अधीगर्थाः स्मरणार्थाः धातवः।, दय् दानगतिरक्षणेषु to give, move, protect, ईश् ऐश्वर्ये to have power.
- कर्मणि 7/1 – कर्म-कारक in विषयसप्तमी.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।
- शेषे 7/1 – When कारक is not विवक्षित. If कर्म-कारक is विवक्षित, कर्मणि द्वितीया will be used.

[P] अधीगर्थः $^{1/1}$ = स्मरणार्थकः $^{1/1}$, दयः $^{1/1}$, ईशः $^{1/1}$ इति ^{0} एतेषाम् $^{6/3}$ धातूनाम् $^{6/3}$ शेषे $^{7/1}$ विवक्षिते $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

When कर्म कारक of धातु in the sense of स्मरण, and of दय् and ईश् धातु, is not intended to be told as कारक, शेषे षष्ठी is used.

[P] मातुः $^{6/1}$ स्मरणम् $^{1/1}$ ।

Remembering mother.

[P] सर्पिषः $^{6/1}$ दयनम् $^{1/1}$ ।

Giving of ghee.

[P] सर्पिषः $^{6/1}$ ईशनम् $^{1/1}$ ।

Having control over ghee.

[B] इदमपि समासनिषेधार्थमेव ।

This is also for preventing समास by 2.2.8 शेषे षष्ठी। as told in (वा.) प्रतिपदविधाना षष्ठी न समस्यते।.

[विधिसूत्रम्] 2.3.53 कृञः प्रतियत्ने । ~ कर्मणि षष्ठी शेषे

In the sense of कर्म-कारक of कृ-धातु whose meaning is प्रतियत्न (गुणाधान , giving a new quality), षष्ठी विभक्ति is used, if that कारक is intended to be told as शेष.

कृञः $^{6/1}$ प्रतियत्ने $^{7/1}$ । ~ कर्मणि $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ शेषे $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- कृञः 6/1 – Of डुकृञ् करणे धातु.
- प्रतियत्ने 7/1 – The धातु is in the sense of गुणाधान (giving a new quality).
- कर्मणि 7/1 – From 2.3.52 अधीगर्थदयेशां कर्मणि ।.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।
- शेषे 7/1 – When कारक is not विवक्षित. If कर्म-कारक is विवक्षित, कर्मणि द्वितीया will be used.

[P] कृञः $^{6/1}$ धातोः $^{6/1}$ कर्मणि $^{7/1}$ कारके $^{7/1}$ शेषत्वेन $^{3/1}$ विवक्षिते $^{7/1}$ प्रतियत्ने $^{7/1}$ गम्यमाने $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

When कर्म कारक of कृ धातु is not intended to be told as कारक, and प्रतियत्न is understood, शेषे षष्ठी is used.

[P] एधः $^{1/1}$ दकस्य $^{6/1}$ उपस्कुरुते $^{III/1}$ ।

The fuel wood gives (quality of heat) to water.

उप + कृ to prepare, furnish, add, adorn, etc.

[विधिसूत्रम्] 2.3.54 रुजार्थानां भाववचनानामज्वरेः । ~ कर्मणि षष्ठी शेषे

In the sense of कर्म-कारक of धातुs, whose meaning is "to afflict", and having भावे कृत्-प्रत्यय-ending word as its कर्ता, षष्ठी विभक्ति is used, if that कारक is intended to be told as शेष.

रुजार्थानाम्$^{6/3}$ भाव-वचनानाम्$^{6/3}$ अज्वरेः$^{6/1}$ । ~ कर्मणि$^{7/1}$ षष्ठी$^{1/1}$ शेषे$^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- रुजार्थानाम्6/3 – रुजा (pain) अर्थः येषां ते रुजार्थाः (116B) धातवः, तेषाम्।; of धातुs whose meaning is "to afflict, to cause pain, to break"
- भाव-वचनानाम्6/3 – भावः वचनः = कर्ता येषां ते (116B) धातवः, तेषाम्।; of धातुs whose agent is abstract noun. Abstract noun here means a word ending with कृत्-प्रत्यय denoting भाव, such as घञ्, ल्युट्, क्तिन्, etc. E.g., रोगः रुजति।
- अज्वरेः 6/1 – न ज्वरिः अज्वरिः (NT), तस्य।; Not of ज्वल्-धातु; in सम्बन्धे षष्ठी to कर्मणि.
- कर्मणि7/1 – From 2.3.52 अधीगर्थदयेशां कर्मणि ।.
- षष्ठी1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।
- शेषे7/1 – When कारक is not विवक्षित. If कर्म-कारक is विवक्षित, कर्मणि द्वितीया will be used.

[P] भाव-वचनानाम्$^{6/3}$ = भावकर्तृकाणम्$^{6/3}$ रुजार्थानाम्$^{6/3}$ धातूनाम्$^{6/3}$ ज्वरवर्जितानाम्$^{6/3}$ कर्मणि$^{7/1}$ कारके$^{7/1}$ शेषे$^{7/1}$ विवक्षिते$^{7/1}$ षष्ठी$^{1/1}$ विभक्तिः$^{1/1}$ भवति$^{III/1}$।

In the sense of undenoted कर्म-कारक of धातुs other than ज्वर्, whose meaning is रुजा (pain) and having भाव-प्रत्यय-ending word as its कर्ता, when कारक is not intended, शेषे षष्ठी is used.

[P] चौरस्य$^{6/1}$ रुजति$^{III/1}$ रोगः$^{1/1}$ । चौरस्य$^{6/1}$ आमयति$^{III/1}$ आमयः$^{1/1}$ ।

The disease afflicts the thief.

[K] भाववचनानाम् इति किम्? नदी कूलानि रुजति।

Why is भाववचनानाम् told? – The river breaks the banks.

The agent of रुज्-धातु is not भाव-प्रत्यय-ending word.

[K] अज्वरेः इति किम्? चौरम्$^{2/1}$ ज्वरयति$^{III/1}$ ज्वरः$^{1/1}$।

Why is अज्वरेः told? – The fever afflicts the thief.

Since ज्वर् is used, instead of षष्ठी, कर्मणि द्वितीया (2.3.2) is used.

[विधिसूत्रम्] 2.3.55 आशिषि नाथः । ~ कर्मणि षष्ठी शेषे

In the sense of कर्म-कारक of नाथ्-धातु having the meaning of आशिस् (hope), षष्ठी विभक्ति is used, if that कारक is intended to be told as शेष.

आशिषि $^{7/1}$ नाथः $^{6/1}$ । ~ कर्मणि $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ शेषे $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- आशिषि 7/1 – In the sense of hope.
- नाथः 6/1 – Of नाथ् धातु; in सम्बन्धषष्ठी to कर्मणि.
- कर्मणि 7/1 – From 2.3.52 अधीगर्थदयेशां कर्मणि ।.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।
- शेषे 7/1 – When कारक is not विवक्षित. If कर्म-कारक is विवक्षित, कर्मणि द्वितीया will be used.

[P] आशिषि $^{7/1}$ वर्तमानस्य $^{6/1}$ नाथ-धातोः $^{6/1}$ कर्मणि $^{7/1}$ कारके $^{7/1}$ शेषत्वेन $^{3/1}$ विवक्षिते $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

When कर्म कारक of नाथ् धातु in the sense of hope is not intended to be told as कारक, शेषे षष्ठी is used.

[P] सर्पिषः $^{6/1}$ नाथते $^{III/1}$ ।

He hopes for ghee.

[P] मधुनः $^{6/1}$ नाथते $^{III/1}$ ।

He hopes for honey.

[SK] सर्पिषः $^{6/1}$ नाथनम् $^{1/1}$ ।

The hope for ghee.

[विधिसूत्रम्] 2.3.56 जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषां हिंसायाम् । ~ कर्मणि षष्ठी शेषे

In the sense of कर्म-कारक of these five types of धातुs, when the धातु is used in the sense of hurting, षष्ठी विभक्ति is used, if that कारक is intended to be told as शेष.

जासि-निप्रहण-नाट-क्राथ-पिषाम् $^{6/3}$ हिंसायाम् $^{7/1}$ । ~ कर्मणि $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ शेषे $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- जासि-निप्रहण-नाट-क्राथ-पिषाम् 6/3 – Of these five धातुs; in सम्बन्धषष्ठी to कर्मणि.

  1) जासि – 1. जसुँ हिंसायाम् (10S) to hurt; 2. जसुँ ताडने (10S) to beat ।

  2) निप्रहण – नि + प्र + हन् हिंसगत्योः (2P) to kill; नि and प्र can be in any order, or by itself. Viz. निप्रहन्, प्रणिहन्, प्रहन्, or निहन्. [SK] निप्रौ संहतौ विपर्यस्तौ व्यस्तौ वा ।

  3) नाट – नट अवस्पन्दने (10S) to drop, to fall ।

  4) क्राथ – क्रथ हिंसायाम् (1P) to kill; The form क्राथ is निपतनम्.

  5) पिष् – पिषॄँ सञ्चूर्णने (7P) to grind, to hurt;
- हिंसायाम् 7/1 – In the sense of hurting. This qualifies जासि-निप्रहण-नाट-क्राथ-पिषाम्. When the meaning of the धातु is not हिंसा, षष्ठी विभक्ति is not used. E.g., धानाः $^{2/3}$ पिनष्टि ।
- कर्मणि 7/1 – From 2.3.52 अधीगर्थदयेशां कर्मणि ।.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।
- शेषे 7/1 – When कारक is not विवक्षित. If कर्म-कारक is विवक्षित, कर्मणि द्वितीया will be used.

[P] जसुधातोः $^{6/1}$ चौरादिकस्य $^{6/1}$ निपूर्वकस्य $^{6/1}$ प्रपूर्वकस्य $^{6/1}$ हनधातोः $^{6/1}$, नाट क्राथ पिष इति ^{0} एतेषाम् $^{6/3}$ च ^{0} हिंसाक्रियाणाम् $^{6/3}$ कर्मणि $^{7/1}$ कारके $^{7/1}$ शेषत्वेन $^{3/1}$ विवक्षिते $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

In the sense of कर्म-कारक of these धातुs whose action is hurting; जसुँ-धातु in the 10th conjugation, हन्-धातु which has नि and/or प्र in front, and नाट, क्राथ, पिष; when शेषत्व is intended, षष्ठी विभक्ति is used.

[P] चौरस्य $^{6/1}$ उज्जासयति $^{III/1}$ ।

He hurts the thief.

[SK] चौरस्य $^{6/1}$ निप्रहणनम् $^{1/1}$ । प्रणिहननम् $^{1/1}$ । निहननम् $^{1/1}$ । प्रहणनम् $^{1/1}$ वा ^{0} ।

Hurting of the thief. Note that they cannot be compounded.

[P] चौरस्य $^{6/1}$ उन्नाटयति $^{III/1}$ । चौरस्य $^{6/1}$ क्राथयति $^{III/1}$ । चौरस्य $^{6/1}$ पिनष्टि $^{III/1}$ ।

He hurts the thief.

[विधिसूत्रम्] 2.3.57 व्यवहृपणोः समर्थयोः । ~ कर्मणि षष्ठी शेषे

In the sense of कर्म-कारक of वि + अव + हृ and पण् धातुs in their common meanings, षष्ठी विभक्ति is used, when that कारक is intended to be told as शेष.

व्यवहृ-पणोः $^{6/2}$ समर्थयोः $^{6/2}$ । ~ कर्मणि $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ शेषे $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- व्यवहृ-पणोः 6/2 – वि + अव + हृ and पण् धातु in ID; in सम्बन्धषष्ठी to कर्मणि.
- समर्थयोः 6/2 – समानः अर्थः ययोः तौ समर्थौ (116B) तयोः ।; समर्थ here means " those which have the same meaning". The common meanings between वि अव हृ and पण् धातु, namely, द्यूत (gambling) and क्रयविक्रयव्यवहार (trading).
- कर्मणि 7/1 – From 2.3.52 अधीगर्थदयेशां कर्मणि ।.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।
- शेषे 7/1 – When कारक is not विवक्षित. If कर्म-कारक is विवक्षित, कर्मणि द्वितीया will be used.

[P] वि-अव-पूर्वकः $^{1/1}$ यः $^{1/1}$ हृञ्-धातुः $^{1/1}$, पण-धातुः $^{1/1}$ च ^{0}, तयोः $^{6/2}$ समर्थयोः $^{6/2}$ कर्मणि $^{7/1}$ कारके $^{7/1}$ शेषत्वेन $^{3/1}$ विवक्षिते $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

When कर्म-कारक of वि + अव + हृ and पण्-धातु in the sense of द्यूत (gambling) and क्रयविक्रयव्यवहार (trading) is not intended to be told as कारक, शेषे षष्ठी is used.

[P] शतस्य $^{6/1}$ व्यवहरति $^{III/1}$ । शतस्य $^{6/1}$ पणते $^{III/1}$ ।

He gambles/trades with 100 Rs.

From here 2.3.58 to 2.3.63, शेषे is not अनुवृत्त. Instead, अनभिहिते becomes अनुवृत्ति. Thus, कारक-षष्ठी is taught in this section. This is understood by व्याख्यान.

Here, कर्मणि षष्ठी is taught.

[विधिसूत्रम्] 2.3.58 दिवस्तदर्थस्य । ~ कर्मणि षष्ठी अनभिहिते

In the sense of undenoted कर्म-कारक of दिव्-धातु, in the sense of द्यूत (gambling) and क्रयविक्रयव्यवहार (trading), षष्ठी विभक्ति is used.

दिवः $^{6/1}$ तदर्थस्य $^{6/1}$ । ~ कर्मणि $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ अनभिहिते $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- दिवः 6/1 – Of दिव्-धातु; in सम्बन्धषष्ठी to कर्मणि.
- तदर्थस्य 6/1 – [B] तयोः = व्यवहृ-पणोः अर्थः एव अर्थः यस्य सः तदर्थः (116B) दिव्-धातुः, तस्य ।; Of the धातु whose sense is the sense of those, referring to the previous sūtra. .
- कर्मणि 7/1 – From 2.3.52 अधीगर्थदयेशां कर्मणि ।.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।.
- अनभिहिते 7/1 – From 2.3.1 अनभिहिते।.

[K] (तदर्थस्य $^{6/1}$ =) व्यवहृ-पणि-समानार्थस्य $^{6/1}$ दीव्यतेः $^{6/1}$ कर्मणि $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

In the sense of कर्म-कारक of दिव्-धातु, which has the same sense of व्यवहृ-पणि, षष्ठी विभक्ति is used.

[P] शतस्य $^{6/1}$ दीव्यति $^{III/1}$ ।

He gambles/trades with 100 Rs.

[विधिसूत्रम्] 2.3.59 **विभाषोपसर्गे ।** ~ दिवः तदर्थस्य कर्मणि षष्ठी अनभिहिते

When दिव् comes with उपसर्ग, in the sense of द्यूत (gambling) and क्रयविक्रयव्यवहार (trading), षष्ठी is optional. The other option is कर्मणि द्वितीया.

विभाषा $^{1/1}$ उपसर्गे $^{7/1}$ । ~ दिवः $^{6/1}$ तदर्थस्य $^{6/1}$ कर्मणि $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ अनभिहिते $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 5 words as अनुवृत्ति

- विभाषा 1/1 – Optional. [K] दिवस् तदर्थस्य (2.3.58) इति नित्यं षष्ठ्यां प्राप्तायां सोपसर्गस्य विकल्प उच्यते।
- उपसर्गे 7/1 – In सति सप्तमी.
- दिवः 6/1 – From 2.3.58 दिवस्तदर्थस्य ।.
- तदर्थस्य 6/1 – From 2.3.58 दिवस्तदर्थस्य ।.
- कर्मणि 7/1 – From 2.3.52 अधीगर्थदयेशां कर्मणि ।.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।.
- अनभिहिते 7/1 – From here to 2.3.1 अनभिहिते।.

[P] तदर्थस्य $^{6/1}$ दिव्-धातोः $^{6/1}$ सोपसर्गस्य $^{6/1}$ अनभिहिते $^{7/1}$ कर्मणि $^{7/1}$ कारके $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

In the sense of undenoted कर्म-कारक of दिव्-धातु with उपसर्ग, which has the sense of that (gambling and trading), षष्ठी is optional.

[P] पूर्वेण $^{3/1}$ (सूत्रेण $^{3/1}$) नित्यम् ^{0} प्राप्ता $^{1/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विकल्प्यते $^{III/1}$।

षष्ठी which was the only choice by the previous sūtra, is made optional.

[P] शतस्य $^{6/1}$ शतम् $^{2/1}$ प्रतिदीव्यति $^{III/1}$ ।

He gambles/trades with 100 Rs. The other option is कर्मणि द्वितीया.

[विधिसूत्रम्] 2.3.60 द्वितीया ब्राह्मणे । ~ दिवः तदर्थस्य कर्मणि अनभिहिते

In the sense of undenoted कर्म-कारक of दिव्-धातु in the sense of द्यूत (gambling) and क्रयविक्रयव्यवहार (trading), in ब्राह्मण portion of the Veda, द्वितीया विभक्ति is used, instead of षष्ठी.

द्वितीया $^{1/1}$ ब्राह्मणे $^{7/1}$ । ~ दिवः $^{6/1}$ तदर्थस्य $^{6/1}$ कर्मणि $^{7/1}$ अनभिहिते $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 4 words as अनुवृत्ति

- द्वितीया 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as द्वितीया.
- ब्राह्मणे 7/1 – In ब्राह्मण portion of the Veda.
- दिवः 6/1 – From 2.3.58 दिवस्तदर्थस्य ।.
- तदर्थस्य 6/1 – From 2.3.58 दिवस्तदर्थस्य ।.
- कर्मणि 7/1 – From 2.3.52 अधीगर्थदयेशां कर्मणि ।.
- अनभिहिते 7/1 – From here to 2.3.1 अनभिहिते।.

[P] ब्राह्मणविषयके $^{7/1}$ प्रयोगे $^{7/1}$ तदर्थस्य $^{6/1}$ दिव्-धातोः $^{6/1}$ कर्मणि $^{7/1}$ कारके $^{7/1}$ द्वितीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

In the sense of कर्म-कारक of दिव्-धातु in the sense of that (gambling and trading), when used in ब्राह्मण portion of the Veda, द्वितीया विभक्ति is used.

[P] गाम् $^{2/1}$ अस्य $^{6/1}$ तदहः $^{2/1}$ सभायाम् $^{7/1}$ दीव्येयुः $^{III/3}$ ।

This is a sentence from the Veda. The गो is कर्म for दिव्.

[K] अनुपसर्गस्य षष्ठ्यां प्राप्तायाम् इदं वचनम् ।

When षष्ठी is प्राप्ता for दिव्-धातु without उपसर्ग, this sūtra gives द्वितीया.

[K] सोपसर्गस्य तु छन्दसि व्यवस्थितविभाषया अपि सिध्यति ।

For दिव्-धातु with उपसर्ग in the Veda, as a fixed option, द्वितीया is accomplished.

[विधिसूत्रम्] 2.3.61 प्रेष्यब्रुवोर्हविषो देवतासंप्रदाने । ~ कर्मणि षष्ठी अनभिहिते

After a word denoting offering, which is undenoted कर्म-कारक of the verb "प्रेष्य" and ब्रू-धातु in the sense for which सम्प्रदान is देवता, षष्ठी विभक्ति is used.

प्रेष्य-ब्रुवोः $^{6/2}$ हविषः $^{6/1}$ देवतासंप्रदाने $^{7/1}$। ~ कर्मणि $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- प्रेष्य-ब्रुवोः 6/2 – प्रेष्य = प्र + इष् (4P) to send forth in लोट्/कर्तरि/II/1; ब्रू-धातु in the same sense as it is read together with प्रेष्य; in सम्बन्धषष्ठी to कर्मणः.
- हविषः 6/1 – हविष् (sacrifice, offering); qualifying कर्मणः; .
- देवतासंप्रदाने 7/1 – देवता सम्प्रदानं यस्य सः देवतासम्प्रदानः (116B) अर्थः, तस्मिन् ।
- कर्मणः 6/1 – From 2.3.52 अधीगर्थदयेशां कर्मणि ।, कर्मणि is converted to कर्मणः by विभक्तिविपरिणाम. In सम्बन्धे षष्ठी connected to "वाचकात् शब्दात्", which have to be supplied.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।.
- अनभिहिते 7/1 – From here to 2.3.1 अनभिहिते।.

[P] देवतासंप्रदाने $^{7/1}$ अर्थे $^{7/1}$ वर्तमानयोः $^{6/2}$ प्रेष्य-ब्रुवोः $^{6/2}$ कर्मणः $^{6/1}$ हविषः $^{6/1}$ वाचकात् $^{5/1}$ शब्दात् $^{5/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

षष्ठी विभक्ति is used after a word denoting the offering, which is कर्मकारक of the word "प्रेष्य" and ब्रू-धातु, which are in the sense for which सम्प्रदान is देवता.

[P] अग्नये $^{4/1}$ छागस्य $^{सम्बन्धे\ 6/1}$ हविषः $^{कर्मणि\ 6/1}$ = वपायाः $^{कर्मणि\ 6/1}$ = मेदसः $^{कर्मणि\ 6/1}$ प्रेश्य $^{II/1}$/अनुब्रूहि $^{II/1}$ ।

To Agni, send offering, which is the fat of goat.

[विधिसूत्रम्] 2.3.62 चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि । ~ षष्ठी

In the sense of the meaning for चतुर्थी, षष्ठी विभक्ति is variously applicable in the Veda.

चतुर्थ्यर्थे $^{7/1}$ बहुलम् ^{0} छन्दसि $^{7/1}$ । ~ षष्ठी $^{1/1}$

3 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- चतुर्थ्यर्थे 7/1 – चतुर्थ्याः अर्थः चतुर्थ्यर्थः (6T), तस्मिन्।; In the sense of the meaning for चतुर्थी विभक्ति.
- बहुलम् 0 – Diversely, variously applicable.
- छन्दसि 7/1 – In the Veda.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।

[P] छन्दसि $^{7/1}$ विषये $^{7/1}$ चतुर्थ्यर्थे $^{7/1}$ बहुलम् ^{0} षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

In the Veda, in the sense of the meaning for चतुर्थी विभक्ति, षष्ठी विभक्ति is diversely used.

[P] ते $^{1/3}$ वनस्पतीनाम् $^{6/3}$ ।

This is a sentence from the Veda. Instead of वनस्पतिभ्यः $^{4/3}$, षष्ठी is used.

Side note: The definition of बहुलम् as seen in कृदन्त section:

क्वचित् प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद् विभाषा क्वचिदन्यदेव ।
विधेर्विधानं बहुधा समीक्ष्य चतुर्विधं बाहुलकं वदन्ति ॥

क्वचित् प्रवृत्तिः – Sometimes it is applied. (Non-application is not seen)

क्वचिदप्रवृत्तिः – Sometimes it is not applied. (Application is not seen)

क्वचिद् विभाषा – Sometimes it is optional. (Both are seen)

क्वचिदन्यदेव – Sometimes another form is seen.

[विधिसूत्रम्] 2.3.63 यजेश्च करणे । ~ बहुलम् छन्दसि षष्ठी अनभिहिते

In the sense of undenoted करण-कारक of यज्-धातु, षष्ठी विभक्ति is variously applicable in the Veda.

यजेः $^{6/1}$ च ^{0} करणे $^{7/1}$ । ~ बहुलम् $^{1/1}$ छन्दसि $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$

3 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- यजेः 6/1 – of यज् धातु
- च 0 – Connecting to the previous sūtra
- करणे 7/1 – In the sense of करण-कारक
- बहुलम् 1/1 – From 2.3.62 चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि ।
- छन्दसि 7/1 – From 2.3.62 चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि ।
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।

[P] यज्-धातोः $^{6/1}$ करणे $^{7/1}$ कारके $^{7/1}$ वेदविषये $^{7/1}$ बहुलम् $^{1/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

In the sense of करण-कारक of यज्-धातु in the Veda, षष्ठी विभक्ति is diversely used.

[P] घृतस्य/घृतेन यजते।

With the ghee he worships.

Here, शेषे षष्ठी is taught again.

[विधिसूत्रम्] 2.3.64 कृत्वोऽर्थप्रयोगे कालेऽधिकरणे । ~ षष्ठी शेषे

When a word indicating time as अधिकरण-कारक is connected with words ending with प्रत्ययs whose meaning is of कृत्वसुच्-प्रत्यय, after that word, षष्ठी विभक्ति is used, when that कारक is intended to be told as शेष.

कृत्वस्-अर्थ-प्रयोगे $^{7/1}$ काले $^{7/1}$ अधिकरणे $^{7/1}$ । ~ षष्ठी $^{1/1}$ शेषे $^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- कृत्वस्-अर्थ-प्रयोगे 7/1 – कृत्वसोः अर्थः कृत्वोऽर्थः (6T) the meaning of कृत्वसुँच् । कृत्वोऽर्थः एव अर्थः येषां ते (प्रत्ययाः) कृत्वोर्थाः (IB) Suffixes whose meaning is of कृत्वसुँच् । कृत्वोऽर्थानां प्रयोगः कृत्वस्-अर्थ-प्रयोगः (6T), तस्मिन् ।; in सतिसप्तमी. When there is a connection with words ending with प्रत्ययs whose meaning is of कृत्वसुच्-प्रत्यय.

  The meaning of कृत्वसुँच्-प्रत्यय is "counting the number of repetitive action", क्रियाभ्यावृत्तिगणन. सुच्, सकृत्, and धा-प्रत्ययs have the same meaning.

5.4.17 सङ्ख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणने कृत्वसुच् ।	पञ्चकृत्वः भुङ्क्ते (He eats five times.)।
5.4.18 द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच् । ~ सङ्ख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणने	द्विः/त्रिः/चतुः भुङ्क्ते ।
5.4.19 एकस्य सकृच्च । ~ सङ्ख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणने	सकृत् भुङ्क्ते ।
5.4.20 विभाषा बहोर्धाऽविप्रकृष्टकाले । ~ क्रियाभ्यावृत्तिगणने	बहुधा/बहुकृत्वः भुङ्क्ते ।

- काले 7/1 – Word indicating time, such as अहन्, दिवस; in सतिसप्तमी. This is adjective to अधिकरणे.
- अधिकरणे 7/1 – अधिकरण कारक; in सतिसप्तमी.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।
- शेषे 7/1 – शेषे षष्ठी comes back here.

[P] कृत्वोऽर्थानाम् $^{6/3}$ प्रत्ययानाम् $^{6/3}$ प्रयोगे $^{7/1}$ काले $^{7/1}$ अधिकरणे $^{7/1}$ शेषत्वेन $^{3/1}$ अविवक्षिते $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

When a word indicating time as अधिकरण for words ending with प्रत्ययs having the meaning of कृत्वसुच्, is used, when intended to be told as शेष, after that word, षष्ठी विभक्ति is used.

[P] पञ्चकृत्वः ^{0} अह्नः $^{6/1}$ भुङ्क्ते $^{III/1}$ ।

He eats five times in a day.

[P] द्विः ^{0} अह्नः $^{6/1}$ अधीते $^{III/1}$ ।

He studies twice in a day.

[P] दिवसस्य $^{6/1}$ पञ्चकृत्वः ^{0} भुङ्क्ते $^{III/1}$ ।

He eats five times in a day.

[SK] द्विः ^{0} अह्नः $^{6/1}$ भोजनम् $^{1/1}$ ।

Having meal twice a day. अह्नः $^{6/1}$ and भोजनम् $^{1/1}$ are not to be compounded.

[SK] शेषे किम् ? द्विरहन्यध्ययनम् ॥

If शेषत्व is not विवक्षित, शेषे षष्ठी is not used. Instead, अधिकरणे सप्तमी by 2.3.36 सप्तम्यधिकरणे च । is used.

From here, कारक-षष्ठी is taught again.

[विधिसूत्रम्] 2.3.65 कर्तृकर्मणोः कृति । ~ षष्ठी अनभिहिते

In the sense of undenoted कर्तृ and कर्म-कारक of कृत्-ending धातु, षष्ठी विभक्ति is used.

कर्तृकर्मणोः $^{7/2}$ कृति $^{7/1}$। ~ षष्ठी $^{1/1}$ अनभिहिते $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- कर्तृकर्मणोः 7/2 – The words in the sense of कर्तृ-कारक and कर्म-कारक.
- कृति 7/1 – कृत्-प्रत्यये प्रयुज्यमाने सति [B] । When the word is connected to कृत्प्रत्यय.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।
- अनभिहिते 7/1 – From here to 2.3.1 अनभिहिते।.

[P] कृत्प्रयोगे $^{7/1}$ अनभिहिते $^{7/1}$ कर्तरि $^{7/1}$ कर्मणि $^{7/1}$ च ^{0} षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

When a word in the sense of undenoted कर्तृ-कारक and कर्म-कारक is connected to कृत्-ending word, षष्ठी विभक्ति is used.

[P] कर्तरि – भवतः $^{6/1}$ शायिका $^{1/1}$ । भवतः $^{6/1}$ आसिका $^{1/1}$ ।

It is your turn to rest. It is your turn to sit.

3.3.111 पर्यायार्हर्णोत्पत्तिषु ण्वुच् । in कर्तरि.

[P] कर्मणि – अपाम् $^{6/3}$ स्रष्टा $^{1/1}$ । पुराम् $^{6/1}$ भेत्ता $^{1/1}$ । वज्रस्य $^{6/1}$ भर्त्ता $^{1/1}$ ।

Creator of water. Divider of the cities. Holder of thunder.

[नियमसूत्रम्] 2.3.66 उभयप्राप्तौ कर्मणि । ~ कृति षष्ठी

When षष्ठी विभक्ति is applicable for both कर्तृ-कारक and कर्म-कारक, षष्ठी विभक्ति is used only in the sense of कर्म-कारक.

This is a नियम-सूत्र. For कर्तृ-कारक, तृतीया विभक्ति is used by 2.3.18 कर्तृकरणयोस्तृतीया । ~ अनभिहिते.

उभयप्राप्तौ $^{7/1}$ कर्मणि $^{7/1}$ । ~ कृति $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- उभयप्राप्तौ 7/1 – उभयोः (कर्तृकर्मणोः) प्राप्तिः यस्मिन् (कृति) सः उभयप्राप्तिः (117B), तस्मिन् ।.
- कर्मणि 7/1 – In the sense of कर्म-कारक.
- कृति 7/1 – From 2.3.65 कर्तृकर्मणोः कृति ।
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।

[P] उभयोः $^{6/2}$ कर्तृकर्मणोः $^{6/2}$ प्राप्तिः $^{1/1}$ यस्मिन् $^{7/1}$ कृति $^{7/1}$ तत्र ^{0} अनभिहिते $^{7/1}$ कर्मणि $^{7/1}$ एव ^{0} षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$, न ^{0} कर्तरि $^{7/1}$ इति ^{0} नियम्यते $^{III/1}$ ।

When षष्ठी विभक्ति is applicable for both कर्तृ-कारक and कर्म-कारक, षष्ठी विभक्ति is used only in the sense of undenoted कर्म-कारक.

[P] आश्चर्यः $^{1/1}$ गवाम् $^{6/3}$ दोहः $^{1/1}$ अगोपालकेन $^{3/1}$ ।

Milking of cows by non-cowherd is a wonder.

गो is कर्म-कारक and अगोपाहक is कर्तृ-कारक to the word दोह which is made by दुह्-धातु with घञ् कृत्-प्रत्यय. For both कर्तृ-कारक and कर्म-कारक, षष्ठी is प्राप्त by 2.3.65 कर्तृकर्मणोः कृति।. This sūtra gives restriction, नियम. As a result, कर्म-कारक takes षष्ठी and कर्तृ-कारक takes तृतीया by 2.3.18 कर्तृकरणयोस्तृतीया । ~ अनभिहिते.

[P] रोचते $^{III/1}$ मे $^{4/1}$ ओदनस्य $^{6/1}$ पाकः $^{1/1}$ देवदत्तेन $^{3/1}$ ।

I like cooking of rice by Devadatta.

देवदत्त is कर्तृ-कारक and ओदन is कर्म-कारक for पाक.

[विधिसूत्रम्] 2.3.67 क्तस्य च वर्तमाने । ~ षष्ठी

For कर्तृकारक of धातु ending with क्त-प्रत्यय employed in present tense, षष्ठी विभक्ति is used. This is पूर्वापवाद of 2.3.69 न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम्।.

क्तस्य $^{6/1}$ च ^{0} वर्तमाने $^{7/1}$ । ~ षष्ठी $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- क्तस्य 6/1 – क्त-प्रत्यय-अन्तस्य ।; in सम्बन्धे षष्ठी to a supplied word "प्रयोगे".
- च 0 – In the sense of कर्म.
- वर्तमाने 7/1 – In the sense of present. This qualifies क्तस्य.

  क्त-प्रत्यय is enjoined in present tense by 3.2.188 मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च । ~ क्तः वर्तमाने, after धातुs having the meaning of इच्छा (desire), knowing, worshipping.

  Since क्त is used for कर्म-कारक only in this case, only कर्तृ-कारक becomes applicable for षष्ठी by this sūtra.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।

[P] वर्तमाने $^{7/1}$ काले $^{7/1}$ विहितस्य $^{6/1}$ क्तप्रत्ययान्तस्य $^{6/1}$ प्रयोगे $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

When there is a word (indicating कर्तृ-कारक) connected a क्त-प्रत्यय-ending word, which is employed in present tense, षष्ठी विभक्ति is used after that word.

[P] राज्ञाम् $^{6/3}$ मतः $^{1/1}$ इष्टः $^{1/1}$ ।

(This is) considered desirable by the king.

[P] राज्ञाम् $^{6/3}$ बुद्धः $^{1/1}$ पूजितः $^{1/1}$ ।

(This is) known, worshipped by the king.

[K] न लौउकाव्यय. निष्ठाखलर्थतृनाम् (2.3.69) इति प्रतिषेधे प्राप्ते पुनः षष्ठी विधीयते।

By 2.3.69 न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम्।, षष्ठी is prohibited for कारक. This sūtra gives पूर्वापवाद for the prohibition of षष्ठी for कारक for क्त-प्रत्यय-ending धातु.

[विधिसूत्रम्] 2.3.68 अधिकरणवाचिनश्च । ~ क्तस्य षष्ठी

For कर्तृ and कर्म-कारक of धातु ending with क्त-प्रत्यय denoting अधिकरण, षष्ठी विभक्ति is used. This is पूर्वापवाद of 2.3.69 न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम्।.

अधिकरण-वाचिनः $^{6/1}$ च ^{0} । ~ क्तस्य $^{6/1}$ षष्ठी $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- अधिकरण-वाचिनः 6/1 – अधिकरण-वाचिन्, a word indicating अधिकरण, a place of action. A word ending with क्त-प्रत्यय is suffixed in the sense of अधिकरण by 3.4.76 क्तऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः।, to धातुs in the sense of firmness, moving, eating. This is adjective to क्तस्य.
- च 0 – This brings the whole context of 2.3.65 कर्तृकर्मणोः कृति।.
- क्तस्य 6/1 – From 2.3.67 क्तस्य च वर्तमाने।. क्त-प्रत्यय-अन्तस्य ।; सम्बन्धे षष्ठी to a supplied word "प्रयोगे".
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।

[P] अधिकरण-वाचिनः $^{6/1}$ क्तप्रत्ययान्तस्य $^{6/1}$ प्रयोगे $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$।

When there is a word connected to क्त-प्रत्यय-ending word which indicates अधिरकण, षष्ठी विभक्ति is used.

[P] इदम् $^{1/1}$ एषाम् $^{6/3}$ यातम् $^{1/1}$ ।

This is the place to go for these people.

[P] इदम् $^{1/1}$ एषाम् $^{6/3}$ शयितम् $^{1/1}$ ।

This is the place to sleep for these people.

[B] शेतेऽस्मिन्निति शयितम् । तत्र एषामिति कर्तरि षष्ठी ।

शयित is a place, अधिकरण, to sleep, शीङ् शयने. "These people" are कर्तृ-कारक of sleeping.

[B] न लोकेनिषेधापवादः ।

This is also पूर्वापवाद for the prohibition of षष्ठी for कारक् for क्त-प्रत्यय-ending धातु by 2.3.69 न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम्।.

[निषेधसूत्रम्] 2.3.69 न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम् । ~ षष्ठी

For कर्तृ and कर्म-कारक of धातु ending with these seven types of प्रत्यय, षष्ठी विभक्ति is prohibited.

न ^{0} ल-उ-उक-अव्यय-निष्ठा-खलर्थ-तृनाम् $^{6/3}$ । ~ षष्ठी $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- न 0 – षष्ठी is negated. [K] कर्तृकर्मणोः कृति (2.3.65) इति प्राप्ता षष्ठी प्रतिषिध्यते।; Instead, कर्मणि द्वितीया, कर्तरि तृतीया, etc. are taken.
- ल-उ-उक-अव्यय-निष्ठा-खलर्थ-तृनाम् 6/3 – Seven types of कृत्-प्रत्यय; सम्बन्धे षष्ठी to a supplied word "प्रयोगे".
  1) ल – ल-आदेशs i.e. तिङ् and शतृ/शानच्, कानच् क्वस्, कि, किन्.
  2) उ – उ-प्रत्यय by 3.2.168 सनाशंसभिक्ष उः ।; Ending with उ, इष्णुच् is also included. [B] व्यपदेशवत्त्वेन उकारान्तोऽयं कृत् [K] इष्णुचोऽपि प्रयोगे निषेधः।
  3) उक – उकञ्-प्रत्यय by 3.2.154 लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमश्रुभ्य उकञ् । ~ तच्छील-तद्धर्म-तत्साधुकारिषु
  4) अव्यय – प्रत्ययs ending with which a word become अव्यय by 1.1.39 कृन्मेजन्तः। and 1.1.40 क्त्वातोसुन्कसुनः। ~ अव्ययम्. i.e. तुमुन्, णमुल्, क्त्वा, etc.
  5) निष्ठा – क्त and क्तवतुँ as defined by 1.1.26 क्तक्तवतू निष्ठा।.
  6) खलर्थ – खल्, युच्, etc. enjoined by 3.3.126 ईषद्-दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् । and following sūtras up to 3.3.130 अन्येब्योऽपि दृश्यते ।.
  7) तृन् – तृन् here is प्रत्याहार starting from तृ of शतृ (3.2.124) and ending with तृन् (3.2.135). This includes शानन् (3.2.128), चानश् (3.2.129), शतृ (3.2.130), and तृन् (3.2.135). शानच् in 3.2.124 is not included as it is already included in लादेश.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।

[P] ल, उ, उक, अव्यय, निष्ठा, खलर्थ, तृन् इति ^{0} एतेषाम् $^{6/3}$ योगे $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ न ^{0} भवति $^{III/1}$।

When there is a word connected to these seven types of कृ-प्रत्यय, after that word, षष्ठी विभक्ति is not used.

Examples:

1) ल – (शतृ/शानच्) ओदनम्$^{2/1}$ पचन्$^{1/1}$ । ओदनम्$^{2/1}$ पचमानः$^{1/1}$ । One who is cooking rice.

(कानच्) ओदनम्$^{2/1}$ पेचानः$^{1/1}$ । One who cooked rice.

(क्वसु) ओदनम्$^{2/1}$ पेचिवान्$^{1/1}$ । One who cooked rice.

(कि/किन्) पपिः$^{1/1}$ सोमम्$^{2/1}$, ददिः$^{1/1}$ गाः$^{2/3}$ । One who drank soma. One who gave cows.

2) उ – (उ) कटम्$^{2/1}$ चिकीर्षुः$^{1/1}$ । ओदनम्$^{2/1}$ बुभुक्षुः$^{1/1}$ । One who desires to make mat. One who desires to eat rice.

(इष्णुच्) कन्याम्$^{2/1}$ अलङ्कृष्णुः$^{1/1}$ । One who wants to decorate the girl.

3) उक – (उकञ्) दैत्यान्$^{2/3}$ घातुकः$^{1/1}$ (हन् + उकञ्) हरिः$^{1/1}$ । Hari is the slayer of demons.

4) अव्यय – (क्त्वा) कटम्$^{2/1}$ कृत्वा^{0} । Having made mat. (तुमुन्) ओदनम्$^{2/1}$ भोक्तुम्^{0} । To eat rice.

5) निष्ठा – (क्त) देवदत्तेन$^{3/1}$ कृतम्$^{1/1}$ । That which is made by Devadatta.

(क्तवतु) कटम्$^{2/1}$ कृतवान्$^{1/1}$ । One who has made the mat.

6) खलर्थ – (खल्) ईषत्करः$^{1/1}$ कटः$^{1/1}$ भवता$^{3/1}$ । Mat is easy to be made by you.

(युच्) ईषत्पानः$^{1/1}$ सोमः$^{1/1}$ भवता$^{3/1}$ । Soma is to be drunk little by you.

7) तृन् – (शानन्) सोमम्$^{2/1}$ पवमानः$^{1/1}$ । One who is purifying the Soma.

(चानश्) शत्रून्$^{2/3}$ निघ्नानाः$^{1/3}$ । Those who have strength to defeat enemies.

(शतृ) अधीयन्$^{1/1}$ पारायणम्$^{2/1}$ । One who reads out the text easily

(तृन्) कटान्$^{2/3}$ कर्ता$^{1/1}$ । जनापवादान्$^{2/3}$ वदिता$^{1/1}$ । One who make mats as his habit, his duty, or he is skilled. Habitual talker of ill stories of others.

[निषेधसूत्रम्] 2.3.70 अकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः । ~ न षष्ठी

For कर्म-कारक of धातु ending with अक and इन्-प्रत्यय in the sense of future or indebtedness, षष्ठी विभक्ति is prohibited.

अक-इनोः $^{6/2}$ भविष्यद्-आधमर्ण्ययोः $^{6/2}$ । ~ न ^{0} षष्ठी $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- अक-इनोः 6/2 – अकः च इन् च अकेनौ (ID), तयोः।; "Of these प्रत्यय-ending words" with तदन्तविधि. In सम्बन्धे षष्ठी to a supplied word "प्रयोगे".

  1) अक is modified form of ण्वुल्-प्रत्यय, which has the sense of future, taught by 3.3.10 तुमुन्-ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् । ~ भविष्यति.

  2) इन् is a उणादिप्रत्यय in the sense of future, enjoined by 3.3.3 भविष्यति गम्यादयः । ~ उणादयः. इन् is also of णिनिँ taught in 3.3.170 आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः । in the sense of necessity and indebtedness.
- भविष्यद्-आधमर्ण्ययोः 6/2 – भविष्यच्च आधमर्ण्यं च भविष्यदाधमर्ण्ये (ID), तयोः ।
- न 0 – From 2.3.69 न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम् ।.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।

[P] भविष्यति $^{7/1}$ आधमर्ण्ये $^{7/1}$ च ^{0} विहितस्य $^{6/1}$ अक-अन्तस्य $^{6/1}$ इन्-प्रत्ययान्तस्य $^{6/1}$ च ^{0} प्रयोगे $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ न ^{0} भवति $^{III/1}$।

When there is a word (indicating कर्मकारक) connected to the other word ending with अक् and इन्, which are enjoined in the sense of future or indebtedness, षष्ठी विभक्ति is prohibited (after that word).

[P] कटम् $^{2/1}$ कारकः $^{1/1}$ व्रजति $^{III/1}$ ।

He goes to make a mat (in the future.)

कारक = कृ + ण्वुल् by 3.3.10 तुमुन्-ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् । ~ भविष्यति; कट is कर्मकारक for कारक.

For the कर्मकारक, षष्ठी is प्राप्ता by 2.3.65 कर्तृकर्मणोः कृति।. That is negated by 2.3.70 अकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः । ~ न षष्ठी. As a result, द्वितीया is used by 2.3.2 कर्मणि द्वितीया।.

[P] ग्रामम् $^{2/1}$ गमी $^{1/1}$, ग्रामम् $^{2/1}$ गामी $^{1/1}$।

He will go to the village.

गमिन् = गम् + इन् by 3.3.3 भविष्यति गम्यादयः ।

ग्राम, the कर्मकारक of गम्, does not take षष्ठी.

[SK] व्रजम्$^{2/1}$ गामी$^{1/1}$।

He has to go to a cowshed.

गामिन् = गम् + आवश्यके णिनिँ by 3.3.170 आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः ।

The sense of आवश्यक, necessity, involves the sense of future, भविष्यत्. [T] यद्यप्ययं कालसामान्ये विहिकस्तथापिभविष्यति गम्यादयः इत्युक्तेर्भविष्यदर्थकः ।

[P] शतम्$^{2/1}$ दायी$^{1/1}$, सहस्रम्$^{2/1}$ दायी$^{1/1}$।

He owes 100/1000. (He has to give 100/1000 as payment for debt.)

दा + णिनिँ by 3.3.170 आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः ।.

शत/सहस्र, the कर्मकारक for दा, does not take षष्ठी.

[विधिसूत्रम्] 2.3.71 कृत्यानां कर्तरि वा । ~ षष्ठी अनभिहिते

षष्ठी विभक्ति is optional for undenoted कर्तृ-कारक of कृत्य-ending word.

कृत्यानाम्$^{6/3}$ कर्तरि$^{7/1}$ वा^{0} । ~ षष्ठी$^{1/1}$ अनभिहिते$^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- कृत्यानाम् 6/3 – कृत्य-प्रत्ययs taught in the section starting from 3.1.95 कृत्याः।; in सम्बन्धे षष्ठी to supplied word "प्रयोगे".
- कर्तरि 7/1 – कर्तृकारक in विषयसप्तमी. This optional षष्ठी is only for कर्तृकारक.
- वा 0 – षष्ठी is optional. The other option is तृतीया by 2.3.18 कर्तृकरणयोस्तृतीया।.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।
- अनभिहिते 7/1 – From the अधिकारसूत्र 2.3.1 अनभिहिते।.

[P] कृत्यप्रत्ययान्तानाम्$^{6/3}$ प्रयोगे$^{7/1}$ अनभिहिते$^{7/1}$ कर्तरि$^{7/1}$ विकल्पेन^{0} षष्ठी$^{1/1}$ विभक्तिः$^{1/1}$ भवति$^{III/1}$ न^{0} कर्मणि$^{7/1}$।

When an undenoted कर्तृकारक is connected to कृत्य-प्रत्यय-ending word, षष्ठी विभक्ति is optional for कर्तृकारक, not for कर्मकारक. (कर्मकारक is denoted by कृत्य.)

Note that कृत्य can optionally denote कर्तृकारक by 3.2.68 भव्य-गेय-प्रवचनीयोपस्थानीय-जन्याप्लाव्यापात्या वा । ~ कर्तरि. E.g., गेयः माणवकः साम्नाम्$^{कर्मणि\ 6/3}$ । The student has to sing साम. प्रवचनीयः गुरुः वेदस्य$^{कर्मणि\ 6/1}$ ।

[P] देवदत्तस्य$^{6/1}$ कर्तव्यः$^{1/1}$, देवदत्तेन$^{3/1}$ कर्तव्यः$^{1/1}$।

This is to be done by Devadatta.

[P] भवतः$^{6/1}$ कटः$^{1/1}$ कर्तव्यः$^{1/1}$, भवता$^{3/1}$ कटः$^{1/1}$ कर्तव्यः$^{1/1}$।

Mat is to be made by you.

[K] (वा.) उभयप्राप्तौ कृत्ये षष्ठ्याः प्रतिषेधो वक्तव्यः। नेतव्या$^{1/1}$ ग्रामम्$^{2/1}$ अजा$^{1/1}$ देवदत्तेन$^{3/1}$ ।

When षष्ठी is applicable to both कर्तृ-कारक and कर्म-कारक with reference to कृत्य-ending word, there is prohibition for both.

[SK] अत्र योगो विभज्यते ॥ कृत्यानाम् ॥ उभयप्राप्ताविति नेति चानुवर्तते ।

This can be accomplished by योगविभाग. कृत्यानाम् (2.3.71) with उभयप्राप्तौ (2.3.66) न (2.3.69) as अनुवृत्ति.

[विधिसूत्रम्] 2.3.72 तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यां तृतीयाऽन्यतरस्याम् । ~ षष्ठी शेषे

तृतीया is optional for a word connected with words in the sense of तुल्य, except for तुला and उपमा, when शेष is intended.

तुल्यार्थैः $^{3/3}$ अतुला-उपमाभ्याम् $^{3/2}$ तृतीया $^{1/1}$ अन्यतरस्याम् ^{0} । ~ षष्ठी $^{1/1}$ शेषे $^{7/1}$

4 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- तुल्यार्थैः 3/3 – तुल्यः अर्थः येषां ते शब्दाः (116B), तैः । The word whose meaning is तुल्य. Such as तुल्य, सम, etc.; in कर्तरि तृतीया to a supplied word "प्रयोगे".
- अतुला-उपमाभ्याम् 3/2 – तुला च उपमा च तुलोपमे (ID) । न तुलोपमे अतुलोपमे (NT), ताभ्याम् ।; This gives condition to तुल्यार्थैः. "Except for तुला and उपमा."
- तृतीया 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as तृतीया.
- अन्यतरस्याम् 0 – तृतीया is optional. The other option is षष्ठी. While "वा" is told in the previous sūtra, अन्यतरस्याम् is told here to prevent the optional तृतीया from going down to the next sūtra by the force of "च".
- शेषे 7/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।

[P] तुल्यार्थैः $^{3/3}$ शब्दैः $^{6/3}$ प्रयोगे $^{7/1}$ शेषे $^{7/1}$ विवक्षिते $^{7/1}$ तृतीया $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$ अन्यतरस्याम् ^{0}, पक्षे $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ च ^{0}, तुला-उपमा-शब्दौ $^{2/2}$ वर्जयित्वा ^{0}।

When a word is connected with words having the meaning of तुल्य, excluding the words तुला and उपमा, and when शेष is intended, after that word तृतीया is optionally used. The other option is षष्ठी.

[P] तुल्यः $^{1/1}$ देवदत्तेन $^{3/1}$, तुल्यः $^{1/1}$ देवदत्तस्य $^{6/1}$ ।

The same as Devadatta.

[P] सदृशः $^{1/1}$ देवदत्तेन $^{3/1}$, सदृशः $^{1/1}$ देवदत्तस्य $^{6/1}$ ।

The same as Devadatta.

[SK] तुला $^{1/1}$ उपमा $^{1/1}$ कृष्णस्य $^{6/1}$ नास्ति ।

Nobody is equal to Kṛṣṇa.

When the word is connected with तुला and उपमा, only षष्ठी विभक्ति is used.

[विधिसूत्रम्] 2.3.73 चतुर्थी चाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितैः । ~ षष्ठी शेषे

(In addition to षष्ठी,) चतुर्थी is also used for a word connected with आयुष्य, मद्र, भद्र, कुशल, सुख, अर्थ, and हित in the sense of blessing, when शेष is intended.

चतुर्थी $^{1/1}$ च ^{0} आशिषि $^{7/1}$ आयुष्य-मद्र-भद्र-कुशल-सुख-अर्थ-हितैः $^{3/3}$ । ~ षष्ठी $^{1/1}$ शेषे $^{7/1}$ अन्यतरस्याम् ^{0}

4 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- चतुर्थी 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as चतुर्थी.
- च 0 – चतुर्थी "as well as" षष्ठी, which comes down by अनुवृत्ति.
- आशिषि 7/1 – आशिष्, blessing; in विषयसप्तमी; qualifying आयुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितः.
- आयुष्य-मद्र-भद्र-कुशल-सुख-अर्थ-हितैः 3/3 – Seven words are compounded in ID; in कर्तरि तृतीया to a supplied word "योगे".
  1) आयुष्य – चिरञ्जीवितम्, long life; E.g., आयुष्यं देवदत्ताय/देवदत्तस्य भूयात् ।
  2) मद्र – joy, happiness; E.g., मद्रं देवदत्ताय/देवदत्तस्य।
  3) भद्र – auspiciousness; E.g., भद्रं देवदत्ताय/देवदत्तस्य।
  4) कुशल – निरामय, good health; E.g., कुशलं देवदत्ताय/देवदत्तस्य।
  5) सुख – शम्, auspiciousness; E.g., सुखं देवदत्ताय/देवदत्तस्य।
  6) अर्थ – प्रयोजनम्, prosperity; E.g., अर्थः देवदत्ताय/देवदत्तस्य।
  7) हित – पथ्यम्, conducive; E.g., हितं देवदत्ताय/देवदत्तस्य।
- अन्यतरस्याम् 0 – चतुर्थी is optional. The other option is षष्ठी.
- षष्ठी 1/1 – From 2.3.50 शेषे षष्ठी ।

[P] आशिषि $^{7/1}$ गम्यमानायाम् $^{7/1}$ आयुष्य, मद्र, भद्र, कुशल, सुख, अर्थ, हित, इति एतैः $^{6/3}$ योगे $^{7/1}$ शेषे $^{7/1}$ विवक्षिते $^{7/1}$ विकल्पेन $^{1/1}$ चतुर्थी $^{1/1}$ विभक्तिः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$, पक्षे $^{7/1}$ षष्ठी $^{1/1}$ च ^{0} ।

When the sense of blessing is understood, a word connected to these seven words optionally take चतुर्थी विभक्ति. The other option is षष्ठी.

[P] आयुष्यम् $^{1/1}$ देवदत्ताय $^{4/1}$ देवदत्तस्य $^{6/1}$ भूयात् $^{III/1}$ ।

May a long life be for Devadatta.

॥ इति द्वितीयाध्याये तृतीयः पादः ॥

अथ विभक्त्यर्थाः

(In LSK)

1. प्रथमा विभक्तिः

In अष्टाध्यायी, there are only two sūtras which enjoin प्रथमा विभक्ति. Both of them are introduced here.

[विधिसूत्रम्] 2.3.46 प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा ।

प्रथमा is employed to show 1) the meaning of प्रातिपदिक only, 2) in addition to the meaning of प्रातिपदिक, लिङ्ग of the प्रातिपदिक only, 3) the relationship of the unit of measurement and what is measured only, and 4) the number only which is already expressed by प्रातिपदिक.

प्रातिपदिकार्थ-लिङ्ग-परिमाण-वचन-मात्रे $^{7/1}$ प्रथमा $^{1/1}$ ।

2 words in the सूत्र; no अनुवृत्ति is required.

- प्रातिपदिकार्थ-लिङ्ग-परिमाण-वचन-मात्रे 7/1 – प्रतिपादिकस्य अर्थः प्रातिपदिकार्थः (6T)। प्रातिपदिकार्थः च लिङ्गः च परिमाणं च वचनं च प्रातिपदिकार्थ-लिङ्ग-परिमाण-वचनानि (ID)। ते एव प्रातिपदिकार्थ-लिङ्ग-परिमाण-वचन-मात्रम् (मयूरव्यंसकादि-KT), तस्मिन् ।; in विषयसप्तमी. The last मात्र is connected to each item in the द्वन्द्वसमास by the परिभाषा "द्वन्द्व-आदौ द्वन्द्व-अन्ते च श्रूयमाणम् पदम् प्रत्येकम् अभिसम्बध्यते".
  This compound is to make four meanings: 1) प्रातिपदिक-अर्थ-मात्रे, 2) लिङ्ग-मात्रे, 3) परिमाण-मात्रे, and 4) वचन-मात्रे. Each meaning is to be explained in the वृत्ति.
- प्रथमा 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as प्रथमा.

[LSK] नियत-उपस्थितिकः $^{1/1}$ प्रातिपदिक-अर्थः $^{1/1}$।

By hearing the word, that which inevitably comes to mind is प्रातिपदिक-अर्थ here.

[LSK] मात्र-शब्दस्य $^{6/1}$ प्रत्येकम् ^{0} योगः $^{1/1}$।

The last word in the compound "मात्र" is to be connected to each word in the compound.

"मात्र" is to exclude कर्मत्व, कर्तृत्व, etc., which can be added to the meaning of प्रातिपदिक.

[LSK] प्रातिपदिकार्थ-मात्रे $^{7/1}$ लिङ्गमात्रादि-आधिक्ये $^{7/1}$ परिमाण-मात्रे $^{7/1}$ संख्या-मात्रे $^{7/1}$ च ^{0} प्रथमा $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$।

प्रथमा विभक्ति is used in the sense of these four meanings:

[LSK] 1) प्रातिपदिकार्थमात्रे $^{7/1}$ – उच्चैः ^{0}। नीचैः ^{0}। कृष्णः $^{1/1}$। श्रीः $^{1/1}$। ज्ञानम् $^{1/1}$।

Just to show the meaning of प्रातिपदिक, प्रथमा is used.

The first two (whose meanings are: upper part, lower part) are examples of अलिङ्ग-प्रातिपदिक (प्रातिपदिक which does not have लिङ्ग).

The last three are examples of नियत-लिङ्ग (प्रातिपदिक which has a fixed लिङ्ग).

[LSK] 2) लिङ्गमात्रे $^{7/1}$ – तटः $^{1/1}$, तटी $^{1/1}$, तटम् $^{1/1}$।

For अनियतलिङ्ग-प्रातिपदिक, which does not have a fixed लिङ्ग, प्रथमा is used to show the लिङ्ग of the प्रातिपदिक. Because the लिङ्ग does not come without the meaning of प्रातिपदिक, "आधिक्ये (additional)" is used in the वृत्ति. In addition to the meaning of प्रातिपदिक "तट", its लिङ्ग is shown through प्रथमा विभक्ति.

[LSK] 3) परिमाणमात्रे $^{7/1}$ – द्रोणः $^{1/1}$ व्रीहिः $^{1/1}$। [12]

प्रथमा is to show the परिच्छेदक-परिच्छेद्य relationship between प्रातिपदिक denoting a unit of measurement and प्रातिपदिक denoting what is measured.

[LSK] 4) वचनम् $^{1/1}$ संख्या $^{1/1}$। एकः $^{1/1}$, द्वौ $^{1/2}$, बहवः $^{1/3}$॥

वचन here means the number. When एकत्व, द्वित्व, and बहुत्व are already conveyed by the प्रातिपदिक, to avoid the situation where विभक्ति has no more meaning to convey, according to the न्याय "उक्तानाम् अप्रयोगः", this sūtra gives again the meaning, which is number, to प्रथमा विभक्ति. [13]

---

[12] [LSK टिप्पणी 1] द्रोण-शब्दात् परिमाण-विशेषस्य नियमेन उपस्थितौ अपि व्रीहिणा सह प्रथमा-अर्थस्य भेद्-अन्वय-लाभाय परिमाण-ग्रहणम् ॥ By the word "द्रोण", a type of measurement is inevitably understood. Even then, "परिमाण (भेदक, measurement)" is mentioned in the sūtra for the meaning of the 1st case to gain the connection with what is measured (भेद्य), in this case, with "व्रीहि".

[13] [LSK टिप्पणी 2] एकत्व-आदीनाम् प्रकृत्या उक्तत्वात् "उक्त-अर्थानाम् अप्रयोगः" इति न्यायेन प्रथमा न स्यात् (इति प्राप्ते,) अतः वचन-ग्रहणम् ॥

[विधिसूत्रम्] 2.3.47 सम्बोधने च । ~ प्रथमा

प्रथमा विभक्ति is used in the sense of सम्बोधन also.

सम्बोधने $^{7/1}$ च ^{0} । ~ प्रथमा $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- सम्बोधने 7/1 – Addressing somebody; in विषयसप्तमी.
- च 0 – This bring प्रथमा.
- प्रथमा 1/1 – From 2.3.46 प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा ।.

[LSK] प्रथमा $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

It should be प्रथमा विभक्ति.

[LSK] हे ^{0} राम $^{1/1}$।

O, Rāma!

Note:

कर्तृकारक/कर्मकारक which is denoted by तिङ् takes प्रथमा विभक्ति. This is told by (वा.) तिङ्-सामानाधिकरण्ये प्रथमा ।.

[LSK] इति ^{0} प्रथमा $^{1/1}$।

2. द्वितीया विभक्तिः

In this section, two sūtras defining कर्मकारक are introduced. For that कर्मकारक, a sūtra enjoining द्वितीया विभक्ति is introduced.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.49 कर्तुरीप्सिततमं कर्म । ~ कारके

That which is most desired by the agent of the action is termed कर्म, in the sense of factor of action/among कारकs.

कर्तुः $^{6/1}$ ईप्सिततमम् $^{1/1}$ कर्म $^{1/1}$ । ~ कारके $^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- कर्तुः 6/1 – प्रातिपदिक is कर्तृ; the संज्ञा; in सम्बन्धषष्ठी to ईप्सिततमम्.
- ईप्सिततमम् 1/1 – This is संज्ञी; आप् व्याप्तौ (5P) to gain + सन् + क्त + तमप्; that which is most desired to be gained.
- कर्म 1/1 – This is संज्ञा.
- कारके 7/1 – From अधिकारसूत्र 1.4.23 कारके ।; There are two meanings for this word. One is "in the sense of factor of action", the other is "among कारकs (कारकेषु)".

[LSK] कर्तुः $^{6/1}$ क्रियया $^{3/1}$ आप्तुम् ^{0} इष्टतमम् $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ कर्मसंज्ञम् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

The कारक which is the most desirable to be gained by the action of the agent is termed कर्म.

[विधिसूत्रम्] 2.3.2 कर्मणि द्वितीया । ~ अनभिहिते

In the sense of कर्मकारक which is undenoted, द्वितीया विभक्ति is used.

कर्मणि $^{7/1}$ द्वितीया $^{1/1}$ । ~ अनभिहिते $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- कर्मणि 7/1 – Whatever is defined as कर्म under कारके (1.4.23) अधिकार; in विषयसप्तमी.
- द्वितीया 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as द्वितीया. This is विधि.
- अनभिहिते 7/1 – From अधिकारसूत्र 2.3.1 अनभिहिते ।.

[LSK] अनुक्ते $^{7/1}$ कर्मणि $^{7/1}$ द्वितीया $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

द्वितीया should be used in the sense of undenoted कर्म.

[LSK] हरिम् $^{2/1}$ भजति $^{III/1}$ ।

He worships Hari.[14]

[LSK] अभिहिते $^{7/1}$ तु ^{0} कर्मादौ $^{7/1}$ प्रथमा $^{1/1}$ – हरिः $^{1/1}$ सेव्यते $^{III/1}$ । लक्ष्म्या $^{3/1}$ सेवितः $^{III/1}$ ॥

On the other hand, when denoted, प्रथमा is used in the sense of कर्म etc. E.g., Hari is worshipped. (Hari is) served by Lakṣmī.[15]

---

[14] [LSK टिप्पणी 3] अत्र चैत्रः कर्ता तद्-वृत्तिः (that action which is present in him, चैत्र) क्रिया प्रीति-अनुकूल-व्यापार-रूपा, तया क्रियया आप्तुम् सम्बद्धुम् इष्टतमम् इच्छा-उद्देश्यम् हरि-पदार्थ-रूपम् कारकम् तस्य कर्मसंज्ञा । "मद्-वृत्ति-व्यापार-जन्य-प्रीति-रूक-फल-आश्रयः हरिः भवतु" ईदृशा-इच्छा-उद्देश्यत्वम् हरि-पदार्थस्य । एवम् ग्रामः संयोग-आश्रयः भवतु । तण्डुलः विक्लित्ति-आश्रयः भवतु । इत्यादि-रुप-इच्छा तत्र तत्र ऊहनीया ॥

[15] [LSK टिप्पणी 4] तदुक्तम् – यस्मिन् अर्थे विधीयन्ते ति-आदि-तव्य-आदि-तद्धिताः । समासः वा भवेत् यत्र सः उक्तः प्रथमा ततः ॥ In which meaning तिङ्, कृत्, तद्धित, and समास are enjoined, that meaning is said to be denoted. Then it takes the first case.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.51 अकथितं च । ~ कर्म कारके

That which is not defined as any other कारकs is termed कर्म, in the sense of factor of action/among कारकs.

अकथितम्$^{1/1}$ च^{0} । ~ कर्म$^{1/1}$ कारके$^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- अकथितम् 1/1 – न कथितम् इति अकथितम् (NT)।; that which is not told, defined by any other कारकसंज्ञासूत्रs.
- च 0 – Also.
- कर्म 1/1 – This is संज्ञा.
- कारके 7/1 – From अधिकारसूत्र 1.4.23 कारके ।

[LSK] अपादानादि-विशेषैः$^{3/3}$ अविवक्षिम्$^{1/1}$ कारकम्$^{1/1}$ कर्मसंज्ञम्$^{1/1}$ स्यात्$^{III/1}$।

A कारक which is not intended by अपादान etc. gains कर्म-संज्ञा.

[LSK] दुह्-याच्-पच्-दण्ड्-रुधि-प्रच्छि-चि-ब्रू-शासु-जि-मथ्-मुषाम्।
कर्मयुक् स्याद् अकथितम् तथा स्यात् नी-हृ-कृष्-वहाम्॥[16]

For दुह् etc. twelve धातुs, as well as नी etc. four धातुs, a कारक which is not intended to be अपादान etc., कर्म-कारक is given.

1) दुह् to milk;

[LSK] गाम्$^{2/1}$ दोग्धि$^{III/1}$ पयः$^{2/1}$।

He milks the cow for milk./He milks the milk from the cow.

---

[16] [LSK टिप्पणी 6] The reason why these धातुs are enumerated is told. ननु हस्तम् निदधाति वृक्षे इति अत्र अपि कर्मत्व-विवक्षा-अप्रसङ्गः इति अतः आह दुह्-इत्यादि । (Objection) In the sentence "He places a hand on a tree.", the विवक्षा of कर्मत्व for वृक्ष is not applicable. Thus says "दुह्" etc. दुह्-आदीनाम् नी-प्रभृतीनाम् च धातूनाम् यत् कर्म तत्-सम्बन्धी यः अर्थः तत्र अपादानात्व-आदि-विवक्षायाम् कर्मत्व-विवक्षायाम् एव कर्मसंज्ञा न अन्यत्र, अत्र अविवक्षा द्विधा – अपादानत्व-आदि-प्राप्ति-पूर्विका, सर्वथा तद्-अप्राप्ति-रूपा च । तत्र "दुह् दण्ड् चिञ् जि मथ् मुष्" एषु अपादानत्व-अविवक्षायाम् कर्मत्व-विवक्षायाम् च कर्मत्वे द्वितीया, तेषु अपादानत्व-विवक्षायाम् पञ्चमी अपि । "रुध्" धातु-प्रयोगे अधिकरणत्व-अविवक्षायाम् कर्मत्वे द्वितीया, अधिकरणत्व-विवक्षायाम् च सप्तमी । "ब्रू शासु" इति अनयोः प्रयोगे संप्रदानत्व-अविवक्षायाम् कर्मत्वे द्वितीया । अन्यत्र सर्वत्र अप्राप्तिरूपा एव विवक्षा, तेषु च सर्वथा कर्मसंज्ञा एव इष्टा इति भावः । अत्र सूत्र-उदाहरणे अपादानत्व-आदि-अविवक्षया यत् कर्मत्वम् तत् गौणकर्मत्वेन व्यवह्रियते ॥

For गो, there is अपादान-प्राप्ति-पूर्विका कर्मत्वविवक्षा. Thus कर्म-कारक is given by this sūtra. If अपादान-कारक was विवक्षित, it could have been गोः $^{5/1}$ दोग्धि पयः।

गो being गौणकर्म, in कर्मणि प्रयोगे, the sentence will be: गौः $^{1/1}$ पयः $^{2/1}$ दुह्यते $^{III/1}$ ।

2) याच् to beg;

[LSK] बलिम् $^{2/1}$ याचते $^{III/1}$ वसुधाम् $^{2/1}$।

He asks the king for the land./He asks for the land from the king.

बलि, a name of a king, has अपादान-प्राप्ति-पूर्विका कर्मत्वविवक्षा. If अपादान-कारक was विवक्षित, it could have been बलेः $^{5/1}$ ...।

बलि being गौणकर्म, in कर्मणि प्रयोगे, the sentence will be: बलिः $^{1/1}$ वसुधाम् $^{2/1}$ याच्यते $^{III/1}$ ।

3) पच् to cook;

[LSK] तण्डुलान् $^{2/3}$ ओदनम् $^{2/1}$ पचति $^{III/1}$ ।

He cooks raw rice into cooked rice./He cooks rice from raw rice.

If अपादान-कारक was विवक्षित for तण्डुल, it could have been तण्डुलैः $^{3/3}$...।

तण्डुल being गौणकर्म, in कर्मणि प्रयोगे, तण्डुलाः $^{1/3}$ ओदनम् $^{2/1}$ पच्यते $^{III/1}$ ।

4) दण्ड् to fine;

[LSK] गर्गान् $^{2/3}$ शतम् $^{2/1}$ दण्डयति $^{III/1}$ ।

He fines the गर्गs one hundred rupees./He fines one hundred rupees to the गर्गs.

If अपादान-कारक was विवक्षित for गर्ग, a name of a family, it could have been गर्गेभ्यः $^{5/3}$ ...।

गर्ग being गौणकर्म, in कर्मणि प्रयोगे, गर्गाः $^{1/3}$ शतम् $^{2/1}$ दण्ड्यन्ते $^{III/3}$ ।

5) रुध् to confine;

[LSK] व्रजम् $^{2/1}$ अवरुणद्धि $^{III/1}$ गाम् $^{2/1}$।

He locks the cow pen with the cow inside. He confines the cow in the cow pen.

If अधिकरण-कारक was विवक्षित for व्रज, cow pen, it could have been व्रजे $^{7/1}$ ...।

व्रज being गौणकर्म, in कर्मणि प्रयोगे, व्रजः $^{1/1}$ गाम् $^{2/1}$ रुध्यते $^{III/1}$ ।

6) प्रच्छ् to ask;

[LSK] माणवकम् $^{2/1}$ पन्थानम् $^{2/1}$ पृच्छति $^{III/1}$।

He asks the student (for) the way. He askes the way from the student.

If अपादान-कारक was विवक्षित for माणवक, it could have been माणवकात् $^{5/1}$ ...।

माणवक being गौणकर्म, in कर्मणि प्रयोगे, माणवकः $^{1/1}$ पन्थानम् $^{2/1}$ पृच्छ्यते $^{III/1}$ ।

7) चि to collect;

[LSK] वृक्षम्$^{2/1}$ अवचिनोति$^{III/1}$ फलानि$^{2/3}$।

He harvests the tree for fruits./He collects fruits from the tree.

If अपादान-कारक was विवक्षित for वृक्ष, it could have been वृक्षात्$^{5/1}$ ...।

वृक्ष being गौणकर्म, in कर्मणि प्रयोगे, वृक्षः$^{1/1}$ फलानि$^{2/3}$ चीयते$^{III/1}$ ।

8) ब्रू to speak and 9) शासु to teach;

[LSK] माणवकम्$^{2/1}$ धर्मम्$^{2/1}$ ब्रूते$^{III/1}$ शास्ति$^{III/1}$ वा^{0}।

He teaches the student dharma./He teaches dharma to the student.

If संप्रदान-कारक was विवक्षित for माणवक, it could have been माणवकाय$^{4/1}$ ...।

माणवक being गौणकर्म, in कर्मणि प्रयोगे, माणवकः$^{1/1}$ धर्मम्$^{2/1}$ उच्यते$^{III/1}$ शास्यते/शिष्यते$^{III/1}$ ।

10) जि to win;

In this example, देवदत्त has अपादान-प्राप्ति-पूर्विका कर्मत्वविवक्षा.

[LSK] शतम्$^{2/1}$ जयति$^{III/1}$ देवदत्तम्$^{2/1}$ ।

He wins over Devadatta for one hundred rupees./ He wins one hundred rupees from Devadatta.

If अपादान-कारक was विवक्षित for देवदत्त, it could have been देवदत्तात्$^{5/1}$ ...।

देवदत्त being गौणकर्म, in कर्मणि प्रयोगे, देवदत्तः$^{1/1}$ शतम्$^{2/1}$ जीयते$^{III/1}$ ।

11) मथ् to churn;

[LSK] सुधाम्$^{2/1}$ क्षीरनिधिम्$^{2/1}$ मथ्नाति$^{III/1}$। [17]

He churns the milky ocean for amṛta./He churns amṛta from the milky ocean.

If अपादान-कारक was विवक्षित for क्षीरनिधि, it could have been क्षीरनिधेः$^{5/1}$ ...।

क्षीरनिधि being गौणकर्म, in कर्मणि प्रयोगे, क्षीरनिधिं$^{1/1}$ सुधाम्$^{2/1}$ मथ्यते$^{III/1}$ ।

---

[17] [LSK टिप्पणी 1] अत्र क्षीर-निधेः गौणकर्मत्वम् मथ्नातेः आलोडन-पूर्वक-निःसारण-अर्थत्वात् । अतः एव "देव-असुरैः अमृतम् अम्बुनिधिः ममन्थे" इति भारवि-प्रयोगः संगच्छते ॥ Here in the example, the milky ocean gains the status of the secondary कर्म, because मथ्-धातु has the meaning of taking out after stirring. Because of this only, the expression of a famous कवि भारवि, an author of किरातार्जुनीयम्, "the milky ocean (अम्बु also means क्षीर) is churned the aṃṛta by devas and asuras" (अम्बुनिधि is denoted by तिङ् in कर्मणि प्रयोग because अम्बुनिधि has the status of गौणकर्म.) is proper.

12) मुष् to steal;

[LSK] देवदत्तम्$^{2/1}$ शतम्$^{2/1}$ मुष्णाति$^{III/1}$ ।

He robs Devadatta for one hundred rupees./ He steal one hundred rupees from Devadatta.

If अपादान-कारक was विवक्षित for देवदत्त, it could have been देवदत्तात्$^{5/1}$ ...।

For the देवदत्त, अपादान-कारक is अविवक्षित. With अपादान-कारक, it could be देवदत्तात्$^{5/1}$ ...।

देवदत्त being गौणकर्म, in कर्मणि प्रयोगे, देवदत्तः$^{1/1}$ शतम्$^{2/1}$ मुष्यते$^{III/1}$ ।

13) नी 14) हृ 15) कृष् 16) वह् to carry, to take;

In this example, ग्राम, village, has अपादान-प्राप्ति-पूर्विका कर्मत्वविवक्षा.

[LSK] ग्रामम्$^{2/1}$ अजाम्$^{2/1}$ नयति$^{III/1}$ हरति$^{III/1}$ कर्षति$^{III/1}$ वहति$^{III/1}$ वा^{0}।

If अपादान-कारक was विवक्षित for ग्राम, it could have been ग्रामात्$^{5/1}$ ...।

For these four धातुs, even though ग्राम is गौणकर्म, in कर्मणि प्रयोगे, प्रधानकर्म is denoted by these धातुs. अजा$^{1/1}$ ग्रामम्$^{2/1}$ नीयते$^{III/1}$ ह्रीयते$^{III/1}$ कृष्यते$^{III/1}$ ऊह्यते$^{III/1}$ ।

[LSK] अर्थनिबन्धना$^{1/1}$ इयम्$^{1/1}$ संज्ञा$^{1/1}$। [18]

This term (कर्म-कारक) is restricted by the meaning.

That means, synonymous धातुs are the subject of this sūtra even when the धातु is not listed in दुह् etc., in the कारिका, as seen in the next examples.

[LSK] बलिम्$^{2/1}$ भिक्षते$^{III/1}$ वसुधाम्$^{2/1}$।

The धातु भिक्ष् has the same meaning as याच्.

[LSK] माणवकम्$^{2/1}$ धर्मम्$^{2/1}$ भाषते$^{III/1}$ अभिधत्ते$^{III/1}$ वक्ति$^{III/1}$ इत्यादि$^{1/1}$॥

These धातुs have the same meaning as ब्रू and शास्.

[LSK] इति^{0} द्वितीया$^{1/1}$॥

[18] [LSK टिप्पणी 2] दुह्-आदीनाम् धातूनाम् ये अर्थाः तद्-वाचक-धातु-मात्र-निमित्तका इयम् संज्ञा इत्यर्थः ॥ This कर्म-संज्ञा is caused by the धातुs which express the meaings of दुह् etc.

3. तृतीया विभक्तिः

In this section, sūtras enjoining कर्तृ and करण-कारकs are introduced first in order to introduce 2.3.18 कर्तृकरणयोस्तृतीया । which enjoins तृतीया विभक्ति for कर्तृ and करण-कारकs

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.54 स्वतन्त्रः कर्ता । ~ कारके

That which is independent in accomplishing action is termed कर्ता, in the sense of factor of action/among कारकs.

स्वतन्त्रः $^{1/1}$ कर्ता $^{1/1}$ । ~ कारके $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- स्वतन्त्रः 1/1 – That which is independent, principal, not secondary. This is संज्ञी.
  The independency (स्वातन्त्र्य) of कर्ता is described as follows: [19]
  1) While other कारकs gain its own status, such as करण and अपादान, by associating with कर्ता, कर्ता gains its own status by itself without associating with other कारकs.
  2) कर्ता decides usage or non-usage of other कारकs, while कर्ता is free, not decided by other कारकs.
  3) There can be substitution of other कारकs but not of कर्ता.
  4) In the absence of other कारकs, कर्ता is observed, while absence of कर्ता is not observed.
- कर्ता 1/1 – This is संज्ञा.
- कारके 7/1 – From अधिकारसूत्र 1.4.23 कारके ।

[LSK] क्रियायाम् $^{7/1}$ स्वातन्त्र्येण $^{3/1}$ विवक्षितः $^{1/1}$ अर्थः $^{1/1}$ कर्ता $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

The meaning intended as the independent entity in an action is कर्ता.[20]

---

[19] The independency of कर्ता is described as follows in पाक्यपदीय of भर्तृहरि.
प्रागन्यतः शक्तिलाभान्न्यग्भावापादनादपि । तदधीनप्रवृत्तित्वात् प्रवृत्तानां निवर्त्तनात् ॥ (३.७.१०१)
अदृष्टत्वात् प्रतिनिधेः प्रविवेकेऽपि दर्शनात् । आरदिप्युपकारित्वात् स्वातन्त्र्यं कर्त्तरिष्यते ॥ (३.७.१०२)

[20] [LSK टिप्पणी 3] पाक-आदि-रूपायाम् क्रियायाम् यः पदार्थः स्वातन्त्र्येण (by one's own will one can initiate action) वक्त्रा विवक्षितः, विवक्षा च "इयम् क्रिया अनेन एव साधनीया" इति रूपेण, तदानीम् सः पदार्थः कर्तृसंज्ञः। अतः एव "स्थाली पचति, अग्निः पचति" इत्यादि-प्रयोगाः भवन्ति ॥ With reference to an action in the form of cooking etc., that meaning of a word, which intended to be told as an independent entity by the speaker, and the intention to

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.42 साधकतमं करणम् । ~ कारके

In the sense of factor of action/among कारकs, that which is the most instrumental is termed करण, in the sense of factor of action/among कारकs.

साधकतमम् $^{1/1}$ करणम् $^{1/1}$ । ~ कारके $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- साधकतमम् 1/1 – साध् संसिद्धौ (5P) to accomplish + ण्वुल् (कर्तरि) + तमप् (superlative) = that which is the most helpful in accomplishing action [21]; this is संज्ञी.
  करणम् 1/1 – This is संज्ञा.
- कारके 7/1 – From अधिकारसूत्र 1.4.23 कारके ।

[LSK] क्रिया-सिद्धौ $^{7/1}$ प्रकृष्ट-उपकारकम् $^{1/1}$ करणसंज्ञम् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ॥

In accomplishing an action, that which is the most helpful gains करण-संज्ञा.

---

tell is in the form of "this action is to be accomplished by this only", then, that meaning of a word gains कर्तृ-संज्ञा.

[21] [LSK टिप्पणी 4] यद्-व्यापार-अव्यवधानेन क्रिया-फल-निष्पत्तिः तत् प्रकृष्टम् । सर्वाणि कारकाणि यद्यपि क्रिया-उपकारकाणि तथापि इदम् अतिशयेन क्रिया-उपकारकम्, अतः तमप्-प्रयोगः संगच्छते । सकृत् अनेकेषाम् अतिशयेन उपकारकत्व-अभावात् एकस्य एव एकस्मिन् वाक्ये करण-संज्ञा इति सम्प्रदायः ॥ प्रकृष्ट is that after employment of which, without a gap, there is accomplishment of the result of action. Even though all कारकs are contributing in action, this is the most useful for an action. Therefore, the superlative suffix is proper. Because it is impossible to have the most helpful status for many things at one time, कारक-संज्ञा is for only one thing in one sentence. This is the tradition.

[विधिसूत्रम्] 2.3.18 कर्तृकरणयोस्तृतीया । ~ अनभिहिते

In the sense of undenoted कर्तृ and करण-कारक, तृतीया विभक्ति is to be used.

कर्तृकरणयोः $^{7/2}$ तृतीया $^{1/1}$ । ~ अनभिहिते $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- कर्तृकरणयोः 7/2 – कर्ता च करणम् च कर्तृकरणे (ID), तयोः।; in the sense of agent and instrument; in विषयसप्तमी.
- तृतीया 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as तृतीया.
- अनभिहिते 7/1 – From the अधिकारसूत्र 2.3.1 अनभिहिते।.

[LSK] अनभिहिते $^{7/1}$ कर्तरि $^{7/1}$ करणे $^{7/1}$ च ^{0} तृतीया $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

In the sense of undenoted कर्ता and करण, तृतीया should be used.

[LSK] रामेण $^{3/1}$ बाणेन $^{3/1}$ हतः $^{1/1}$ वाली $^{1/1}$ ॥

Vālin was killed by arrow (करण) by *Rāma* (कर्ता).

[LSK] इति ^{0} तृतीया $^{1/1}$ ॥

4. चतुर्थी विभक्तिः

In this section, a main sūtra for enjoining सम्प्रदान-कारक is introduced first, then a sūtra enjoining चतुर्थी विभक्ति for सम्प्रदान-कारक is introduced. Then one of the sūtras enjoining non-कारक चतुर्थी विभक्ति is taught.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.32 कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम् । ~ कारके

The person to whom one wishes to connect through an act of giving is termed सम्प्रदान, in the sense of factor of action/among कारकs.

कर्मणा $^{3/1}$ यम् $^{2/1}$ अभिप्रैति $^{III/1}$ सः $^{1/1}$ सम्प्रदानम् $^{1/1}$ । ~ कारके $^{7/1}$

5 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- कर्मणा 3/1 – प्रातिपदिक is कर्मन्; indicates दानक्रिया, action of giving; in करणे तृतीया to अभिप्रैति.
- यम् 2/1 – indicates the one who is desired to be connected to the agent of giving, by the action of giving; corresponds to सः; in कर्मणि द्वितीया to अभिप्रैति.
- अभिप्रैति III/1 – अभि + प्र + इण् गतौ + लट्/कर्तरि/III/1; सम्बन्धम् इच्छति.
- सः 1/1 – corresponds to यम्; this is संज्ञी.
- सम्प्रदानम् 1/1 – सम् + प्र + दा दाने + ल्युट्; complete giving without the need for returning; this is संज्ञी.
- कारके 7/1 – From अधिकारसूत्र 1.4.23 कारके ।

[LSK] दानस्य $^{6/1}$ कर्मणा $^{3/1}$ यम् $^{2/1}$ अभिप्रैति $^{III/1}$ सः $^{1/1}$ सम्प्रदान-संज्ञः $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ॥ [22]

By act of giving one wishes to connect to a person. That person should be termed सम्प्रदान.

[22] [LSK टिप्पणी 1] इदम् (दानम्) उपलक्षणम्, तथा च कर्ता क्रिया-मात्रस्य कर्मणा (उपहारादिना) सह सम्बन्धुम् यम् पदार्थम् अभिप्रैति सः सम्बन्ध-उद्देश्यः सम्प्रदानसंज्ञः । अतः एव विप्राय गाम् ददाति इतिवत् "चैत्रः मैत्राय वार्ताम् कथयति, तदा आचक्ष्व $^{लोट्/कर्तरि/II/1}$ असुरेन्द्राय, तुभ्यम् हितम् उपदिशामि" इत्यादि प्रयोगाः संगच्छन्ते ॥

[विधिसूत्रम्] 2.3.13 चतुर्थी सम्प्रदाने । ~ अनभिहिते

In the sense of सम्प्रदान which is undenoted, चतुर्थी विभक्ति is to be used

चतुर्थी $^{1/1}$ सम्प्रदाने $^{7/1}$ । ~ अनभिहिते $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- चतुर्थी 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as चतुर्थी.
- सम्प्रदाने 7/1 – सम्प्रदान-कारक defined in कारक section; in विषयसप्तमी.
- अनभिहिते 7/1 – From अधिकारसूत्र 2.3.1 अनभिहिते।; In the sense of कारक which is not denoted.

[LSK] विप्राय $^{4/1}$ गाम् $^{2/1}$ ददाति $^{III/1}$ ।

He gives the cow to the priest.

The priest is the one whom the agent of giving intends.

[विधिसूत्रम्] 2.3.16 नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालंवषड्योगाच्च । ~ चतुर्थी

When there is a connection with नमस्, etc., चतुर्थी विभक्ति is to be used.

नमः-स्वस्ति-स्वाहा-स्वधा-अलं-वषट्-योगात् $^{5/1}$ च ^{0} । चतुर्थी $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- नमः-स्वस्ति-स्वाहा-स्वधा-अलं-वषट्-योगात् 5/1 – नमः-स्वस्ति-स्वाहा-स्वधा-अलं-वषटः (ID) तैः योगः नमः-स्वस्ति-स्वाहा-स्वधा-अलं-वषट्-योगः (3T), तस्मात् ।; in दिग्योगे पञ्चमी.

  1) नमः salutations to; 2) स्वस्ति welfare to; 3) स्वाहा exclamation when offering oblation to devas; 4) स्वधा exclamation when offering oblation to pitṛs; 5) अलम् capable, able [23]; 6) वषट् exclamation when offering oblation to deities.
- च 0 – Connecting to the current topic in अष्टाध्यायी, which is चतुर्थी.
- चतुर्थी 1/1 – From 2.3.13 चतुर्थी सम्प्रदाने।.

[LSK] एभिः $^{3/3}$ योगे $^{7/1}$ चतुर्थी $^{1/1}$ ।

When there is a word connected with these words, चतुर्थी विभक्ति is used.

[LSK] हरये $^{4/1}$ नमः ^{0} । Salutation to *Hari*.

[LSK] प्रजाभ्यः $^{4/3}$ स्वस्ति ^{0} । May auspiciousness be for people.

[LSK] अग्नये $^{4/1}$ स्वाहा ^{0} । May this oblation be for *Agni*.

[LSK] पितृभ्यः $^{4/3}$ स्वधा ^{0} । May this oblation be for our ancestors.

[LSK] अलम् ^{0} इति ^{0} पर्याप्ति-अर्थ-ग्रहणम् $^{1/1}$ ।

The word "अलम्" represents any words having the meaning of "able, capable".

[LSK] तेन $^{3/1}$ दैत्येभ्यः $^{4/3}$ हरिः $^{1/1}$ अलम् ^{0} प्रभुः $^{1/1}$ समर्थः $^{1/1}$ शक्तः $^{1/1}$ इत्यादि $^{1/1}$ ।

By that, "Hari is capable for (defeating) demons." (अलम्, प्रभु, समर्थ, शक्त are all synonyms.)

[LSK] इति ^{0} चतुर्थी $^{1/1}$ ॥

---

[23] When the meaning of अलम् is "enough of, no use of, no need of", 3rd case or 6th case is used. E.g., अलं दुःखेन ।.

5. पञ्चमी विभक्तिः

In this section, one main sūtra for enjoining अपादान-कारक, and a sūtra enjoining पञ्चमी विभक्ति for अपादान-कारक are introduced.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.24 ध्रुवमपायेऽपादानम् । ~ कारके

When there is a separation, that which is stationary is termed अपादान, in the sense of factor of action/among कारक.

ध्रुवम्$^{1/1}$ अपाये$^{7/1}$ अपादानम्$^{1/1}$ । ~ कारके$^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- ध्रुवम्1/1 – That which is fixed; this is संज्ञी.
- अपाये 7/1 – प्रातिपदिक is अपाय, separation; in विषयसप्तमी.
- अपादानम् 1/1 – This is संज्ञा.
- कारके 7/1 – From अधिकारसूत्र 1.4.23 कारके ।

[LSK] अपायः$^{1/1}$ विश्लेषः$^{1/1}$ तस्मिन्$^{7/1}$ साध्ये$^{7/1}$ यत्$^{1/1}$ ध्रुवम्$^{1/1}$ अवधिभूतम्$^{1/1}$ कारकम्$^{1/1}$ तत्$^{1/1}$ अपादानम्$^{1/1}$ स्यात्$^{III/1}$॥

अपाय is separation.[24] When that is to be done, that which is stationary, being a departing point, that factor of action is termed अपादान.

[24] [LSK टिप्पणी 2] विश्लोषः विभाग-अनुकूल-व्यापारः तस्मिन् साध्ये जननीये यत् ध्रुवम् उदासीनम् तादृश-(विश्लेषण)-व्यापार-अनाश्रयम् तत् अपादान-संज्ञम् । एवम् च विभाग-जनक-व्यापार-अनाश्रयत्वे सति विभाग-आश्रयत्वम् अपादानत्वम् ॥

[विधिसूत्रम्] 2.3.28 अपादाने पञ्चमी । ~ अनभिहिते

In the sense of undenoted अपादान-कारक, पञ्चमी विभक्ति is used.

अपादाने$^{7/1}$ पञ्चमी$^{1/1}$ । ~ अनभिहिते$^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- अपादाने 7/1 – अपादान-संज्ञा which is defined by the section of sūtras starting from 1.4.24 ध्रुवमपायेऽपादानम्।; in विषयसप्तमी.
- पञ्चमी 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as पञ्चमी.
- अनभिहिते 7/1 – From अधिकारसूत्र 2.3.1 अनभिहिते।, indicating this is कारक-विभक्ति.

[LSK] ग्रामात्$^{1/1}$ आयाति$^{III/1}$ ।

He comes from the village.

ग्राम is ध्रुव, with reference to the action of coming.

[LSK] धावतः$^{5/1}$ अश्वात्$^{5/1}$ पतति$^{III/1}$ इत्यादि$^{1/1}$॥

He falls from a running horse.

With reference to the action of falling, अश्व is अवधि, a point of departure.

[LSK] इति^{0} पञ्चमी$^{1/1}$ ॥

6. षष्ठी विभक्तिः

For षष्ठी, only one sūtra is introduced in LSK.

[विधिसूत्रम्] 2.3.50 षष्ठी शेषे ।

In the sense of whatever has not said so far, षष्ठी विभक्ति is used.

षष्ठी $^{1/1}$ शेषे $^{7/1}$ ।

2 words in the सूत्र; no अनुवृत्ति is required.

- षष्ठी 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as षष्ठी. This is विधि.
- शेषे 7/1 – उक्तात् अन्यः शेषः। Other than that which has been told is शेष. In विषयसप्तमी.

[LSK] कारक-प्रातिपदिकार्थ-व्यतिरिक्तः $^{1/1}$ स्वस्वामिभाव-आदिः $^{1/1}$ सम्बन्धः $^{1/1}$ शेषः $^{1/1}$ तत्र ^{0} षष्ठी $^{1/1}$ ।

शेष here means सम्बन्ध, relationship, such as possessor-possession relationship, other than कारक and प्रातिपदिकार्थ, which has been discussed so far (2.3.1 – 2.3.49). In that sense of शेष, षष्ठी विभक्ति is used.

[LSK] राज्ञः $^{6/1}$ पुरुषः $^{1/1}$ ।

The राजन् has स्वस्वामीसम्बन्ध with the पुरुष. राजन् is a स्वमी of पुरुष, who is स्व, an asset, of राजन्.

Other types of सम्बन्ध are such as:

1) अवयव-अवयवि-भाव-सम्बन्ध (relationship between part and that which has parts):

E.g., तरोः $^{6/1}$ शाखा $^{1/1}$। A branch of a tree

2) जन्य-जनक-भाव-सम्बन्ध (relationship between one who is born and one who produces):

E.g., पितुः पुत्रः। A son of a father

3) प्रकृति-विकृति-भाव-सम्बन्ध (relationship between original material and modification of the material):

E.g., हिरण्यस्य कङ्कणम् । A bracelet made of gold

[LSK] कर्म-आदीनाम्$^{6/3}$ अपि^{0} सम्बन्ध-मात्र-विवक्षायाम्$^{7/1}$ षष्ठी$^{7/1}$ एव^{0} ।

Even when there is कारकत्व for a thing or person, if there is no विवक्षा, intention to present, for that कारक on the part of the speaker, that is to be told in सम्बन्ध-षष्ठी.

[LSK] सताम्$^{6/3}$ गतः$^{1/1}$ ।

Conduct of good people

सत् is कर्ता of the action of गम्, which is suffixed by भावे क्त told in 3.3.114 सपुंसके भावे क्तः।. Since there is सम्बन्धमात्रविवक्षा for that कर्ता, सत् is told in शेषे षष्ठी. If there is कर्तृविवक्षा for सत्, तृतीया by 2.3.18 कर्तृकरणयोस्तृतीया। is used. The sentence will be सद्भिः गतः।.[25]

[LSK] सर्पिषः$^{6/1}$ जानीते$^{III/1}$ ।

(He) is engaged (in ritual accomplished) with ghee.

सर्पिष् has करण-कारकत्व to ज्ञा. However, there is no करण-कारक-विवक्षा. Thus, शेषे षष्ठी is applied by 2.3.51 ज्ञोऽविदर्थस्य करणे । ~ षष्ठी शेषे. (This sūtra is प्रपञ्चन of 2.3.50 षष्ठी शेषे।.) If there was करण-विवक्षा, तृतीया by 2.3.18 कर्तृकरणयोस्तृतीया। is used, as in सर्पिषा$^{3/1}$ जानीते$^{III/1}$ ।.

[LSK] मातुः$^{6/1}$ स्मरति$^{III/1}$ ।

He remembers mother.

मातृ has कर्म-कारकत्व to स्मृ. However, there is no कर्म्-कारक-विवक्षा. Thus, शेषे षष्ठी is applied by 2.3.52 अधीगर्थदयेशां कर्मणि । ~ षष्ठी शेषे. (This sūtra is प्रपञ्चन of 2.3.50 षष्ठी शेषे।.) If there was कर्म-विवक्षा, द्वितीया by 2.3.2 कर्मणि द्वितीया। is used, as in मातरम्$^{2/1}$ स्मरति$^{III/1}$ ।.

[LSK] एधः$^{1/1}$ दकस्य$^{6/1}$ उपस्कुरुते$^{III/1}$ ।

The firewood imparts quality (of heat) to water.

दक, water, has कर्म-कारकत्व to उपस्कृ. However, there is no कर्म्-कारक-विवक्षा. Thus, शेषे षष्ठी is applied by 2.3.53 कृञः प्रतियत्ने । ~ कर्मणि षष्ठी शेषे. (This sūtra is प्रपञ्चन of 2.3.50 षष्ठी शेषे।.) If there was कर्म-विवक्षा, द्वितीया by 2.3.2 कर्मणि द्वितीया। is used, as in एधः$^{1/1}$ दकम्$^{2/1}$ उपस्कुरुते$^{III/1}$।.

[LSK] भजे$^{I/1}$ शम्भोः$^{6/1}$ चरणयोः$^{6/2}$ ॥

I worship the feet of Śiva.

---

[25] 2.3.65 कर्तृकर्मणोः कृति । is negated by 2.3.69 न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम्।. 2.3.67 क्तस्य च वर्तमाने। is not applicable since वर्तमाने क्त is only for ञीत्-धातु and मति-बुद्धि-पूर्जार्थ-धातु by 3.2.187 ञीतः क्तः। and 3.2.188 मतिबुद्धिपूर्वार्थेभ्यश्च।.

चरण has कर्म-कारकत्व to भज्. However, there is no कर्म्-कारक-विवक्षा. Thus, शेषे षष्ठी is applied by 2.3.50 षष्ठी शेषे।. If there was कर्म-विवक्षा, द्वितीया by 2.3.2 कर्मणि द्वितीया। is used, as in भजे $^{I/1}$ शम्भोः $^{6/1}$ चरणौ/चरणे $^{2/2}$।.

[LSK] इति ^{0} षष्ठी $^{1/1}$ ॥

7. सप्तमी विभक्तिः

In this section, one main sūtra for enjoining अधिकरण-कारक, and a sūtra enjoining सप्तमी विभक्ति for अधिकरण-कारक are introduced.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.45 आधारोऽधिकरणम् । ~ कारके

That which holds the action is termed अधिकरण, in the sense of factor of action/among कारकs.

आधारः $^{1/1}$ अधिकरणम् $^{1/1}$ । ~ कारके $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- आधारः 1/1 – That which holds कर्तृ-कारक or कर्म-कारक of an action.[26] This is संज्ञी.
- अधिकरणम् 1/1 – This is संज्ञा.
- कारके 7/1 – From अधिकारसूत्र 1.4.23 कारके ।

[LSK] कर्तृ-कर्मद्वारा $^{3/1}$ तत्-निष्ठ-क्रियायाः $^{6/1}$ आधारः $^{1/1}$ कारकम् $^{1/1}$ अधिकरणम् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ॥

Through the agent and object, the locus of the action which abides in the agent and object is अधिकरण-कारक.

---

[26] [LSK टिप्पणी 1] साक्षात् व्यापार-रूप-क्रियायाः आधारः कर्ता, फल-रूपायाः (क्रियायाः) आधारः कर्म, ताभ्याम् (कर्तृकर्म-संज्ञाभ्याम्) बाधात् परम्परया क्रिया-आधारस्य एतत्संज्ञा । कर्ता is directly the locus of the action in the form of performance. कर्म is directly the locus of the result. Because of the negation by the two direct locuses of actions, (the कर्ता and कर्म-संज्ञा, defined in sūtras 1.4.54 and 1.4.49, respectively,) indirect locus of the action is अधिकरण.

तथा हि "कटे आस्ते" इति अत्र कर्त चैत्रादिः तन्निष्ठ-आस्ति-क्रियायाः परम्पराधारस्य तटस्य अधिकरणसंज्ञा । एव, "स्थाल्याम् पचति" इति अत्र साक्षात् विक्लित्तेः आधारः तण्डुलः तदाधारः स्थालि परम्परया विक्लित्तेः अपि आधारः । एवम् सर्वत्र ऊहनीयम् ॥

[विधिसूत्रम्] 2.3.36 सप्तम्यधिकरणे च । ~ दूरान्तिकार्थेभ्यः अनभिहिते

In the sense of undenoted अधिकरण, सप्तमी विभक्ति is used. And also, after the words whose meanings are दूर and अन्तिक, सप्तमी विभक्ति is used.

सप्तमी $^{1/1}$ अधिकरणे $^{7/1}$ च ^{0} । ~ दूरान्तिकार्थेभ्यः $^{5/3}$ अनभिहिते $^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- सप्तमी 1/1 – सुप्-प्रत्यय termed as सप्तमी.
- अधिकरणे 7/1 – अधिकरण-कारक defined in कारक section; in विषयसप्तमी.
- च 0 – This brings down दूरान्तिकार्थेभ्यः from the previous sūtra.
- दूरान्तिकार्थेभ्यः 5/3 – From 2.3.35 दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च ।; दूरः च अन्तिकः च दूरान्तिकौ (ID), तौ अर्थौ येषां ते दूरान्तिकार्थाः (116B), तेभ्यः। after the words whose meanings are far and near.
- अनभिहिते 7/1 – From अधिकार-सूत्र 2.3.1 अनभिहिते।. This qualifies अधिकरणे.

[LSK] अधिकरणे $^{7/1}$ सप्तमी $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$, चकारात् $^{5/1}$ दूरान्तिकार्थेभ्यः $^{5/3}$ ।

After the word in the sense of अधिकरण-कारक, विभक्ति termed सप्तमी comes. By च, सप्तमी also comes after the words in the sense of far and near.

[LSK] औपश्लेषिकः $^{1/1}$ वैषयिकः $^{1/1}$ अभिव्यापकः $^{1/1}$ च ^{0} इति ^{0} आधारः $^{1/1}$ त्रिधा ^{0} ।

आधार is threefold.

1) औपश्लेषिक-आधारः

उप = समीपे श्लेषः उपश्लेषः संयोग-आदि-सम्बन्धः, connection such as physical contact. । उपश्लेषकृतः औपश्लेषिकः । आधार and आधेय has संयोग-आदि-सम्बन्ध. Examples follow:

[LSK] कटे $^{7/1}$ आस्ते $^{III/1}$ ।

(He) sits on the mat.

[LSK] स्थाल्याम् $^{7/1}$ पचति $^{III/1}$ ।

(He) cooks in the pan.

2) वैषयिक-आधारः

विषयकृतः वैषयिकः । There is no physical contact. आधार as a subject matter, scope.

[LSK] मोक्षे $^{7/1}$ इच्छा $^{1/1}$ अस्ति $^{III/1}$ ।

There is an interest in liberation.

इच्छा is कर्तृकारक for the action of being. मोक्ष is आधार of कर्तृकारक.

3) अभिव्यापकः

सकल-अवयव-व्याप्ति-कृतः । आधेय pervades the entire part of आधार.

[LSK] सर्वस्मिन्$^{7/1}$ आत्मा$^{1/1}$ अस्ति$^{III/1}$ ।

The self exists (pervades) everywhere.

The आधेय pervades the entire part of आधार.

[LSK] वनस्य$^{6/1}$दूरे$^{7/1}$ अन्तिके$^{7/1}$ वा^{0} ॥

Far from, or near the forest.

दूर and अन्तिक take सप्तमी by the अनुवृत्ति "दूरान्तिकार्थेभ्यः". नव takes षष्ठी by 2.3.34 दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम् ।.

[LSK] इति^{0} सप्तमी$^{1/1}$ ।

[LSK] इति^{0} विभक्त्यर्थाः$^{1/3}$ ॥

1 MILLION +VIEWS

THANK YOU 1 MILLION TIMES FOR YOUR SUPPORT
VISITS TO OUR WEBSITE EXCEEDS 1 MILLION

www.arshaavinash.in

WEBSITE FOR FREE E—BOOKS ON
VEDANTA, SANSKRIT& INDIAN CULTURE

PUJYA SWAMI DAYANANDA SARASWATI- A BRIEF BIOGRAPHY: **By N. Avinashilingam in English, Tamil, Hindi, Telugu, Kannada, Japanese, French, Spanish and Portuguese.**

SWAMI PARAMARTHANANDA'S BOOKS : **Introduction to Vedanta, Tattva Bodha, Bhagavad Gita, Isavasya Upanisad, Kenopanisad, Kathopanisad, Prasna Upanisad, Mundaka Upanisad, Mandukya Upanisad with karika, Taittiriya Upanisad, Aitareya Upanisad, Chandogya Upanisad, Brihadarnyaka Upanisad, Kaivalya Upanisad, Brahma Sutra, Bhagavad Gita Bhashyam, Isavasya Upanisad Bhashyam, Mandukya Upanisad Bhashyam, Niti Satakam, Vairagya Satakam, Atma Bodha, Sadhana Panchakam, Vivekachudamani, Sarva Vedanta Siddhanta Sara Sangraha, Panchadasi, Manisha Panchakam, Upadesha Saara, Saddarsanam, Uddhava Gita, Jayanteya Gita, Jiva Yatra, Advaita Makaranda, Dakshinamurthy Stotram, Drg Drsya Viveka, Naishkarmya Siddhi, Vichara Sagaram, Vakyavritti, Upadesa Sahasri, Anubhuti Prakasa, Ashtavakra Gita, Apparokshanubhuti, Rama Gita, Profoun Q & A on Vedanta, etc.**

MICHIKA'S BOOKS ON SANSKRIT GRAMMAR: Enjoyable Sanskrit Grammar Books-Basic Structure of Language, Phonetics & Sandhi, Derivatives (Pancavrttayah), Dhatukosah, Astadhyayi, Study Guide to Panini Sutras through Lagu Siddhanta Kaumudi, Grammatical analysis of Gita,etc.

THERE ARE MANY MORE BOOKS AND ARTICLES ON INDIAN CULTURE & SPIRITUALITY, CHANTING, YOGA AND MEDITATION.

PRINTING & FREE DISTRIBUTION OF PUJYA SWAMI DAYANANDA SARASWATI'S

BRIEF BIOGRAPHY - in English, Tamil and Telugu.

WEEKLY VEDANTA CLASSES conducted at COIMBATORE.

DONATIONS TO THE TRUST ARE WELCOME AND ARE EXEMPT UNDER SECTION 80G OF INCOME TAX ACT 1961

ARSHA AVINASH FOUNDATION
#104 Third Street, Tatabad, Coimbatore-641012, India.
Phone: +91 94873 73635 | arshaavinash.in@gmail.com
www.arshaavinash.in